

ЛЫДМЫ КНИГÄ

ТЫНГÄЛТЫШ ШКОЛЫШТЫ
ТЫМЕНЬШЫВЛÄЛÄН

ПЫТÄРИШ ЧАСТЯ

СОСТАВИТЕЛЬВЛАЖЫ :
С.М.БРАИЛОВСКАЯ ДÄ М.А.РЫБНИКОВА

УЧПЕДГИЗ * 1938

Мар-Г.
2-24/1

ЛЫДМЫ КНИГÄ

ТЫНГÄЛТЫШ ШКОЛЫН
КЫМШЫ КЛАССЫШТЫ
ТЫМЕНЬШЫВЛÄЛÄН

ПЫТÄРИШ ЧАСТЯ

СОСТАВИТЕЛЬВЛÄЖЫ
С. М. БРАИЛОВСКАЯ ДÄ М. А. РЫБНИКОВА

302

*РСФСР Наркомпрос утверждаймы
рушла кудымшы издаци книгй гыц
варймйм Марийский АССР Нарком-
прос утверждаен*

РСФСР НАРКОМПРОСЫН ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
УЧЕБНО - ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ИЗДАТЕЛЬСТВО
МОСКВА — 1988

Якша
йолт
күвлә
өлцә

Шок
мыты
шала
бакла

Кәпш
Тыды
Вәш
тыды

Цилә
йәшнә
слонл

1 Е
ылеш.

1*

Отряд.

Якшар цыреанвлә,
йолт цәрә вуянвлә,
күвлә нинь эртәт,
өлцә мычкы кеәт?

Шокштым тыгыранвлә,
мытык ялашанвлә,
шалахай покаэш
баклажкым¹ сәкенйт.

Кәпшбй изи веле.
Тыдбй чбнь ашкедеш.
Вәш лимбй трамвайлан
тыдбй ит ке манеш.

Цилә корным
йәшнә,
слонла ялжым

ташка.
Тыве колыда,
тыдбй лымжбй маняры?

Тидбй Коля, Саша,
Оля дә Наташа,
Игор дә Микитә,
Глеб дә Маргарита,
Фридрих дә Алиса,
Тит дә Василиса.
Йәлжбй тенге попәт —
Отряд тидбй манйт.

Рекә вес сирбштбй
тидбй кү киәлтә,
кечбй мыч ошмашты
кәпшбйм кечбй йылата?

¹ Баклажка — ляпцәкә әтбй, корнышты кандышташ пиш яжо ылеш.

Каялт шѣцшѣ пулышшы
камака гѣц шокшы.
Тупшы дѣ шудынгжѣ
чугун гѣцѣт шимѣ.

Кышты тидѣн тыгыржы?
Кышты тидѣн ялашшы?
Кышты тидѣн баклажка
шалахай велѣн сѣкѣмжѣ?

Тидѣн чимѣ ыргемжѣ —
якшаргышы кавашты.
Тидѣ велѣ вѣлнѣжѣ —
нимат уке молыжы.

Ужат —
ныр вес велнѣ
мѣнер кѣрѣм хала.
Мардеж вѣсен толеш —
хала цѣтѣрѣлтеш.
Пандеш ялштым пѣртвлѣжѣ
шундон тышкымы агылеп.
Парус ганьы кѣшкѣ,
нѣнѣ вѣсен кенештѣ.

Олцѣвлѣжѣ
какляка,
ѣлѣшѣвлѣжѣ —
цѣрѣ яла.
Йѣлжѣ тенге попат —
лагерьышты отряд.

Тидѣ пѣшѣш шагалеш —
шудѣ киддон кычылтеш.
Шуку уштыш мѣндѣркѣ
пѣшѣ юкшы мѣгрѣлтеш.

Кѣвѣн кѣшкѣш тидѣ
алыкышкы кеѣ.
Кѣдѣл дѣнгѣнь пишолым,
васильокым, ромашкым,
кошкыш кукшы шудым,
авартым шудым ыдыра,
кѣвѣнѣш ружге цымыра.
Йѣлжѣ тенге попат —
пѣшѣм ѣштѣ Отряд.

Махань флот тиштѣкен,
рекѣ мычкы йогалта.
Кашар нерѣн пышвлѣштѣ —
цилѣн цѣрѣн матросвлѣ.
Команда паштек кѣндѣкш
кид
вешлѣвлѣм кычат цилѣн
трѣк,
вѣдѣм
ыдыралыт,
ходым
приваялыт.
Рулевойжы ит оменит,
Анзыкѣтлѣ пыт анжы!
Йѣлметшѣдон ит равед —
ошмаш пыртен ит шѣндѣ!

Ма тѣштѣкен шуку вуй,
рекѣ вѣлнѣ ин каштыт?
Цѣрѣ кидвлѣ тѣштѣ кѣн
пиш мѣндѣрнѣ раведѣт?
Ма тѣштѣкен тымаша,
ваштылыт, талашат?
Йѣлжѣ тенге попат —
нѣштѣлеш Отряд.

С. Маршак.

Ядмашвлә.

1. Малың автор лыдышыжым «Отряд» манын, «Пионервлә» манын лымдыде.

2. Кәнгыжым отряд махань ыләш (вөлең анжен дә вөргемдон)? Лыдышыштыш шамаквләдонок келесдә.

3. Лыдышышты лагерьым кыце лымдымы, пионервлән палаткывлә гишән мам келесимы.

4. Лагерьышты отряд кыце веремәжым эртәрен?

5. Тәмдән отрядтә кәнгыжым кышты ылын? Кыце ылен? Тиды гишән шайышт пуда, вара сирдә.

Тыргештөмәш.

Ик корабль свет йөр сәрнен шон дә мөнгеш сәрнәлын. Кечы тыр ылынат, цилә народ палубышты¹ ылын. Народ лошты кого обезьян сәрнәлтөин дә циләм ваштылтен. Ты обезьян кайышланылын, тыргештөйлөин, лицәжым потикалә бштылөин, эдемвләм мыскылылын, каеш уш — тидөндон потикаләнөмәшөим тидө пәлен, дә седөндон тидө эчәт когон кайышланылын.

Тидө корабль капитанын луаткок иәш өрвезө вөкө тыргештен вазын, тидөин вуйжы гың шляпәм кыдаш нәлөин дә бшкөмжөин вуешөжө чиең шөинден, вара мачты² вуйыш йөлерәк кузен кен. Цилән ваштыл колтенөт, өрвезө шляпадеок киэн кодынат, тә ваштылмыла тә мәгөрөмлә — бшкежәт пәлөде. Обезьян мачтын пөтәриш тореш кәштәәш шөинзөин, шляпәжөим кыдашын дә тидөим пөвләжөидон дә лапавләжөидон кышкешәш төнгәлөин. Тидө өрвезө вөкө мыскылымла анжен дә бшкөмжөин лицәжөим өрвезө вөкөлә потикалә анжыктылын. өрвезө тидөлән крозен дә тидөин вөкө сөгырәл колтен, обезьянжы эчәт кого шөидөдон шляпәм кышкешөин.

Матросвлә когоракынок ваштылаш төнгәлөинөт, өрвезө якшарген кен, тидө курткыжым кыдаш шуэн дә обезьян

¹ Пәлуба — корабльын күшөл частяжө.

² Мачта — корабльыштыш күкшө штолмы, тидөин вөләң парусым кәрәт.

докы кузаш тѣнгѣлѣн. Керем мычкы ик минут нѣрѣшток мачтын пѣтѣриш тореш кѣштѣ якте тидѣ кузен шон, шляпѣм роалтен нѣлѣш цацымжы годым, обезьян эчеѣт кѣшкѣлѣ пиш ловкан дѣ чѣнѣ кузен кен.

— Тѣнѣ мѣнѣ гѣцем соикток шѣлѣн ат керд! — Ырвезѣ сѣгѣрѣл колтен дѣ эчеѣт кѣшкѣлѣ кузен, Ырвезѣ когон шѣдешкен шонат, обезьян гѣц пачеш кодте. Тенге обезьян дон Ырвезѣ ик минут нѣрѣштѣ мачта вуйышкок кузен шонѣт. Сек кѣшкок кузен шомыкыжы, обезьян кужын цызлалт кеен, шайыл ялжыдон керемеш кечѣлтѣн дѣ сек кѣшнѣш тореш кѣштѣ вуеш шляпѣм сѣкѣлтен, Ышкежѣ мачты мычашкок кузен шѣнзѣн дѣ тѣштѣ кайышланылын, пѣвлѣжѣм анжыктылын, сусу лин. Тореш кѣштѣ вуйышты кечѣшѣ шляпѣ мачты гѣц кок аршын нѣрѣ вѣрѣштѣ ылын, керем дон мачтым кид гѣц колтыде, шляпѣ якте шоаш акли ылын.

Ырвезѣ эчеѣт когон шѣдешкен. Тѣдѣ мачты гѣц кидшѣм колтен дѣ кѣштѣшкѣ ташкалын. Палубышты ылшывлѣ обезьян дѣ капитанын эргѣ вѣкѣ анженѣт дѣ ваштылыныт; Ырвезѣ керемжѣм колталтен дѣ кидвлѣжѣм раведѣл тореш кѣштѣшкѣ ванжымым ужмыкышты, палубышты ылшывлѣ цилѣн пиш когон лѣдмѣшеш тѣнгѣн шѣщѣ гѣнѣ лин колтенѣт.

Яклешт кен ылгецѣ — тидѣ палубыш кенвезешѣт, шѣрпѣн шѣлѣнѣ ылын. Яклештеок тореш кѣштѣ вуйышкы шон дѣ шляпѣжѣм нѣлѣн ылгецѣт, тѣдѣлѣн сѣрнѣлѣш дѣ мѣнгешок мачты якте шоаш ясы ылын. Цилѣн юк лыктеок шалгенѣт дѣ ма лиэш тѣдѣм выченѣт.

Народ лошты тѣгѣ ѣнят, лѣдѣн колтенѣт, ох манын трѣк сѣгѣрѣл колтен. Тѣ юк гѣц Ырвезѣ лѣдѣн колтен, ѣлѣкѣлѣ анжалын дѣ ѣйѣнѣл кен.

Тѣ жепѣн караблыын капитан, Ырвезѣн ѣтяжѣ, каюта гѣц лѣктын. Чайкывлѣм лѣш манын, тѣдѣ кидешѣжѣ пичѣлѣм намалын. Тѣдѣ мачта вуйышты эргѣжѣм ужын колтен дѣ тѣнѣмок эргѣжѣ вѣкѣ целен шѣнден, сѣгѣрѣл колтен: «Вѣдѣшкѣ! Вѣдѣшкѣ тѣргештѣ! Лѣэн шуэм!» Ыр-

везы цилä векылә лывшалтын дә нимат ынгылыде. «Тыргешты, агыт гынь, лүэн шуэм!.. Раз, два!.. три», — манын сыйгырал колтымыкыжы төрөкок, вуйжым ұлыкылә кыченәт, ырвезы тыргештен.

Пушкан снаряд ганы, ырвезы тангыжышкы вален вазын дә тыдым коэвлә мүден поспейимешкәт эче, корабль гыц тангыжыш коклы матрос-млодец тыргештеныт. Иктә ныллы секунд нәрй эртымыкы, ырвезын кәпшы тангыж выкы кузен кен. Тыдым кыченыт дә корабльышкы кузыктеныт. Ик мазар минут эртымыкы ырвезын ышмажы дон нержы гыц выд ләктәш тынгәлын дә тыды шүләш тынгәлын.

Тидым капитан ужмыкыжы, тыдым тәгү пүктәш цаца машанет, трүк сыйгырал колтен дә, мәгырымжым иктәт ынжышты ужеп манын, ышкымжын каютышкыжы кыргыжын.

Л. Н. Толстой.

Ядмашвлә.

1. Обезьян пароходышты мам ыштылын?
2. Ырвезы ышкымжым кыце кычен?
3. Ырвезын ылымашыжылан кыштакен лүдыш ылын?
4. Ышкымжын эргыжым капитан кыце спасаен?
5. Капитан статья эдемвләм кыце маныт?
6. Атяжы гыц пасна, ырвезым эче күвлә спасаеныт дә кыце спасаеныт?

Жава-путешественница.

1. Купышты попомаш.

Свет вылны квакушка-жава ылен ылын. Тиды купышты шынзен, кужнервләм дә шынгәвләм кычен, шомым шомыкы тангвләжыдон иквареш квак-квак манын саслен. Тидым аист ак кач ылгецы, тиды курым мычкыжок яжон ылә ылын. Тидындон ик происшествии лиәлтын.

Тиды иканә выд лывәцын ләктын шыцшы кадри укшеш шынзын ылын дә шокшы тыгыды юрышты йонгешт шынзен.

«Ах, тагачы махань яжо начкы кечы!» — тиды шанен. — «Техень годом свет вылны ыләш пиш яжо!»

Тидьин ала тьолгыжалтшы тупшым изи юр нортен; юр патькалтышвлә мьшкьир льивакьжы дә яллапа пындашкыжы йоген валенйт, тидьй йонгата, пиш яжо ылынат, жава изиш веле вәк квак-квак манын сьгьирәл колтыде. Жава тебе мам аштен колтен: кьизьйт шьжы, шьжым жававлә квак-квак манын ак саслеп, шьжым квак-квак манын саслымыкы, жаван достоинствыжым ямден шуаш лиэш. Седьиндон тидьй юкымат лыкте, йонгештьин веле.

Трук вьцкьж, шишкышы юк воздухышты шактен колтен. Техень породы лыдывлә улы: чонгештьимьшты годым шылдырвләшты воздухым пьчкедәт дә тенге шишкат: фьфьфьфьфь. Ти гәнә лыдывлә воздухышты кого пел кругым бштенйт дә жава ьлым вәрйшкок шьнзьинйт.

— Кра-кра! — ик лыды сьгьирәл колтен, — чонгешташна эче мьндьир, качкылдалаш келеш.

Жава тьнамок шьлын шьнзьин. Тидьим, кого дә кьжгы жавам, лыдывлә соикток ак качеп ылын. Жава тидьим пәлен гьнят, иктә-ма лин колтымаш гьц, кадри ара льивакь пырен шьнзьин. Шаналталын дә бшкьимжын кого сьнзәән вуйжым вьд вькь лыкташ решен: лыдывлә кышкы чонгештәт, тьдьим тидьй пәльинежы ылын.

— Кра, кра! — вес лыды сьгьирәл колтен, — ушты лиәш тьнгәльинәт уш. Йьлерәк югышкы! Йьлерәк югышкы!

Ти лыдын келесьимашьжым вес лыдывләжәт яралеш шотленйт дә цилән саслаш тьнгәльинйт.

— Господа лыдывлә, — жава лүдтеок манын, — тә югышкы чонгештедә, ма техень юг ылеш? Мьнь тәмдәм тыргыжландарышым, идә шьдешкь веле.

Жавам лыдывлә әрен нәльинйт. Пьтәри ниньй жавам качкын колташ шаненйт ылын. Вара, жава кого ылеш, ышмашкы ак пыры, манын цилән саслаш тьнгәльинйт:

— Югышты яжо! Бьнде тьшты шокшы! Тьшты яжо, шокшы купвлә улы. Йьвләжы тьшты маханьвлә! Югышты яжо!

Ниньй когон сасленйт, жаван пьльыш тьэшат уке. Жава ниньим чуч-чуч цәрен дә ик лыды гьц юг гишән ынгылда-

рен пуаш ядын, тидьлән тй лыдыжы йәл гыц тазаракла да ышанракла кайын. Юг гишән лыды попом годым, жава пишок сусу лин колтен дә ядын:

— Югышты шьнгәвлә дә кужнервлә шуку улы?

— О, пиш шуку улы! — лыды отвечаен.

— Квак! — жава сьгьрәл колтен дә йыр анжал сәрнен, тыштй тәнгвләжй уке ли, тьдйм анжалын. Тидй юк лык-

таш лүдйн, саслым юкым жававлә колыт гынь, шьжым саслымашеш йәтлен кердйт ылын. Тынге гынят, хыть ик гәнә квак манте тидй тырхен кердте.

— Мьньйм сагада нәнгедә?

— Тидй мьләм удивительны! — лыды сьгьрәл колтен. — Кыце мә тыньйм нәнгенә? Тыньйн шылдырвләэт уке.

— Кынам тә чонгештедә? — жава ядын.

— Скоры, скоры! — цилә лыды сьгьрәл колтенйт. —

— Krä, Krä, Krä, Krä! Тиштй ұштй.

Югышкы! Югышкы!

— Мьләм иктә вьц минутым шаналталаш пудай, — жава манын, — мьнь цецаш толам. Мьнь иктә-мам яжом, шанен лыктам векәт.

II. Лыдывлăдон путешествуймаш.

Жава пѣтăри шѣцмѣ укшышкыжок шѣнзѣн ылын. Тидѣ укш гѣц вѣдѣш тѣргештен, дă тумаяшыжы иктăт ънжѣштѣ ѡнтѣртеп манын, вѣд парсын лошкы пырен кен. Вѣц минут нăрѣ эртѣмѣкѣ, лыдывлă чонгештен кеаш тăрвăненѣт ганьок ылын, тѣ нѣжвец жава перви шѣнзѣмѣ укш туреок вѣд вѣкѣ жава вуй лăктѣн кен. Тидѣ ѣнде жававлă кыце сусу лин кердѣт, тѣхень сусу ылын.

— Мѣнь шанен лыктынам, мѣнь монам, — тидѣ келе-сен, — коктын ти уа¹ ваштырым пырыл шѣндѣдă, мѣнь ваштыр покшалан кечăлтăм. Тă чонгештедă, мѣнят сагада ваштыр тервен кечăлт кеем. Тă идă саслы, мѣнят юкым ам лык, тѣнăм цилă яжо лиэш.

Кым тѣжем уштышым¹ юк лыктеок чонгештăш дă жавам нăнгеаш мелѣ ылын гѣнят, лыдывлăм жава яжон ын-гылдарен мыштенăт, нинѣ цилăн тидѣм сагашты нăнгеаш решенѣт. Яжо, цаткыды уа ваштырым моныт, тидѣм кок лыды пырыл шѣнденѣт, жава ваштырым покшец пырыл шѣнден дă лыдывлă цилăн воздухыш чонгештен кузенѣт. Жавам лыдывлă пиш кѣшкѣ лѣлтенѣт дă тидѣ лѣдѣн; тидѣ гѣц пасна, лыдывлă тѣр чонгештѣделыт дă ваштырым мыльгыктылыныт. Пумаган паяц² ганьы, жава воздухышты лывшалтын, земляшкѣ кенвазаш ѣнжѣ ли манын, тидѣ цилă силажыдон ваштырым пырыл шѣнден. Ваштыреш кечăлт кеаш тидѣ ѣбле тымень шон дă ѣйрвăш анжылташ тѣнгăлѣн. Тидѣ лѣвăлнѣ нырвлă, алыквлă, рекăвлă дă кырыквлă ылыныт. Жава ваштыр тервен кечен кемăштѣжѣ шайыкыла дă изиш кѣшкѣлă анженăт, седѣндонат тидѣлăн ѣлѣкѣлă анжаш трудна ылын, тенге гѣнят, изиш ужын дă тидѣ сусуэмѣн, чываньланен.

«Вот кыце мѣнь яжон шанен лыктынам», — ѣшке гишăн-жѣ тидѣ шаналтен.

¹ Уштыш — километр гѣц изиш кужырак.

² Паяц — циркыштыш клоун ыргемăн, калпакан, кид дон ялжым шывшедѣлшѣ мадыш-поханя.

Мол лыдывлӓжӓ жавам нӓнгешӓ кок лыды паштек чонгештенӓйт, нинӓ сасленӓйт дӓ жавам хваленӓйт.

— Мӓмнӓн жавана пиш ышан вуян ылеш, лыдывлӓ лоштат вӓк техеньжӓ чӓйдӓ,— нӓнӓ маныныт.

Тидӓ лыдывлӓлӓн таум келесӓш ышмажым пачын колтымыкы пиш лӓдӓшлӓ кӓкшӓц гӓц кенвацмыла манын ӓшӓндӓрен колтенӓт, тидӓ цилӓ силажыдон ваштырым пырылшӓннен дӓ терпӓш решен. Тидӓ кечӓ мычкы тенге лывшалт кечен. Тидӓм нӓнгешӓ лыдывлӓ чонгештӓмашток пиш ловкан ваштырым вес кок лыдылан пырылтаренӓйт. Тидӓ пиш лӓдӓшлӓ ылын: жава пиш когон лӓдӓн колтенӓт, чуч веле квак манын сӓгӓрӓл колтыде. Вады лимӓкӓ цилӓ компани тамахань купеш вазалыныт. Ир жерӓ годымок лыдывлӓ жавадон иквӓреш эче пакула чонгештенӓйт. Нинӓ тред нӓлмӓ нырвлӓ вӓлец, сарем кешӓ шӓргӓвлӓ вӓлец дӓ шуку киндӓ капнаан солавлӓ вӓлец чонгештенӓйт. Солавлӓ гӓц эдемвлӓн юкышты дӓ сепанды юквлӓ шактенӓйт. Эдемвлӓ лыдыволкы вӓкӓ анженӓйт, тӓштӓ тамам потикӓм ужынытат, лыдыволкы вӓкӓ киддон анжыктылыныт. Жава эдемвлӓ докула валынежӓ, ӓшкӓмжӓм анжыктынежӓ дӓ тӓдӓ гишӓн мам попат, тӓдӓм колыштнежӓ ылын.

III. Путешестви пӓтӓмӓш.

Кокшы гӓнӓ кӓнӓмӓштӓ годым тидӓ келесен:

— Улӓцрӓк чонгештен ана керд вӓл: мӓлӓм иктӓ-ма худа лин колта гӓнӓ, мӓнӓ кенвазаш лӓдӓм.

Лыдывлӓ улӓцрӓк чонгештӓш сӓренӓйт. Вес кечеш нинӓ пиш улӓц чонгештенӓйт, поным юквлӓӓт вӓк шактат ылын.

— Анжалда, анжалда,— ик солашты ӓрвезӓвлӓ сасленӓйт,— лыдывлӓ жавам нӓнгеӓт!

Жава тидӓм колын колтен дӓ тидӓн шӓмжӓт тӓргӓш тӓнгӓлӓн.

— Анжалда, анжалда,— вес солашты коговлӓ сасленӓйт,— вот потикӓӓт!

«Тидӓм мӓнӓ шанен лыктынам, лыдывлӓ агыл. Тидӓм нинӓ пӓлӓт вӓл»,— жава шаналтен.

— Анжалда, анжалда,— кымшы солашты сасленѣт,— ох, махань потикӧ! Тидѣм кѹ шанен лыктын?

Тиштӧкен жава тырхен кердте, цилӧ лѹдѣшѣм монден шуэн, дӧ улы силажыдон сѣгѣрӧл колтен:

— Тидѣм мѣньѣ, мѣньѣ!

Тидѣ сѣгѣрӧл колтымыжы годым, ваштыржы гѣц сѣ-сѣрген кен дӧ земля вѣкѣ вуйын-пачын вален. Лыдывлӧ когон сѣгѣрӧл колтенѣт; ик лыды чонгештѣмӧштѣжок жавам кычаш цацен дӧ поспейѣде. Жава, цилӧ нѣл лапажым шӧрен шѣнден, земля вѣкѣлӧ чѣнь вален; лыдывлӧ чѣнь чонгештенѣтӧт, сѣгѣрӧл колтым туре ылшы пингѣдѣ земляшкѣ тидѣ кенвацте, сола вуйыштыш лявѣрӧн пѹашкѣ шыралтын, тидѣ жавалан кого цӧш лин.

Тидѣ вѣд лѣвӧц йѣлерӧк лӧктѣн кен дӧ тӧрӧк сусу пардон эчеӧт цилӧ силажыдон сѣгѣрӧл келтен:

— Тидѣм мѣньѣ! Тидѣм мѣньѣ шанен лыктынам!

Тидѣн йѣржѣ иктӧт уке ылын. Вѣд шӧпнӧлт кемѣ юк гѣц лѹдѣн колтышы жававлӧ вѣд лѣвӧкѣ шѣлѣн шѣнзѣнѣт. Вѣд лѣвӧц лӧкмѣкѣштѣ, у жава вѣкѣ нинѣ цѹдеен анженѣт.

Кыце тидѣ лыдывлӧдон путешествуймаш у, нигнам ылтымы йӧн гишӧн ѣлымӧштѣжѣ шанен каштын дӧ кыце тидѣм ѣштен шоктѣн, кыце тидѣн ѣшкѣмжѣн лыдывлӧжѣ линѣт дӧ тидѣм, нѣнѣ, кышкы шанен тѣшкѣ кандыштыныт; кыце тидѣ пиш яжо, шокшы купан дӧ шуку шѣнгӧ дӧ вес качшашлык насекомыйвлӧ улан югышкы каштын толын, тидѣвлӧ гишӧн нинѣлӧн потикӧлӧ историм шайышт пуэн.

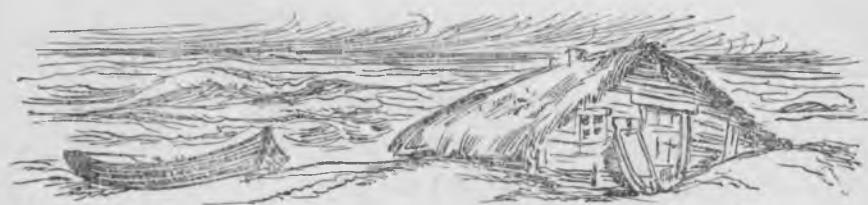
— Тӧмдӧн ѣлымӧштӧм анжалаш мѣнь тӧ докыда толынам,— тидѣ келесен,— мѣнь тӧ доныда шошым якте, лыдывлӧэм толмешкѣ ѣлем.

Лыдывлӧжѣ мѣнгеш нигнамат толтелыт. Жава земляш кенвацмыкыжы колен манын нѣнѣ шаненѣт дӧ тидѣм пиш жӧлӧенѣт.

В. М. Гаршин.

Ядмашвлә.

1. Пиш яжо юг вәреш жава-путешественница кышкы вәрештән?
2. Малын жаван путешествуымашыжы яжон пйтӱде?
3. Жава ышке гишәнжӱ соок мам попен? Жаван шамаквлә-жӱдон келесен пуда.
4. Ёшкымжӱн путешествовижы гишән жава мам шанен лыктын?
5. Жава махань эдемвлә статьян ылеш.
6. Частявлән цилә заголовкывләм сирен нәлдә дә план семӱнь жава-путешественница гишән попен пуда.

Коллоэц дон кол гишән ямак.

Симсӱ тангыж тӱрӱштӱ,
Тоштем шӱцшӱ землянкәштӱ,
Коллоэц дон папажы
Кымлы кым и ёленӱт.
Тьотя колым лозн,
Папа мушым шӱдӱрен.
Ик гәнә тьотя келдем шуа,
Келдем лыктеш, налы веле.
Вес гәнә тьотя келдем шуа,
Келдем лыктеш, шуды веле.
Кым гәнә тьотя келдем шуа,
Келдем лыкты, ик кол ләктӱ,
Проста агыл, шӱртнин колжы.
Шӱртни колжы едемлә попа,
Тӱдӱ тенге сарвала:
«Тьоти, мӱнӱм тангыжыш колты.
Мӱнӱ тӱржӱм шергӱм пуэм:
Тӱнӱ мам кӱчет, цилә пуэм».
Тьотя ӱрӱн лӱдӱн колтен:

Кымлы кым и колым лозн,
Попыш колым тѣдѣ уште.
Колым вѣдѣш колталга,
Коллан ласкон пелештѣ:
«Цевер кеок, шѳртни кол!
Тѣньбѣн тѣрет акат кел;
Кеок тангыж вѣдѣшкок,
Кашок бѣшкѣмбѣн воляшток».

II.

Тѳотя толеш пана докы
Нигнам ужтымым шайыштеш:
«Тагачы колым кыченѣм ылы,
Простам агыл, шѳртнинбѣм,
Эдем ганьы попышым.
Тангыжыш колташ кол сарвалыш,
Мѣнь мам кѣчем пуаш сѳрѣш.
Кол гѣц тѣрѣм мѣньбѣ шѣм нѣл;
Тангыжыш тѣдѣм колтышым».
Папа тѳотям вырсен шуа:
«Эх, ороды, йѣдѣшбѣ,
Нимат нѣлбѣн мыштыде.
Тѣгѣнѣнѣ теве шелбѣн,
Хыть тѣгѣнѣм кѣчем ылын».
Тангыж тѣрѣш тѳотя миѣ.
(Тангыж изиш коэштѣлтеш).
Шѳртни колым сѣгѣрѣш тѣнгѣлеш.
Колжы толеш, тѳотям ядеш:
«Тѣлѣт тѳоти, ма келеш?»
Тѳотя кымалеш, тенге манеш:
«Мѣньбѣм шонгым, бѣжѣлѣйбѣ!
Мѣньбѣм вырса папаэм,
Ирѣк уке мѣлѣнем;
У тѣгѣнѣ келеш,— манеш;
Бѣшкѣмнѣжбѣн шелшѣ ылеш».
Шѳртни колжы келесѣ:

«Ит ойхыры, цевер кеок,
У тагана тамдан лиэш».

III.

Тьотя толеш папа докы,
У тагана папан улы.
Папа пуше тьотям вырса:
«Ороды, — манеш, — ярдымаш!
Кычен налын таганам,
Махань пользым мон, ыжат.
Ке, ороды, колет докы,
Кымал вац да портым яд».
Тангыж тырыш тьотя кеа
(Симси тангыж пыдыранен),
Шортни колым сгыралеш.
Колжы толеш, тенге ядеш:
«Тылат тьоти, ма келеш?»
Тьотя кымалеш, тенге манеш:
«Мыныым, шонгым, бжалайы!
Пуше вырса папаэм,
Ирик, уке мыланем:
Портым кыча шонгыэм».
Шортни колжы келеса:
«Ит ойхыры, цевер кеок,
Блаш портта тамдан лиэш?»

IV.

Землянка докы тьотя кеа,
Землянкажын варжат кодте:
Анзылныжы у порт шынза,
Кушыл портан ош труван,
Капкавлажы тум ханган.
Папа шынза окня сага,
Тьотям шамте когон вырса:
«Ородак-силтак, йудышы!
Портым кычен налын вет!

Колет докы ке, келесї:
Хресань пашам бнем бштї,
Дворян марья мїнь линем».
Тангыж тїрїш тьотя кеа
(Симсї тангыж тырок агыл),
Шортни колым сїгїралеш.
Колжы толеш, тенге ядеш:
«Тїлїт, тьоти, ма келеш?»
Тьотя кымалеш, тенге манеш:
«Мїньбїм, шонгым, бїжалїйї!
Пуше йїдї папаэм,
Ирїк уке мїланем.
Хресань пашам бнежї бштї,
Дворян марья лїнежї».
Шортни колжы келесї:
«Ит ойхыры, цевер кеок».

V.

Тьотя толеш папа докы,
Анжа кїкшї терем¹.
Портанзылны папажы,
Соболь каваштын ыжгажы,
Парсын калпак вуйышты,
Шергїш кївлї шїштїжї,
Шортни шїргїш парняшты,
Якшар пашмак ялышты.
Слугавлїжї йїржї шалгат,
Папа нїнїм шиэш, ўп гїц кїреш.
Папам ужын тьотя попа:
«Пуры лижї, дворян марья?
Вара йїнжет бнде канїш?»
Папа тьотям вырсен шуа,
конюшнїыш служаш тїдїм колта.

¹ Терем — тоштын паян эдемїн то-
мам тенге маныныт.

Äрня эртä, весї эртä,
Папа пуше веле йүдä;
Колжы докы тьотям покта:
«Колетлән кымал, ке,
Дворян марья йнем ли,
Царица йнде лinem».

Тьотя лүдйн колтен:
«Вара ма тйнь, ышет кете?
Ашкед, попен ат мыштыш,
Кугижәншйым ваштылтет».
Папа пуше шйдешкä,
Тьотям савең тй колта.

«Проста мары, тѣнь ма вара,
Дворянкадон спорынет?
Тѣлѣт чѣстьдон мѣнь попом,
Кеок тангыж тѣрѣшкет,
Тѣте виден нѣнгектем».
Тангыж тѣрѣш тѣотя кеѣ
(Симсѣ тангыж шимем кен),
Шѣртни колым сѣгѣрѣлеш,
Колжы толеш, тенге ядеш:
«Тѣлѣт, тѣоти, ма келеш?»
Тѣотя кымалеш, тенге манеш:
«Мѣнѣым, шонгым, ѣжѣлѣйѣ:
Шѣдѣн ылеш папаэм.
Дворян марѣя ѣнежѣ ли,
Царица ѣнде линежѣ».
Шѣртни колжы келесѣ:
«Ит ойхыры, цевѣр кеок,
Лиѣш папат царица».

VI.

Тѣотя толеш папа докы
Анзылныжы кугижѣн палата¹,
Папа шѣнзѣ стѣл лошты,
Боярвлѣжѣ, дворянвлѣжѣ,
Нѣнѣ служат папалан,
Вескидѣштѣш ѣрѣкѣм
Оптен пуат тѣдѣлѣн.
Папа ѣрѣкѣм подылеш,
Пѣрѣникѣм пырылеш.
Папа ѣѣр салтаквлѣ шалгат,
Тавар кидѣ оролат.
Тѣотя ужат, лѣдѣн колта,
Кымал вазем папалан.
«Пуры лижѣ, царица!

¹ Палата — кого кѣдеж, парадный зал.

Вара бінде йангет каныш?»
Манеш тьотя ядеш.
Папа акат тәрванал,
Тырынят вак ак анжал.
Тугы шин лыкташ шудә.
Боярвләжы, дворянвләжы
Тьотям шырал нәлевы,
Тынг-тунг виден лыктевы.
Амаса доныш ороывләжы
Изиш розн ыш шуэп.
«Тиды тылат такеш агыл,
Бшке тирет агыл гынь,
Йалын тиреш шыцшаш агыл!» —
Манын народ ваштылеш.
Арня эрта, весы эрта,
Папа пуше веле йудә.
Тьотям моаш, кандаш шудә.
Тьотям кычал кандат.
Папа тенге манеш, попа:
«Колетлан кымал, ке,
Царица бінде бнем ли,
Вед авә лиаш шанем,
Тангыжышты ылынем,
Шортни колжы мыланем,
Лижы бінде слугаэм».
Ваштареш тьотя ак попы,
Юк лыкташат ак шаны.
Тангыж тырыш тьотя кеә,
Тангыж вылны штурма шалга,
Тангыж шужга, мугыралтеш,
Шыдан коэ коэштәлтеш.
Шортни колым сыгыралеш,
Колжы толеш, тенге ядеш:
«Тылат, тьоти, ма келеш?»
Тьотя кымалеш, тенге манеш:
«Мыныым, шонгым, ыжалыбы!

Папа сепнен, мам Ыштымлә?
 Ынде Ынежы ли царица,
 Тыды вьд авя линежы,
 Тангыжышты Ылынежы,
 Тыньым слугам Ыштынежы».

Кол нимат келесыде,
 Пачдон веле чымалтен,
 Тангыжышкы пырен кен.
 Тангыж вькы анжен,
 Тьотя шуку вычен шалген.

Колым вычен шоктыде,
 Папа докы мьнгеш кен.
 Анжа — тошты землянкяшты,
 Порогышты шьинзальта папажы,
 Анзылныжы — шелшы таганашты.

А. С. Пушкин.

Ядмашвля.

1. Шортни кол гьц мычан-мычан папа мавлям кьчен миэн?
2. Папа хресань Ыдрамаш ылыжы годым, дворянка марья да остаткаеш кугижя марья лимькьжы, кыце Ышкымжым виден? Тьотяжым да мол эдемвлям кыце шотеш пиштен?
3. Папан тергьмашым тьотя кыце анжен?
4. Папан остатка ядмашешьжы шортни колжы малын отка-
зен?
5. Малын ти произведением ямак манын лымдымы?

Упражненивлә.

1. Ямакын пасна частявләм лыдта дә каждый частяэш лѣмым сирен пуда.
2. Ямакым рольвләдон лыдта.
3. Тѣотя шѣртни кол докы мимѣ йѣде, тангыж кыце вашталтын?

**Салтан кугижә гишән, тѣдѣн славный,
могучий богатырь эргѣжѣ князь Гвидон
Салтанович гишән, дә цевер царевна
йүксѣ гишән ямак.**

I.

Окня доны кым ѣдѣр
Вадеш шѣнзәт шѣдѣрен.
«Мѣнь царица ылгецемжѣ,
Крестым мирлән циләлән
Мѣнь йүмәшѣм ѣштѣнем»,
Ик ѣдѣржѣ попалталеш.
«Мѣнь царица ылгецемжѣ,
Цилә мирлән лач ѣшкетем,
Мѣнь мѣнерѣм коэн пунем»,
Тѣдѣн шыжар попалталеш.
«Мѣнь царица ылгецемжѣ,
Батюшкалан кугижәлән
Богатырьым мѣнь ѣштѣнем»,
Кымшы шыжар пелешталеш.
Тенге веле попен шокта,
Амасажы йочыр шакта,
Царь светлицыш толын пыра,
Тѣштѣ ылшы государь.
Ти шаявләм попом годом
Пичѣ доны колышт шалген;
Пач ѣдѣрѣн келесѣмжѣм
Мол гѣц утла пиш яратен.

«Пуры лижы, цевер ыдёр,
Тынь кугижән ваты лиок,
Мыләм шыжы тынгәлмәшеш
Богатырым тыньы бшток.
Тажы, пуры акәвләжы
Алдок, ләкток светлица гыц
Дә ашкедтә паштекем,
Тә ашкедтә мә паштектә;
Иктәдәжы ли ткачиха,
Весыжы ли повариха»,
Тыды ләкты сеньыкышкы.
Нины кевы дворецышкы.
Царьжы шука бш вычыкты:
Вады шомык венчаялты.
Йүмәш годым царь Салтан
Рвезы ваты сага шынзы.
Шыдән ылеш повариха,
Мәгрән шынзә ткачиха.
Государын ватым анжен,
Нынын пиш вет йангет йыла.

II.

Война ылын ты веремән.
Ваты донжы царь Салтан
Простя, шынзеш имни выкы.
Дә кугижәм ярата гынь,
Перегаләш бшкымжым шудә.
Тыды лошты пиш мындырны,
Пиш костанын кредәлмы годым,
Шачаш жепет шон шагалеш,
Аршын кыташ эргы шачеш,
Азә сага Салтан ваты
Игы анжыш орел ганьы,
Атя сусу лижы маньы,
Тиды колта ик гонцем.
Повариха дә ткачиха,

Родня папа Бабариха
Äзән äвәм пушташ сөрәт,
А гонецшым кычаш шүдәт;
Вес сирмәшым тенге сирәт:
«Вәтәт йыдым әзәм бштен,
Тә эргәшым, тә ыдырым,
Каля агыл, жава агыл,
Нигнам ужтым зверят агыл».
Тидым колтат вес гонецдон,
Атя царьжы колеш веле,
Шыдын попа, тыргыжлана,
Ти гонецым сакаш шана:
Дә ти гәнә пышкыдемеш,
Гонецләнжы тенге шүдә:
«Закон семынъ решаш манын,
Царын толмым вычаш келеш».
Грамотадон гонец кеә,
Остаткаеш толын шоэш.
Повариха дә ткачиха,
Родня папа Бабариха
Шывшын нәләш тидым шүдәт,
Йүкшы якте тидым йүктәт;
Тыдын охыр сумкашкыжы,
Вес пумагам пиштен пуат.
Йүкшы лишы ты гонецшы
Приказдон толеш ты кечок.
Боярвлән шүдә царь
Жепым такеш эртәрдеок,
Вәтыжым дә эргыжым
Йывырт шуаш вәд пындаш.
Нимам бштәш: боярвләэт
Кугижә гишән ойхыралыт —
Кугижән вәты гишәнәт.
Тыды докы спальныш миәт,
Кугижән шүдымым келесәт:
Худа уверым попен пуат.

Лыдыт юкын тѣ указым,
Лач тѣ цѣшын царьын вѣтѣм,
Дѣ эргѣжѣм пецкѣш шѣндѣт,
Пецкѣм смолят дѣ кыргыжат,
Океаныш шуэн колтат —
Тенге шѣден вет Салтан.

III.

Кѣшнѣ шѣдѣр цолге йыла,
Кловой тангыж коэ шужга;
Пѣлгомшты пѣлжѣ кеѣ,
Тангыжышты пецкѣ йога.
Ойхан тылык вѣтѣ ганьы,
Царьын вѣтѣ мѣгѣрѣлтѣ;
Когон тѣштѣ ѣзѣ кушкеш
Кечѣнь агыл, цѣшын, цѣшын.
Кечѣ эртѣ тѣдѣ мѣгрѣ...
Тетя коэм талаштара:
«Тѣньѣ, коэ, мѣньѣн коэ!
Шужген кешѣ ирѣкѣн коэ,
Кышкы шанет, тѣшкѣ нѣнжет,
Тангыж кѣвлѣм тѣнь шѣлѣтет,
Землян сирѣм тѣньѣ мѣдет,
Карапльывлѣм намалыштат —
Мѣмнѣн йѣнгнѣм тѣнь ит ямды:
Мѣмнѣм сирѣш лывшен лыкок!»
Коэ тѣдѣм колышталы.
Коэ нинѣм сирѣш лывшыш,
Пецкѣм олен шѣкѣл лыкты,
Олен цѣкнѣл карангалы.
Эргѣ, ѣвѣ ытаралтыт;
Землям цакла вет ѣвѣжѣ.
Эргѣ ял вѣк шагал колта,
Пындаш лыкташ вуйдон шѣкѣ,
Тидѣ изиш цѣркѣнѣлеш:
«Тѣгѣ лѣктѣш маньн окням

Біштәш келеш?» тидѣ манеш.
Пецкә пындаш ләктѣн вазы,
Тидѣ тугѣ йонгыш ләктѣ.

IV.

Әвә, эргѣ ылыт тунѣ.
Ужыт: кырык ныр покшалны,
Кловой тангыж йѣрым-йѣр,
Кырык вѣлнѣ пиш ыжар тум.
Качкаш келеш — эргѣ шана —
Иктә-мам дә моаш келеш.
Тум гѣц кѣрѣ тидѣ укшым,
Тѣдѣм бѣштѣш пикш янгежѣм.
Крестын парсын кәндѣрәжѣм
Пикш янгежеш ялштен шѣндѣш,
Вѣцкѣж пандым кѣрѣн нәльѣ,
Тѣдѣм пикшлә кашарталы,
Лапаташкы, тангыж докы,
Кеквләм кычаш чѣнь ашкедѣ.
Тангыж докы веле шоэш,
Саслым юкым тидѣ колеш...
Тама тангыж тырок агыл;
Анжа — дела яжо агыл:
Коз вѣлнѣ йүксѣ сәрнә,
Тѣдѣн вѣлнѣ курмыж вѣсә;
Йүксѣ кекшѣ вѣдѣм лывша,
Пыдырата, йѣржѣ шәвә...
Курмыж кѣчвләм шәрен шѣнден,
Вѣрән нержѣм виктен шѣнден...
Тѣ веремән пикш чонгештѣш,
Курмыж шүэш тѣрѣк тѣкнѣш —
Курмыж шү гѣц вѣржѣ йога,
Дә царевич лукум¹ валта;
Анжа: курмыж вѣдѣш вала

¹ Лук — пикш янгеж.

Дә кек юкдон агыл сасла,
Лишнѣ йүксѣ иэш, каштеш,
Курмыж-кекѣм чокке чѣнгә,
Тѣдѣм пушташ пиш талаша,
Шылдырдонжы вѣдѣш темдә —
Вара тѣдѣ царевичлан
Руш йѣлмѣдон тенге попа:
«Тѣнь царевич, ытарышем,
Мѣньѣн силан перегѣшем,
Ит ойхыры мѣнь гишәнем.
Тѣнь кым кечѣ ат кач гѣнят,
Пикшет тангыжеш ямын гѣнят,
Ти ойхыжы — ойхы агыл.
Тѣлät пурым ѣштен пуэм,
Тѣлät вара служен пуэм:
Тѣнь вет йүксѣ кекѣм агыл —
Тѣнь ѣдѣрѣм ытаренät;
Тѣнь вет курмыж кекѣм агыл —
Чародейым¹ тѣнь лүэнät.
Тѣньѣм курым мѣнь ам монды:
Мѣньѣм моат цилä вәре,
Мѣнгеш тѣньѣ ѣнде кеок,
Ит ойхыры, кәнәш вацок».
Кеш чонгештен йүксѣ кекшѣ,
Царица дә тѣдѣн эргѣ,
Кечѣ мычкы качте каштын,
Иргод якте кәнәш вазыт.
Кугижән эргѣ сѣнзәм пачеш;
Ом гѣц тидѣ понгыжалтеш
Дә цүдейä, тидѣ ужеш:
Анзылныжы кого хала,
Шѣре пүән стөнявлäжѣ,
Ош стөнявлä шайылныжы
Святой церкын, монастырьвлән

¹ Чародей — волшебник.

Вуйвлä цолгат кечѣ сотеш.
Тидѣ, вырт, царицам кѣньѣлтä;
Тѣдѣ пиш цѣдеен колта!..
«Ужам мѣньѣ», эргѣ попа,
«Мѣньѣн йѣксем тидѣм ѣштä».
Хала докы коктын кеät,
Хала кѣргѣш веле пырат,
Цилä вецѣн юк шакта,
Пиш мѣндѣркѣ мѣгѣрälтеш:
Шѣртнин колымагавлäдон¹
Дворжы² нинѣм вäш лиэш.
Нинѣм пиш цилän хвалят,
Дä царевичым венчают,
Князь калпакым нѣнѣ чиктät,
Главныешѣштѣ ѣштät.
Ѣшке столицыжын халашты
Царицажы шѣдѣмѣдон,
Тѣ кечѣнок князеш лиэш
Дä лѣмдälтеш: князь Гвидон.

v.

Тангыж вѣлнѣ мардеж каштеш
Дä караплым шѣкен толеш:
Караплы толеш коэ лодон,
Ѣфѣлен шѣндѣм парусвлäдон,
Корабельщиквлä цѣдейät,
Сирѣш анжат цилäнок,
Пälѣм остров вѣлнѣок
Цѣдäм ужыт кѣрätок:
Шѣрни вуян хала шѣнзä,
Пристин цаткыды заставан.
Пристин дорцын пушкам лѣят,

¹ Колымага — тошты годшы арава; колымагышты боярвлä дä духовенство кыдалыштыныт.

² Двор — придворныйвлä, кугижä докы äль князь докы лишѣл, лѣмлѣ эдемвлä.

Карапльылан толаш шүдät.
Пристин докы хынавля толыт:
Князь Гвидон хыналаш ужеш.
Ниньым тидь пукша-йүктä
Дä ответым кычаш шүдä:
«Хынавля мам тä торгеедä?
Дä кышкыла кызьит кедä?»
Корабельщиквлä келесät:
«Мä сярненнä цилä светым,
Торгееннä собольвлäдон,
Шим-лудалгы йрвьжвлäдон;
Бнде лäктын мämнän срокна,
Восток докы төрök кенä,
Остров лишьц Буян дорц,
Царь Салтанын кугижәншйш...»
Князь тьшäкен пелештälеш:
«Тангыж мычкы Окиядон
Славный царь Салтанда докы
Пуры лижй тämдän корны;
Мьнь гьцьнем тьдьлän шälä».
Хынавляжй корныш лäктът,
Князь Гвидонжы ойхан кодеш,
Ньньым ьжатен анжен шалга;
Ужеш — йогыш вьд вьлецьин
Иэн толеш ош йүксьжй.
«Пуры лижй цевеp князем!
Ма тыр ылат пьц йьд ганьы?
Мам пиш тенге тьнь ойхьрет?»
Князь гьц йүксй тенге ядеш.
Князь сылыкын отвечая:
«Сылык-ойхы мьнььим качкеш,
Мьнььим, молодцам орьктäрä:
Вет äтямьим ужмем шозш».
Йүксй князьлан: «Вот ма ойхет!
Колышт йä тьнь: карапльы паштек
Тьнь тангыжыш чонгештьнет?»

Тенге гыньбѣ ли тѣнь кужнер».
Шылдыржыдон лывшал колта,
Вѣдѣм шужге шавыктарѣ,
Князьым ньоцок нортен шѣндѣ.
Князь тѣшакен изиэмѣ,
Кужнерышкы сарналт тѣ кеш,
Мынгалтальбѣ, дѣ чонгештѣш,
Тангыж вѣлѣн суднамат шо,
Караплышкы олен валыш,
Шелѣк ыражыш пырен шѣнзѣ.

VI.

Мардеж сусун ыфѣлѣлеш,
Пиш веселѣн судна кеѣ,
Буян остров лишѣцок;
Царь Салтанын кугижѣншѣ,
Тидѣн шаным сѣндѣлѣкшѣ,
Теве каяш тѣнгѣлѣбѣ.
Хынавлѣ лѣктѣт сир тѣрышкы;
Нинѣм Салтан хыналасх ѣжеш —
Нинѣн паштек дворец кѣргѣш
Мѣмнѣн кужнер тожы пырыш.
Ѵжеш: цилѣ шѣртни веле,
Палатышты престол вѣлнѣт,
Венец вуян ойхан Салтан —
Каш когон шанен шѣнзѣ.
Повариха дѣ ткачиха,
Родня папа Бабариха
Кугижѣ сага шѣнзѣлтѣт,
Тѣдѣн сѣнзѣшкыжѣ анжат.
Царь Салтанжы хынавлѣм шѣндѣ
Стѣлжѣ йѣр, дѣ тенге ядеш:
«Ой тѣ, хына-господавлѣ,
Шуку каштында? кышкыла?
Тангыж палны пуры, худа?
Тѣштѣ улы махань цѣдѣ?»

Корабельщиквлә келесәт:
«Мә сәрненнә цилә светым;
Тышты Ылаш худа агыл,
Свет Ылныжы улы цүдә:
Тангыж Ылны улы остров,
Миәш литым тура сирән,
Тиды ылы Ылдымы,
Тиды киэн охыр төр вәр,
Ик тум веле тышты кушкын;
Кызыт шалга тыдын Ылны,
Дворец улан у хала,
Шөртни вуян церкывлән,
Теремвлән, садывлән,
Тышты шынзә князь Гвидон.
Тыдын дорцын тылат поклон».
Царь Салтан цудейә веле,
Тыды попа: «Ылем гынь мынь,
Цүдә пәләш кеен анжем,
Гвидон доны мынь хыналем».
Повариха дә ткачиха,
Родня папа Бабариха
Цүдә островым анжалаш
Тыдым колташ акат сөрөп.
«Йә, лачокшы ма цүдә!»
Йәлым анжал кымалталын,
Сусун попа повариха:
«Тангыж тырышты хала шынзә!
Тиды такеш шая агыл:
Шыргышты кож, кож сага ур,
Уржы мырым мырен шынзә,
Тыды пүкшым со пырыштеш,
Ты пүкшвләжы проста агыл,
Пүкшын сүкшы шөртни ылеш,
Тонгжы — ире изумруд¹;

¹ Изумруд — шергакан кү.

Вот цүдәжым ма маныт». 299
Цүдәм Салтан пиш цүдейә,
Кужнернәжы пиш шыдешкә —
Тиды төрөк куакажын
Вургымла сѣнзәм пышкыл колта.
Повариха ошем кеә,
Өрт гыц кеә, кривой лиэш.
Слуга, папа дә әкәжы
Кужнерым кычаш цацат.
«Тынь келтѣмәш ывѣрә!
Тѣнѣм мә!..» Тѣды окняшкы,
Владенишкыжы цеверок
Тангыж гачок чонгештѣш.

VII.

Тангыж тѣрдон каштеш князьшы,
Тиды анжа тангыж вѣкѣ;
Ужеш — йогыш вѣд вѣлецѣн
Иэн толеш ош йүксѣжы.
«Пуры лижы цевер князем!
Ма тыр ылат пѣц йыд ганьы?
Мам пиш тенге тынь ойхырет?»
Князь гыц йүксѣ тенге ядеш.
Князь Гвидонжы отвечая:
«Сылык-ойхы мѣнѣм качкеш;
Мѣләм цүдәм войымы шоэш.
Улы маныт техень цүдә:
Шѣргѣштѣ кож, кож сага ур,
Тиды такеш шая агыл —
Уржы мырым мырен шѣнзә,
Тѣды пүкшым со пырыштеш,
Тѣ пүкшвләжы проста агыл,
Пүкшын сүкшѣ шөртнин ылеш,
Тонгжы — ире изумруд.
Тидым әнят алталат?»
Князьлан йүксѣ отвечая:

«Свет ур гишан төрым попа;
 Ти цудажым мьиньй палем.
 Ситя, князем, мьиньйн йангем,
 Ит ойхыры: служен пуэм,
 Тангем статян палшен пуэм».
 Пуры шамак колмыкыжы
 Князьшы кея токыжыла.
 Кымда двoryш пыра веле —

Ма? Пиш кукшы кож лывалны,
 Ур шынзалта: шортни пукшым
 Йал анзылнок пырышт шынза,
 Изумрудым лыктын миа,
 Пукш суквлажым йыржи пога,
 Аравлашкы торын опта.
 Цила народ анзылнок вет
Во саду ли в огороде
 Шишкалталеш да мыралта.
 Пиш цудейя князь Гвидон.

«Ну Ёне, тау лижЫ», маньы,
«Ай дэ йўксЫ — тенге лижЫш,
МЫлэм тидЫ сусу веле».
Урлан вара князь Гвидон
Хрустальныйым пёртЫм Ёштен,
Караулым тЫш шагалтен,
ПўкшЫн шотым, прибыль шотым
Дьяклан¹ видэш тидЫ шўден.
Князьлан ползы, урлан честь.

VIII.

Тангыж вЫлнЫ мардеж каштеш,
Дэ караплым шЫкен толеш:
Караплы толеш коэ лодон,
Лўлтен шЫндЫм парусвлэдон
Тура остров дорцынок,
Кого хала дорцынок;
Пристин дорцын пушкам лўят,
Караплылан толаш шўдят.
Пристин докы хынавля толыт;
Князь Гвидон хыналаш ўжеш,
ТидЫ нинЫм пукша-йўктэ
Дэ ответым кычаш шўдэ:
«Хынавля, мам тэ торгеедэ
Дэ кышкыла кЫзЫт кедэ?»
Корабельщиквлэ келесят:
«Мэ сярненэ цилэ ствetryм,
Торгеенэ имнивладон
Цилэ Донской оживладон,
Ынде лэктЫн мэмнэн срокна.
Кеэш кужы мэмнэн корны:
Остров лишЫц, Буян дорц,
Царь Салтанын кугижаншЫш...»
Князь тЫшакен пелешталеш:

¹ Дьяк — древний Русьыштыш чиновник.

«Тангыж мычкы Окиядон
Славный царь Салтанда докы
Пуры лижы тәмдән корны,
Мыйнь гыцыйнем тыйдылан шәлә».
Князьлан хынавлә кымалалыт,
Тугы ләктын, корныш кеат.
Тангыж тырыш князьшы ләктеш,
Коэ вьлны йуксы каштеш.
Князь попалта: йангем тергә...
Так и шывшеш дә намалеш...
Вот эче вет йуксы тидым
Ик ырышты нортен шындә;
Князь лин шынзеш арашынгә,
Пылгом лодон чонгештен кеә,
Тангыж вькы, карапльышкы
Шелык лошкы вален шынзеш.
Мардеж сусун ыфылалеш,
Пиш веселән судна кеә,
Буян остров лишыцок,
Царь Салтанын кугижаншыш;
Тидын шаным сандалыкшы
Теве каяш тынгалеш.
Сир тырышкы хынавлә ләктыт,
Ниным Салтан хыналаш ужеш,
Нинын паштек дворец коргыш
Арашынгә мамнан пырыш.
Ужеш: цилә шортни веле,
Палатышты престол вьлны
Венец вуян, ойхан Салтан —
Каеш когон шанен шынзә.
Бабариха дон ткачиха,
Эче кривой повариха
Кугижә сага шынзәлтәт,
Туран, шьдын нини анжат.
Царь Салтанжы хынавләм шындә
Стөлжы йыр дә тенге ядеш:

«Ой тә, хына-господавлә,
Шуку каштында? кышкыла?
Тангыж палны пуры, худа?
Тышты улы махань цүдә?»
Корабельщиквлә келесәт:
«Мә сәрненнә цилә светым;
Тышты ёләш худа агыл,
Свет вёлнѣжы улы цүдә:
Тангыж вёлнѣ улы остров,
Остров вёлнѣ хала шѣнзә,
Шортни вуян церкѣвләән,
Теремвләән, садывләән;
Дворец анзылны кож кушкеш,
Тыдѣн лѣвәлнѣ порт хрустальный;
Тышты ёлә тымдымы ур
Дә затейница техеньи!
Уржы мырым мырен шѣнзә,
Тыдѣ пүкшѣм со пырыштеш,
Ты пүкшвләжѣ проста агыл,
Пүкшѣн сүкшѣ шортнин ылеш,
Тонгжы — ире изумруд;
Слугавлә урым пыт перегәт,
Слугавлә шукин урлан служат,
Пүкшвлә шотым строгы видәш
Дьяк приказный шагалтымы;
Урлан войска чествым пуа;
Пүкш сүкшѣ гѣц оксам ёштәт
Дә свет мычкы ходыш колтат;
Ёдѣрвләжѣ изумрудым
Кладовойыш намал йөрәт, —
Тышты паян ылыт цилән,
Портвлә уке, палатвлә йѣрвәш;
Тышты шѣнзә князь Гвидон
Тыдѣ дорцын тѣләт поклон».
Царь Салтан цүдейә веле:
«Анзыкыжым ёлем гѣннѣи,

Цүдә островыш кен анжем,
Гвидон доны мыйнь хыналем».
Повариха дә ткачиха,
Родня папа Бабариха

Цүдә островым анжалаш
Тыдым колташ акат сөрөп.
Сынзәдонжы изиш йбирен
Ткачиха попа кугижәлән:
«Тиштә ма техень цүдәжы?!
Ур күэрбим нымыштылеш,

Шөртним кышкә, изумрудым
Араш опта дә цымыра;
Мәмнәм тиды ак цудейыкты,
Лачок попат, аль алталат,
Светна вылны улы цүдә:
Тангыж вылән шонг шагалеш,
Шолаш ружгаш тынгәлеш,
Пуста сирйш лывша шиэш,
Мынгеш ружген цакнен кеә,
Дә сир вылән лин шагалыт
Тылшол ганьы чешуядон ¹
Богатырьвлә кымлы кымыт,
Цилән цевер удалойвлә,
Ылыт рвезы великанвлә,
Цилән икань айырым ганьвлә,
Нынны сага Черномор.
Ти цүдә вот лачок цүдә,
Тидым төрөк попаш лиэш!?»
Ышан хынавлә акат попеп,
Тыдыдон споращ акат шанеп.
Цүдәм царь Салтан цудейә,
А Гвидонжы пиш шыдешкә...
Мунген миэн төрөк шынзеш
Куакан шалахай шынзәшкы
Дә ткачиха ошем кеә:
«Ай» манеш, дә кривой лиэш.
Цилән саслат: «Кычы, кычы,
Дә пызыртен тидым пушта!..
Тырлай тебе! тырхал изиш,
Вычалал...» А князь окняшкы
Бшке владениш цеверок
Тангыж гачок чонгештыш.

¹ Чешуя — кольчуг; кольчуг — вурсын аль кыртнин тыгыр, тоштын воинвлә чият ылын.

IX.

Тангыж тїрдон каштеш князьшы,
 Тангыж вїккї тидї анжа:
 Ужеш — йогыш вїд вїлецїн
 Иэн толеш ош йўксїжї.
 «Пуры лижї цевер князем:
 Ма тыр ылат пїц йїд ганьы?
 Мам пиш тенге тїнь ойхырет?»
 Князь гїц йўксї тенге ядеш.
 Князь Гвидонжы отвечая:
 «Сылык-ойхы мїньїм качкеш,
 Мїлїм цїдїм войымы шїэш,
 Бїшке владениш кандынем».
 «Ти цїдїжї махань вара?»
 «Кышты їнят шонг тїрвїнї,
 Окиянжы шужге шужга,
 Пуста сирїш лывшалтеш,
 Ружген мїнгеш шїрлен кеї
 Дї сир вїлїн тылшол ганьы,
 Чешуяан богатырвїлї
 Кымлы кымыт лин шагалыт.
 Цилїн цевер удалойвїлї,
 Ылыт рвезї великанвїлї,
 Цилїн икань, айырым ганьвїлї,
 Нїнї сага Черномор».
 Князьлан йўксї отвечая:
 «Вот ма тїньїм, князь смущая!
 Ит ойхыры мїньїн їїнгем,
 Ти цїдїжїм мїньї пїлем,
 Нинї тангыж витязь¹ ылыт,
 Туан їзїмвїлї цилїн ылыт,
 Ит ойхыры, кеок тїнь,
 Вычок хыналасх їзїмвїлїм».
 Ойхым монден, князь кен колта,

¹ Витязь — воин, богатырь.

Башны вѣлән шѣнзеш, анжа:
Ужеш — тангыж вѣлнѣ трѣк
Коэ лывша йѣрым йѣр,
Сирѣм коэ шиэш ружга,
Дә сир вѣлән шуэн кода
Кымлы кымыт богатырѣм;
Тылшол ганѣ чешуяан
Толыт витязвля мыжырын,
Дә сөдөйвләдон йолгыжит.
Анзыц тѣотя ашкедеш,
Хала докы нѣнѣм канда.
Кыргыж ләктеш князь Гвидон;
Пуры хынавлям вәш лиәш,
Народ вәшкен кыргыжеш;
Тѣотя князьлан келесәлеш:
«Токет йѣксѣ мәмнәм колтыш
Дә наказым пуэн колтыш
Тѣнѣйн халам перегәш,
Дә дозордон оролаш.
Мә тагачы гѣц пақыжым
Тѣнѣйн күкшѣ стена донет
Со иквәреш мә линә,
Тангыж пындаш гѣц ләктѣнә.
Тенге ѣне, ужын линә,
Кѣзѣйт мѣнгеш вѣдѣш кенә,
Землян воздух тиштѣ лелѣ»
Цилән токы вара кевѣ.

Х.

Тангыж вѣлнѣ мардеж каштеш
Дә карапльым шѣкен толеш;
Толеш тѣдѣ коэ лодон,
Лултен шѣндѣм парусвләдон
Тура остров дорцынок,
Кого хала лишѣцок;
Пристин дорцын пушкам лүәт,

Толаш шүдәт караплылан.
Пристин докы хынавлә толыт;
Князь Гвидонжы хынавләм үжеш,
Нинѳым тидѳы пукша-йүктә
Дә ответым кычаш шүдә:
«Хынавлә мам тә торгеедә
Дә кышкыла кѳзыѳт кедә?»
Корабельщиквлә келесәт:
«Мә сәрненнә цилә светым,
Торгееннә мә булатдон ¹
Ире шидон дә шѳртнидон,
Бнде ләктѳын мәмнән срокна;
Кеәш кужы мәмнән корны:
Остров лишѳыц Буян дорц
Царь Салтанын кугижәншѳыш».
Князь тѳшәкен пелештәлеш:
«Тангыж мычкы Окияндон,
Славный царь Салтанда докы
Пуры лижѳы тәмдән корны,
Мѳынъ гѳыцѳынем тѳдылән шәлә».
Князьлан хынавлә кымалалыт,
Түгѳы ләктѳын корныш кеәт.
Тангыж тѳырѳыш князьшы ләктеш,
Коә вѳылнѳы йүксѳы каштеш.
Князь эчеәт: йәнгем тергә ...
Так и шывшеш дә намалеш ...
Дә эче вет йүксѳы тѳдым
Ик выртышты нѳртен шѳындә;
Тишәк тидѳы изи лиэш,
Князь потемшѳыш сәрнәлт шѳынзеш,
Чонгештен кеә, мѳнгәлтәлеш;
Тидѳы суднам поктен шоэш,
Тидѳы олен кормаш вала

¹ Булат — вурсы, булатный оружи, сапльывлә.

Шелык лошкы пырен шыңзеш.
Мардеж сусун ыфылалеш,
Судна кеа пиш веселан
Буян остров лишыцок
Царь Салтанын кугижаншыш,
Тиды шаным сандалыкшы
Теве каяш тынгалеш.
Сир тырышкы хынавля лактыт,
Салтан ниним хыналаш ужеш.
Нини паштек дворец коргыш
Потемшына чонгештен пырыш.
Ужеш: цила шортни веле,
Палатышты престол вилни
Венец вуян ойхан Салтан —
Каеш, когон шанен шыңза.
Повариха да ткачиха,
Родня папа Бабариха
Кугижа сага шыңзалтат —
Ныл сынзодон нини анжат.
Царь Салтанжы хынавлям шында
Столжы йыр да тенге ядеш:
«Ой та, хына-господавля,
Шуку каштында? кышкыла?
Тангыж палны пуры, худа?
Тышты улы махань цуда?»
Корабельщиквля келесат:
«Ма сарненна цила светым,
Тышты ылаш худа агыл,
Свет вилныжы улы цуда:
Тангыж вилни улы остров,
Остров вилни хала шыңза.
Каждый кечынь тышты цуда:
Тангыж вилан шонг шагалеш,
Шолаш ружгаш тынгалеш,
Пуста сирыш лывша шиэш,
Мынгеш ружген цакнен кеа —

Дә сир вѣлән шуэн кода
Шѳртни ганьы чешуяан
Кымлы кымыт богатырьым.
Цилән цевѳр ы́рвезы́влә,
Великанвлә, удалойвлә,
Цилән икань, айырым ганьвлә;
Шонгы тьотя Черномор
Нѳнѳ сага вѳд гы́ц ләктеш,
Дә мыжырын нѳнѳм лыктеш,
Ти островым перегәш
Дә дозордон оролаш.
Ты страж ганьы ы́нян уке
Ни патырвлә, ни яжовлә.
Тыштѳ шѳнзә князь Гвидон;
Тыдын дорцын тѳләт поклон».
Царь Салтанжы цудейә веле:
«Анзыкыжым ы́лем гы́нѳы
Цудә островыш кен анжем.
Гвидон доны мѳнѳ хыналем».
Поварихан дә ткачихан
Ик юк уке; Бабариха
Йы́рәлтәлеш дә попалта:
«Мам вәл тиштѳ цудейәш,
Эдем полкы вѳд гы́ц ләктыт,
Дә дозордон нинѳ каштыт!
Лачок попат, әль алталат,
Тиштѳ цудәм мѳнѳы ам уж.
Техень вара цудә улы?
Вот лачокла шая улы:
Тангыж палны царевна ы́лә,
Сы́нзә гы́цын атат колты:
Сотыгечын пѳц йы́д лиәш,
Йы́дым землям сотемдәрә,
Калявач лѳвәлнѳ тѳлзѳ,
Шы́дыр цолга лепкәштѳжѳ.
А ы́шкежѳ пиш вет яжо.

Ташкал кея пава¹ ганьы;
Тыды попаш тынгальмыкы
Ангыр йога машаналтеш.
Лачокшым йа попаш лиэш,
Ти цуда вот лачок цуда».
Ышан хынавля тырын шынзат:
Папа донжы акат спореп.
Цудам царь Салтан цудейя,—
А царевич хоть шыдешка,
Да ышкымжын шонгы папан
Сынзаражшым ыжалайя.
Папа туре мунген сарна,
Папан нер вык торок шынзеш,
Тиды нерым пышкыл колта,
Нереш лиэш кого мыгыль.
Да тревога пиш тарваня:
«Йымы верцын, палшыдаок!
Караул! кычы, кычы,
Да пызыртен тидым пушта!..
Тырлай тебе! тырхал изиш,
Вычалал!» Потемшы окняшкы
Ышке владениш цеверок
Тангыж гач чонештен кеш.

XI.

Князьна каштеш тангыж доны,
Тангыж дорцын акат каранг;
Ужеш — йогыш вьд вьлецын
Иэн толеш ош йуксыжы.
«Пуры лижы цевер князем!
Ма тыр ылат пьц йыд ганьы?
Мам тынь тенге пиш ойхырет?»
Князь гьц йуксы тенге ядеш.
Князь Гвидонжы отвечая:
«Сылык-ойхы мыньым качкеш:

Пава — кек, авя павлин.

Йәлвлә ыдырым цилән нәлбит;
Анжем — мыйн вел нәлте каштам».
«Кү вәл тынбын йәмдылыметшы?»
— «Дә свет вәлнәи попат улы,
Маныт йлә царевна,
Сынзә гыцын атат колты.
Сотыгечын пыц йыд лиэш,
Йыдым землям сотемдәрә —
Калявачшы лывәлнәи тылзы,
Шыдыр цолга лепкаштыжы.
А ышкежы пиш вет яжо;
Ташкал кеә пава ганы;
Ласкон попаш тынгәлмыжы
Ангыр йога тын машанет.
Тидым лачок попат вәл?»
Князь ответым лудын выча.
Ош йуксыжы акат попы
Дә шаналтен келесәлеш:
«Техень ыдыр лачок улы.
Но вәтыжы пижгом агыл:
Ош кид гыцын шуаш акли,
Дә кушакеш атат керыл.
Служен пуэм мыйн советдон.
Колышт: тиды гишән циләок
Тын шаналты яжонок,
Тыләт ойхы вара ынжы ли».
Йуксы анзылны цуратла,
Ыдыр нәләш лач веремә,
Тиды гишән циләмок
Мыйн шаненәм яжонок;
Йәмды ылам йәнг тергымлән,
Цевер яжо царевналан
Тышкы ялын тишец кеәш,
Хыть кым ындекшы земля гач.
Йуксы кужын шүләлтәлеш,
Попа: «Малын мейндыркыжы?»

Пуйырмашет тѣньѣн лишнѣ,
Вет царевна тидѣ — мѣньѣ»,
Тѣшѣк ѣуксѣ шылдыр шѣрен,
Коз вѣлнѣ вѣсен кеѣ
Дѣ сир вѣкѣ кѣшѣцѣнок
Тидѣ вала тѣшкѣ лошкѣ;
Бѣрзѣлѣлеш, пачкалталеш
Дѣ царевна лин шагалеш:
Калявач лѣвѣлнѣ тѣлзѣ,
Шѣдѣыр цолга лепкѣштѣжѣ.
А ѣшкежѣ пиш вет яжо,
Ташкал кеѣ пава ганнѣ;
Ласкон попаш тѣнгѣлмѣжѣ
Ѧнгѣр ѣога тѣнь машанет.
Князь царевнам элтѣлѣ дѣ
Ош онгешѣжѣ пѣзѣрѣ.
Дѣ ѣшкѣмжѣн ѣвѣжѣ докѣ
Тѣдѣм виден цѣш нѣнгеѣ.
Князь сарвала, кымал вазеш:
«Государынѣ ѣвиѣм!
Мѣнь ѣшлѣнем вѣтѣм монам,
Тѣньѣм колыштшѣ ѣдѣырѣм.
Разрешеним мѣ ядына
Тѣньѣн благословаймѣм:
Пурын ѣлѣш дѣ яраташ
Мѣмнѣм тѣньѣ благословаймѣ».
Князьна шукѣ ѣш ѣѣмдѣлѣ,
Царевнадон венчаялты.
Бѣлѣт, шѣлѣт пиш кытырат,
Тѣям веле ѣнде вычат.

ХІІ.

Тангыж вѣлнѣ мардеж каштеш
Дѣ карапльѣм шѣкен толеш;
Тѣдѣ толеш коѣ лодон,
Лѣлтен шѣндѣм парусвлѣдон
Тура остров дорцынок,

Кого хала лишыцок;
Пристин дорцын пушкам лүят,
Карапльылан толаш шүдät.
Пристин докы хынавля толыт;
Князь Гвидонжы хынавлям үжеш,
Тиды ниным пукша, йүктä
Дä ответым кычаш шүдä:
«Хынавля мам тä торгеедä
Дä кышкыла кызыт кедä?»
Корабельщиквлä келесät:
«Мä сярненä цилä светым,
Такеш агыл торгеенä,
Торгеяш литым товарвлäдон.
Кеаш кужы мамнан корны:
Бшке векы, востокышкы,
Остров лишыц Буян дорц,
Царь Салтанын кугижаншыш».
Князь нинылан тынам келесä:
«Тангыж мычкы Окиядон,
Славный царь Салтанда докы
Пурь лижы тамдан корны.
Дä келесыдä тыдылан
Бшкымдан тамдан государьлан:
Токем хыналаш толаш сөрен,
Кызыт якте эче толте.
Мынъ тыдылан шалам колтем».
Хынавля корныш, князь Гвидонжы—
Коды торан, ти ганажы
Ватыжы гыц быш айырлы.
Мардеж сусун быфылалеш,
Пиш веселан судна кеä;
Буян остров лишыцынок;
Царь Салтанын кугижаншы
Нинын палым сандалыкшы
Теве каяш тынгальы.
Хынавля лактыт сир тырышкы

Нинѣм хыналаш Салтан ўжеш.
Хынавля ўжит: дворецьшыты
Венец вуян, шѣнзѣш царѣым.
Повариха дѣ ткачиха,
Родня папа Бабариха
Кугижѣ сага шѣнзѣлтѣт,
Нѣл сѣнзѣдон нинѣ анжат.
Царѣ салтанжы стѣлжѣ йѣр
Хынавлям шѣндѣ, нѣнѣм ядеш:
«Ой тѣ, хына-господавлѣ,
Шуку каштында? кышкыла?
Тангыж палны пуры, худа?
Тѣштѣ цѣдѣ маханѣ улы».
Корабельщиквлѣ келесѣт:
«Мѣ сѣрненнѣ цилѣ светым;
Тѣштѣ ѣлѣш худа агыл.
Свет вѣлнѣжѣ улы цѣдѣ:
Тангыж вѣлнѣ остров улы,
Остров вѣлнѣ хала шѣнзѣ
Шѣртни вуян церкѣвлѣән,
Теремвлѣән, садывлѣән;
Дворец анзылны кож кушкеш,
Лѣвѣлнѣжѣ пѣрт хрустальный,
Тѣштѣ ѣлѣ ур — тымдымы
Дѣ чудесница техенѣ!
Уржы мырым мырен шѣнзѣ,
Тѣдѣ пѣкшѣм со пырыштеш,
Тѣ пѣкшвлѣжѣ проста агыл,
Пѣкшѣн сѣкшѣ шѣртнин ылеш,
Тонгжы — ире изумруд;
Слугавлѣ урым пыт перегѣт.
Эче весѣ цѣдѣ улы:
Тангыж вѣлнѣ шонг шагалеш,
Шолаш, ружгаш пиш тѣнгѣлеш,
Пуста сирѣм лывша шиѣш,
Мѣнгеш цѣкнен ружген кеѣ,

Дә сир вѣлән лин шагалыт
Тылшол ганьы чешуядон
Богатырьвлә кымлы кымыт,
Цилән цевер удалойвлә,
Ылыт рвезѣ великанвлә,
Цилән икань айырым ганьвлә,
Нѣны сага Черномор.
Тѣ страж ганьы ѣнян уке
Ни патырвлә, ни яжовлә.
Князьын вѣтѣ цевер улы,
Сѣнзә гѣцѣн атат колты:
Сотыгечѣн пѣц ѣйд лиэш,
Ѣдым землям сотемдәрә;
Калявачшы лѣвѣлнѣ тѣлзѣ;
Шѣдѣр цолга лепкѣштѣжѣ.
Халам князь Гвидон вуйлалта,
Тѣдѣм пыт цилән хывалят;
Тѣдѣ шѣлѣм тѣлѣт колтыш,
Тѣнѣм тидѣ ѣтлен попыш:
Токем хыналаш толаш сѣрен,
Кѣзѣйт якте эче толте».
Тиштѣ уш царь тырхен ѣш керд,
Тидѣ флотым ѣәмдѣлѣш шѣдѣш.
Повариха дѣ ткачиха,
Родня папа Бабариха
Цѣдѣ островым анжалаш
Тѣдѣм колташ акат сѣреп.
Нинѣм Салтан акат колышт,
Нинѣм вырсен веле шуа:
«Ма мѣнь? кугижѣ ѣльѣ тетя?»
Шутядеок тидѣ попа.
«Мѣнѣ кеем!» тидѣ маньы,
Чѣчѣ амасам, тѣгѣ лѣктѣ.

ХІІІ.

Окня доны Гвидон шѣнзѣ,
Тангыж вѣкѣ тырын анжа:

Тангыж пиш тыр, сирѣм ак ши,
Изиш веле тәрвәнѣлеш,
Йолгыжалтшы мѣндѣр вѣр гыц
Карапльывлән толмы каеш:
Окиянын тѣр вѣр мычкы
Царь Салтанын флотшы толеш.
Князь Гвидонна кѣнѣйл колта,
Кого юкдон сѣгѣрѣл шѣндѣ:
«Мѣнѣйн туан тѣнь ѣвиѣм!
Тѣнь ѣрвезѣ княгиняѣм!
Анжалалдай тѣвеш тѣш:
Ѓтям, мѣнѣйн толеш тиш!»
Остров лишкѣ флот уш шоѣш.
Князь Гвидонна пычым виктѣ:
Палубышты кугижѣ шалга,
Нинѣ вѣкѣ пыч ваш анжа;
Повариха дѣ ткачиха,
Родня папа Бабариха
Ужтым вѣрѣм когон анжат,
Пиш цѣдеен нинѣ шалгат.
Трук пушкавлѣм рунг лѣвѣ;
Цангвлѣм шиѣш тѣнгѣлевѣ;
Тангыж докы Гвидон толеш;
Тиштѣ кугижѣм вѣшок лиѣш,
Поварихам дѣ ткачихам,
Родня папа Бабарихам;
Ик шамакым ѣшѣт попы,
Хала кѣргѣш нѣнгеш нинѣм.
Палатышкы цилѣн кеѣт.
Капка доны латвлѣ¹ цолгат,
Дѣ кугижѣ лишнѣ шалгат
Богатырѣвлѣ кымлы кымыт,
Цилѣ цевер ѣрвезѣвлѣ,
Великанвлѣ удалойвлѣ,

¹ Латвлѣ — воин вѣлнѣш вурс выргем. Латым онгеш, ту-
пеш дѣ кидеш чиѣт.

Цилән икань айырым ганьвлә,
Ныны сага Черномор.
Кугижә пыра кымда дворыш:
Тышты күкшы кож лывалны
Ур мырывләм мырен шынзә,
Шөртни пүкшым со пырыштеш,
Изумрудым тиды лыктеш
Дә мешакыш тидым пишта;
Кого дворжы йырым-йыр
Кыш анжалат шөртнин сук.
Хынавлә пакы — вәшкен кеәт,
Анжат — ма? княжна — цудә:
Калявачшы лывалны тылзы,
Шыдыр цолга лепкаштыжы.
А бшкежы пиш вет яжо,
Ташкал кеә пава ганьы,
Бшке кувым виден кеә.
Кугижә анжа — пәлен колта ...
Тидын йангжы пиш тәрванә!
«Мам мынь ужам? ма техеньы?»
Тидын шүлыш пытен кеә ...
Сынзәвйддон мәгрәл колта,
Царицажым тиды элтәлә,
Бшке эргым дә шешкыжым.
Цилән шынзыт стөл лошкы,
Пиш веселә пир тәрванә.
Повариха дә ткачиха,
Родня папа Бабариха
Огол йыде кыргыж шылыт;
Ниным тышты цуцок моньт.
Нины тишты келесевы,
Вуйнаматын мәгыревы.
Сусу пардон кугижажы
Кымыныштым токы колтыш.
Кечы эртыш — царь Салтаным
Пеле йүкшым амалтевы.

Мѣньѣ мѣм дѣ сырам ѣунѣм
Дѣ усиѣм цуц нѣртенѣм.

А. С. Пушкин.

Ямакышвлѣ.

Ямакышты махань вѣрвлѣ тѣлѣндѣ паснанок яжо ылыт? Махань вѣрвлѣ тѣмдѣм ваштылтат?

2. Ямакыштыш цѣдѣвлѣм иктѣ паштек весѣм шотлен мидѣ. Цилѣ тидѣвлѣм Пушкинын шамаквлѣдон келесен пуда.

3. Ямакыштыш геройвлѣлѣн, Гвидон дон царевна-ѣуксылѣн кѣ, дѣ кыце худам ѣштѣш цаца?

4. Гвидон богатырьлан ѣшкѣмжѣн тышманвлѣм сѣнгѣш мавлѣ палшенѣт?

5. Ти ямакышты злой тышманвлѣ ма линѣт?

6. Ямак мадон пѣтѣ?

7. Тошты годшы хѣлам кыце анжыктымы? Ямакышты тошты годшы махань орудивлѣм, кугижѣн дѣ воинвлѣн выргемвлѣм кыце лѣмдѣмѣ?

8. Книгѣштѣш картинвлѣ мам анжыктат? Ямакышты тѣ вѣрвлѣм мода дѣ лыдта.

Упражненивлѣ.

1. Ямакышты лумшы главам рольдон лыдаш ѣѣмдѣлѣдѣ, рольвлѣм пайылыда: автор, Гвидон, корабельщиквлѣ, царь Салтан, Бабариха.

2. Кыце дѣ кыштакен ямакышты тангыж гишѣн сирѣмѣ? Тетрадыш сирен нѣлдѣ.

3. Тошты годшы руш шамаквлѣм сирен нѣлдѣ (светлица, терем, палата дѣ молымат).

Тошты годшы шамаквлѣм лѣвѣц ыдыралда.

Тѣгѣр дон обезьян.

(Басня.)

Тѣгѣр вашт мартышка ѣшкѣмжѣм ужы,
Дѣ мѣскѣм чык чымалы.

«Анжалок, мѣньѣн кумаѣм!— манеш,—

Кѣн техень сѣнтѣмѣ цѣрежѣ ылеш?

Кайышыжы, тѣргѣмжѣ маханьы!

Мѣнь изиш хыть тидѣ ганы лимѣкем,
Ойхыренок кечѣлтѣм ылы векѣт.
Кумаэмвлѣ лошты анжалмыкем,
Вѣц-куд кумаэм тидѣ ганы улы мѣньѣн,
Парнядонок шотлен кердѣм нѣнѣм».

«Кумавлѣм шотлаш труйымешкѣ
Бѣшке вѣкет, кума, анжалаш
Луци агыл вѣл?» — манын мѣскѣ келесѣш.
Тѣнге гѣнят, такеш ямы мѣскѣн советшы.

И. А. Крылов.

Ядмашвлѣ.

1. Ти баснышты кувлѣм анжыктымы?
2. Тѣгѣрѣштѣ ужмыжым обезьян кыцела анжыкта? Тѣгѣрѣштѣжѣ тѣдѣ кѣм ужын?
3. Мѣскѣ махань советым пуа? Басныштыш шамаквлѣдон келесѣдѣ.
4. Мѣскѣн шамаквлѣжѣм махань эдемвлѣлѣн пуаш лиэш?

Пирѣ дон Тырня.

(Басня.)

Пирѣвлѣн шык ылмыштым цилѣн пѣлѣт:
Пирѣ качмыжы годым,
Лум ак тѣшлѣ нигнамат.
Икѣнѣк иктѣлѣн беда толын:

Лудон цуц-цуц колыде.

Ни шүлälтен, ни охлен Пирй кертде,

Хыть ялым виäten вац бинде.

Пирйн цäшеш лишнок тырня ылын.

Кыце-шон раведыл Пирй тырням сйгйрälйн,

Ойхы гйц ытараш тйдйм сарвален.

Тырня Пирйн логерйшкй

Шү яктеок нержйм цикен, кого ясыдон

Лум шывшын лыктын, пашä тärйм ядын.

«Тйнь ма, шутет!» — шйдйн Пирй келесен.—

«Пашä тärйм кйчет? Ах тйнь, пурь шаньдымы!

Тйнь кужь нередйм дä ордь вьудйм

Логер гйцем целам лыкметшй нимат агыл ма?

Карангок тйнь, тангем, кеок,

Анзыкьжым ит вärешт, йшкймедйм перегй!»

И. А. Крылов.

Ядмашвлä.

1. Пирй махань бедаш вärештйн? Малын техень бедажь лин?

2. Тырняжь пирйлан махань палшыкым йштен?

3. Пирй тырнялан таужым кыце келесен? Басньышты сирймй шамаквлäдон келесйдä.

4. Пирй ганеш махань эдемвлäm шотлаш лиэш?

5. Техень эдемвлäm анжыктымашты, пирй малын утларак яралеш толеш?

Упражненивлä.

Баснын техень шамаквлä вärеш тйдй ганьраквлäm мода:
охлен, раведыл, сйгйрälйн, ытараш, цикен, лыктын.

Слон дä Моська.

(Басня.)

Олицä мычкь слоним видät,

Анжыктен каштыт векät.

Пälймән йä, мä донына слоним шоэн ужмыла—

Седйндон слон паштек шукин каштыт анжымла.

Тагышец анят ваштареш Моська толеш,
Слоным ужын тыргештылаш тынгалеш;
Опта, сасла, тыргә;
Шиэдәләш таки пыра.

«Пашкудем тырхал, намысыш ит пыры»,—
Шавка келесә.— «Слоным тәләт вара сыйгымлә?
Анжы, тынын йокетәт ямын,
Слонжы опымедым ак кол, анзыкыла кеә».
«Эх, эх!»— Моська пелештә.—
«Шиэдәлтеок сыйгымемжы
Мынын кид-ялем лүктә.
Пивлә пускай попышты:
— Ай Моська! махань силан,
Слоным опта, — манышты!»

И. А. Крылов.

Ядмашвлә.

1. Моська бшкымжым силанеш кыце анжыктынежы ылын?
2. Моська ганеш махань эдемвләм шотлаш лиэш?

Каштанка.

I. Бшкымым худан видымаш.

Якшаралгы сары мижән, вуйжыдон брвбж ганьы ылшы, тома оролы дон такса¹ ярышан брвезы пи тротуар мычкы мбнгеш-анеш кыдалыштеш, икәнә-ик векы тыргыжын анжылтеш. Шоэн-шоэн шагалалеш, йбнгисәлеш, кижышы явләштым лүктедылеш, кыце ямын кердыжым ашбндәрәш цаца.

Кечы мыч кышты-шон сәрнәлмбжым дә тишкы, пәлдыдымы тротуарышкы попарымыжым, тиды цилә яжонок ашбндәрә.

Тидын кечыжы тенге тынгәләлты: пин хозажы столяр Лука Александрыч калпакшым чиш, якшар савыц лөэш

¹ Такса — кужы кәпән, лап дә, какляка лапаан пи породы.

вѣдѣлмѣ, тамахань пу маклакам конгыла лѣвѣлѣнжѣ пѣ-
зѣрѣлят:

— Каштанка, айда кенѣ! — манын, сѣгѣрѣлѣѣ.

Верстак¹ лѣвѣлнѣшѣ тарваш ара вѣлнѣ амален кишѣ
тома оролы дон такса ярышан пи ѣшке лѣмжѣм колын
колтышат, вѣржѣ гѣц лѣктѣ, тотлын кѣрнѣлтѣш дѣ хо-
зажы паштек кыдалы. Лука Александрычлан заказым
пушы хозавлѣ пишок мѣндѣрнѣ ѣленѣт. Нѣнѣ докы
миѣн шомешкѣжѣ столярлан таманяр гѣнѣ трактирвлѣшкѣ
качкылдалаш пыраш вѣрештѣн. Каштанка корны мычкы
кемѣжѣ годым ѣшкѣмжѣм утлаок худан виден, тидѣм
ѣшѣндѣрѣ. Гуляш нѣнгемѣшеш тидѣ когон сусу линѣт,
тѣргештѣлеш, имнидон шывшмы вагонвлѣ паштек оптен
кеѣ, ѣѣлѣн кудвичѣвлѣшкѣ кыдал пыра, пивлѣм поктылеш.
Столяр тидѣм седок ямден-ямден шуа, шагалалеш, шѣ-
дѣн вырса. Икѣнѣ пин ѣрвѣж гань пѣлѣшѣжѣм кычаат
яжонок ѣрзен шѣндѣ дѣ шѣэн келесѣ:

— А-х... халер..., кол...е...нѣт... ат керд!

Заказ пушывлѣ дорцын лѣктѣт, Лука Александрыч
ик минутеш шыжаржы докы пыралы, тѣштѣ ѣѣлдѣлѣ дѣ
качкылдалы. Шыжаржы дорцын тидѣ пѣлѣшѣ переплетчик
докы кеш, переплетчик дорцын трактирыш, трактир гѣц
кумажы докы дѣ молы вѣреѣт пырыкалыш. Ик шамакдон
келесѣмлѣ гѣнь, Каштанка пѣлѣдѣм тротуарышкы попа-
зымыкы вадат лин колтыш уш.

Каштанка хозажым кишѣ пышдон моаш ѣнянен, тро-
туарым нышкышташ тѣнгѣлѣ дѣ тидѣн анзыц кѣ ѣнят
у резиновый галошдон кенѣт, ѣнде тротуарыштыш ѣонга-
та пышыжы каучукын цажгата, лелѣ пышыжыдон ярлалт
шѣнзѣнѣт, нимат разбираяшыжат акли.

Каштанка мѣнгеш-анеш кыдалышты, кыдалышты дѣ
хозажым таки ѣш мо, анжет гѣнь, ѣыдат лин колтыш.
Олицѣ кок велнѣ фонарѣвлѣ чѣктѣлтѣвѣ, пѣртвлѣн окнявлѣ
гѣцѣт тылвлѣ кайыт. Шалдыра, пышкыды лым лымеш,

¹ Верстак — столярный пѣшѣм ѣштѣмѣ стѣл, станок.

күдон вәкшмѣ олицәм, имни тупвләм, извозщиквлән кал-
паквләм ошемдә, кынары пѣцкемѣшәлтеш, тѣнарѣ ошын
дә ошын предметвлә кайыт.

Яжонок пѣцкемѣшәлт шомыкы, Каштанка нимама ыш-
тәш, лүдѣн шѣнзѣн — цѣтѣрә веле. Тамахань пѣртанзыл
амаса сага пѣзѣрген шагалят, кердмѣн йѣнгѣсәш тѣн-
гәльѣ. Лука Александрыч паштек кечѣ мычкы лырткен
каштмашет тидѣм когонок янгылдарыш, тидѣн пѣлѣшѣ-
жѣ, ялжы кижен шѣнзѣнѣт, молы гѣц утла тидѣ эче
когон шужышы ылын. Кечѣ мычкыжат тидѣлән кок гәнә
веле качкылдалаш вәрештѣн: переплетчик доны ыржа лапаш
клейстерым изиш нылалалын дә трактирыштыш прилавка
доны колбаса каваштым качкылдалын. Тидѣ эдем ылеш
ылгецѣ наверны тенге шаналта ылы: „Уке, тенге йләш
акли! Луәлт колаш келеш!“

II. Пәлѣдѣм эдем.

Тенге гѣнят, тидѣ нимат ыш шаны, йѣнгѣсѣш веле.
Мамык гань пышкыды, выжгата лым тидѣн тупшым, вуй-
жым пѣц левед шѣндѣмѣкѣ, когон янгылен шѣцшет
нерәш тѣнгәльѣ. Пѣрт анзыл амаса йочырт мырен трүк
пачылт кешәт, тидѣм өрдѣж гѣцшѣ севәл шѣндѣш. Каш-
танка кѣнѣйл кеш. Пачылт кешѣ амаса гѣц тамахань
эдем ләктѣн шагальы. Каштанка йѣнгѣсәл колтен тѣдѣн
ял лѣвәкѣ показышат, ләкшѣ эдемет тидѣн вѣкѣ анжал-
те ыш керд. Каштанка докы пүгѣнен шагалят яды:

— Пискә, тѣнѣ кышец тишкѣ попазенәт? Мѣнѣ тѣнѣ-
ѣм карштарышым? О, пискәэм, пискәэм! Ну, ит шѣдешкѣ,
ит шѣдешкѣ... Виноват ылам.

Каштанка сѣнзә пынешѣжѣ пижшѣ лым вашт эдемѣм
анжалы дә мытык, кѣжгѣ, нѣжмѣ, күпцәләнѣшѣ лицәән,
цилиндрым (шляпәм) чиэм шѣндѣшѣ, ыжгажым йѣрпәл
колтышы эдемѣм ужы.

Каштанкын туп гѣц парнявләжѣдон лымым пачкыма-
штыжы тидѣ седок попа: — Мам йә йѣнгѣсѣләт? Хозаэт-

шы кышты? Тѣнь ямын кодынат векат? Ах, пискәэм! Мам вара ынде мә коктын ыштенә, ә?

Пәлбѣдѣм эдемѣн юкыштыжы пурын попымым цаклышат, Каштанка тидѣн кидшѣм нылал колтыш дә эче ыжәлѣн-рәк йѣнгѣсәш тѣнгәлѣй.

— Эх, яжоэм, потикәэм! — пәлбѣдѣм эдем попа.

— Лачок ырвѣжок ылатыш! Ну, мам ыштет, әлок сагаэм кенә. Әнят тѣнь иктә-махань пәшәлән ярет... Ну, фюйть!

Тидѣ тенге шишкалтыш дә кидшѣдон шалалтен Каштанкылан пәлбѣкѣм пуш. Тенге шалалтымашыжы „Әлок!“ манмы веле лин кердеш. Каштанка тәрвәнѣш дә кеш.

Иктә пел цәш эртѣш вәл, Каштанка кого, соты кѣдеж покшалны шѣнзәлтә. Вуйжым тѣрѣнрәк шуэн, стөл лошты качкын шѣнзѣшѣ пәлбѣдѣмѣ эдемжѣм цырге анжен шѣнден дә шѣнзә. Пәлбѣдѣм эдем качмыжы гоным Каштанкылан шоэн-шоэн изи лаштыквләм пуа... Пѣтәри тидѣ Каштанкылан сыкырым дә сирын кошкыш комым пуш, вара пай маклакам, пел изи кагылым, цѣвѣй пай лум иуш. Каштанка когон шужен шѣнзѣнәт, тидѣвләм ыртышты качкын колтыш, тотшымат пәлен нәлѣн ыш шокты. Маняр шуку качкеш, мѣшкѣржѣ тѣнәр шужымла веле чучеш.

Пәлбѣдѣм эдемет Каштанкын шыкланен, талашен качмыжым, пыртеок моло нелмѣжѣм ужешәт попа: — Ой-ой-ой! Хозавләтшѣ пишок худан пукшат виднѣ! Ужат, кыце худаланен шѣнзѣнәт! Лач луэт дон каваштет веле кодынш...

Каштанка шуку качкы дә соикток мѣшкѣржѣ ыш тем, качмашешѣжѣ йүкшѣ веле лин колтыш. Качмы паштек тидѣ седѣрә покшалан пырен вазы, явләжѣм йошт вктәрән пиштѣш, сырлен кеш дә пачыжым веле мадыктылеш. У хозажы пышкыды пөкенеш йәрнен шѣнзѣн сигарым¹ шывшмы жепѣн Каштанка пачыжым мадыктыл техень вoпросым решен: кышты яжо — пәлбѣдѣмѣ доны, әль столяр

¹ Сигара — шергәш тавак ылыштәшвләм пандыла вѣдѣл шѣндѣмѣ. Сигарым папирслаок шывшыт.

доны? Пәлбәдәм әдембін обстановкыжы незер дә худа ыләш: креславлә гыц, диван гыц, лампывлә гыц дә ковервлә гыц пасна тидын нимажат уке дә тидын кыдежшәт пуस्ता ла чучеш. Столярын квартирышты хәдйр пиш шуку: стөл, верстак, пыжарым тарваш, сакой йиш ембәлвлә, толотавлә, ала кекән решотка, логан молы улы. Пәлбәдәм әдембін кыдежшәтжы нимахань пышат уке. Столярын кыдежшәтжы гынь, топлоток тәйтәрә ганьы шалга, кылен, лакын дә пыжарым тарвашын яжо пыш шалга. Тынге гынят, пәлбәдәм әдем доныжы ик статянжы пиш яжо — тиды качкаш шуку пуа, седьндон лачокшым төрөк келесәш келеш: Каштанка стөл доны у хозажым анжен шынзымы годым, хозажы тидылән: „Ләк тишец, треклятый!“ — манын сыгырәл йш колты, ялжым ташкал колтен моло йш лүдыктә дә, пәренәт йш колты.

У хозажы сигаржым шывшын пәтәрәшәт тагышкы ләкты, минут нәрә эртәмыкы мынгешок пырыш, изи түшәкым намал пытыш.

— Эй тынь, пискә, тол тишкы! — диван доран изи түшәкым пиштен, тиды сыгырәлбә. — Тишәк вац! Амалы!

Каштанка амалаш тынгәлбә. Тидын шамланымаштыжы пивлә кыдалыштыт; тә шотышток тагачы олицәшты тидын ужмы шонгы, кого мижән, цара нәлмә сынзәән, нер вәлнәжы таваналт шыцшы мижән пудель пи кыдал кеш. Хөдөр — столярын эргәжы — толотам нәлынәт, ти пудельым покта. Кыдалмыжы сембньок, трүк, тәдәт миж вәлвәлән вуйта лин шынзы, веселән, сусун опташ тынәгльбә дә Каштанка дон тиды икәнә-иктәштын нерыштәт үвшынзәлевбә дә коктынат олицәшкы кыдалевбә...

III. Угыц яжо тосвләм войымаш.

Каштанка амален кыньбәлмәшеш сотембә дә олицә гыц ружгым юк шакташ тынгәлбә: техень юк сотыгечын веле лиәш. Кыдежшәт ик әдемәт уке. Каштанка кәрнәлтен колтыш, омештә дә шәдән, ойхы вуйа, кыдеж мыч ашкәдбә. Тиды кыдежшәтш оголвләм дә мебельым үвшын-

зәльы, анзыл кыдежышкы анжалы — Ышланжы яралым нимат Ыш мо. Анзыл кыдежышкы пырымы амаса гыц пасна эче вес амаса улы. Амаса доны шаналтал шалгалалат, амасам кок ялжыдонат ыдыраш тынгалы. Тенге амасам пачын колтышат, Каштанка вес кыдежышкы пырыш. Кыдежышкы пырымыкыжы, тиды тенгечы ужмы, палыдым эдемжым ужын колтыш. Палыдым эдемжы байковый одеял лывакы пырен вазынат, амален кия.

— Prrr... — Каштанка ырлаш тынгалы да тенгечы ажон пукшымым ашындырен колтышат, пачшым мадыктылаш да мам-шон увынзылаш тынгалы.

Тиды палыдымы эдемын ыргемжым да кемжым увынзылы, ыргемжы дон кемжы имни пышан ылмыла чучыт. Амалымы кыдежышты эче вес амаса улы, амасажы чучмы ылеш. Каштанка ти амасам кок ялжыдон ыдыраш тынгалы, вара онгыдон шыкыл амасам пачын колтышат, торок тидын нерышкыжы тидым лудыктарышы худа пыш пырен кеш. Каштанка, мам гынят худам ужмыла лиэш манын, анзыцок шанен да ырыкалыл, иканя-ик веки анжылтыл, лярэн пумагадон сырымы изи кыдежышкы пырыш да лудын колтен, шайыкыла цакнен колтыш. Тиды нигнам вычыдымым да лудышым ужын колтен. Улыкы шужым да вуйжым айен шынден, шылдыржым шарен да шыжген, торок Каштанка выкы луды комбы толеш. Комбы гыц изиш ордыштырак, изи туншак вылны, ош коти кия. Каштанкым ужын колтышат, кынбыл кеш, капшым пугыла айалтен шагалы, пачыжым луктал шындыш, мижшым авартен шындыш да шыдешкен мырлаш тынгалы. Пи лудын колтен, тынге гынят, лудмыжым бинжы палеп манын, тиды опталтен колтышат, коти докы кыдал миш... Коти тупшым эче когоракын пугыртен шындыш, костанын сыгырал колтыш да Каштанкым вуйжы гыц лапажыдон савен колтыш. Каштанка ордышкы тыргештен вазы да шынзы, вара коти докыла шужым виктен шындышат, кужын, йынгысымла опташ тынгалы. Каштанка оптен шынзымы годым, тиды шайыкы луды комбет мишат, пингыды

нержыдон пим тупшы гыц чынгал шындыш. Каштанка тыргештен вазы да комбы вькы...

— Тиды ма эче? — манын костанын сьгырълмы кого юк шактен колтыш. Каштанкын пълбдымы эдемжы халатим шынгалын, ышмаэшыжы сигарым пырылынат, кбдежышкы пырен шагалы.

— Мам сярнеда? Вацта вяршыкыда! — Саслымыжы семынок коти докы ашкед мишат, котим тупшы гыц чивал колтыш.

— Тынь Федор Тимофеич, мам талашет? Шиэдэлэш тынгальында? Шонгы каналья! Вац!

Вара комбы докы сярнал шагалы да сьгыръл колтыш:

— Иван Иванович, вац вяршыкет!

Шамакым колыштшы коти тўшакшыжы пырен вазат, сьнзжым кымен шындыш. Тидын тырвыжым да усижым анженжы гынь, шиэдэлэш тэрватымжылан ышкежат довольный агыл машанет. Каштанкыжы орланышыла, ьжъл юкдон ьынгысаш тынгальы. Комбыжы кужы шўжым виктен шындышат, тама гишан анят чоте вашкен раскыдын попаш тынгальы. Попымжым веле нимат ынгылаш акли.

— Яра, яра, — хозажы омешт колтен попа. — Дружнан да тырын ьлэш келеш. — Тиды Каштанкым ниалтыш да эчеят шайышташ тынгальы: — А, тынь якшар пискя ит лўд... Нинь худам ак ьштеп, ак овиваеп. Тырлай, кыце въл тидым лымденя. Лымте акли вет...

Пълбдым эдем шаналталын келесыш:

— Вот ма... Тынь — Тьотка лият!... Ынгылет? Тьотка!

Таманяр пачаш „Тьотка“ шамакым келесышат, лактын кеш.

Каштанка шьнзят, ьыржы ма улым анжылташ тынгальы. Коти тўшакшы вьлны тэрваньдеок шьнзят — амалымла каеш. Комбыжы шўжым вькталтен, ик туреок пыщльопке ташкен шалга, тама гишан анят чоте вашкен попа. Тиды пишок ьшан комбыла каеш: кужын попа-попа да, цўдейен колтышыла шайыкыла цакнаш тынгалеш, ьшкым-

жын попен мыштымыжылан, сусу лимблӓ чучеш... Каштанка тӓйдӓм колышталят тӓйдӓлӓн „rrr“ манят, оговлӓм ӓв-шӓнзӓш тӓнгӓльбӓ. Ик лыкышты изи тӓгӓнӓ шӓнзӓ, тишкӓбӓ пырсам лӓчӓктӓш опытым дӓ шим сыкыр комвлӓм пиш-тӓмбӓ. Тидӓбӓ пырсам тотешт анжыш — тотлок агыл, сыкыр комвлӓм тотештӓт — качкаш тӓнгӓльбӓ. Йӓмдӓбӓлен шӓндӓбӓмбӓ качкышым пӓлӓбӓдӓм пи качмашеш комбы изишӓт ӓш шӓдешкӓбӓ, тидӓбӓ эче пытрак веле попаш тӓнгӓльбӓ. Варажы ӓшкӓбӓмжын кымылжым яжонрак анжыктышашланен, Каштанка качкын шалгымы тӓгӓнӓ докы мишӓт, таманяр пырсам чӓнгӓл нӓльбӓ.

IV. „Шактештӓш цӓдӓвлӓ“.

Изиш лимбкӓбӓ пӓлӓбӓдӓм эдем эче нинӓн кӓдежӓшкӓбӓ пырыш, кидешӓбӓжӓ П буква ганьым, капка постолым, тамахань потикӓлӓ хӓдӓбӓрым пыртыш. Худан пыдалымы П тореш пашкарешӓбӓжӓ изи йӓнгӓбӓлӓм дӓ пистолетым сӓкӓлтӓмбӓ. Йӓнгӓл йӓбӓлмеш дӓ пистолетын курокаш керемвлӓ ялштымы ылыт. Пӓлӓбӓдӓм эдемет П ганьжым кӓдеж покшалан шагалтыш, тамам ялштыл-шӓтӓбӓл пӓлӓ шӓнзӓбӓш. Вара комбыжы докыла анжылят:

— Иван Ивановыч тол тишкӓбӓ! — маньы.

Комбы тидӓбӓ докы мишӓт, тамам вычымла шалга.

Пӓлӓбӓдӓм эдемжӓбӓ: — Ну, — манеш, — анзыцок тӓнгӓльбӓнӓ. Пӓйтӓри цилӓ векӓбӓ кымал! Йӓбӓле!

Иван Ивановыч шӓжӓбӓм цилӓ векӓбӓ кымалмыла викишӓт, ялжыдон кыдырт ӓштен колтыш.

— Мылоец ылат!.. Ну, ӓнде колен вац!

Комбы явлӓжӓбӓм шагалтен комдык пырен вазы. Эче таманяр, керӓл агыл фокусвлӓм ӓштӓкӓлӓбӓмбӓкӓбӓ, пӓлӓбӓдӓм эдемет лицӓжӓбӓм трӓк лӓдӓбӓн колтышыла ӓштен шӓндӓбӓш, вуйжым кок кидшӓбӓдонат кычал колтыш дӓ:

— Караул! Пожар! Йӓбӓленӓ! — манын, сӓгырӓл колтыш.

Иван Ивановыч П докы кыргыж миӓн, йӓнгӓбӓл йӓбӓлмеш ялштым керембӓм чӓнгӓл нӓлят, звоняш тӓнгӓльбӓ.

Пәлбидым эдем пиш сусу ли. Комбым шүжбї гыц ниәлтәлбї дә попа:

— Мылоец, Иван Иваныч! Бнде мәннә шөртни донши хәдйрвләм бштбшбї мастар ылмедым дә шөртним, брильянты¹ торгейбмедым анжыкты. Тынъ магазиньшкет мимет годым магазиньштет шолывлә ылыт лижбї. Тенхень случайышты тынъ мам бштет?

Комбы вес керем мычашым чынгәл нәлят, шывшыл колтыш. Шывшыл колтымашеш пйлбш шеләш лумб юк шактен колтыш. Каштанкылан комбын звоньымжы пиш яжола чучы, лүэн колтымыкыжы гынъ, тидб тырхен бшкерд, П йбр кыдалышт сәрнбш дә опталтенәт колтыш.

— Тьотка, вәрбшкет! Тырын шынзбї, ит саслы! — манын, тидблән пәлбидым эдем сгыбрәл колтыш.

Иван Иванычын пәшәжбї лүэн колтымашешок бшпйтб. Пәлбидым эдемет Иван Иванычым керем мычкы круг йбр кыргызташ тынгәлббї, бшкежбї салатон лочкен шалга. Комбыжы кыргызмыжы лошток пылдыр гач тбргбшәшлык, кбшбл вашт тбргештен ләкшәшлык, пачшы вблән шынзбн кок лапажыдон шалалтышашлык ылеш. Каштанка Иван Иваныч вблец сынзәжбмәт ак колты, тбдбн мамшон бштбмжбм анжен сусу лин шынзбн, вәржб гыц тәрвәнбл-тәрвәнбл таманяр гәнә комбы паштек кыдалышт оптен сәрнбш.

Тымден ситбш тамаат, пәлбидым эдемет пүжкәлт шыцшы лепкәштбш пүжвбдшбм бштблят, кбдеж гыц ләктб. Федор Тимофеичшы йбрнбмлә пбрхәлтен колтышат, изи тшшәкбшкбжб пырен вазы, сынзәжбмәт кымен шбндбш. Иван Иванычшы тәгәнә докы ашкедб.

Кечб мычкы сакой у мадышвләм анжен шынзбмәшеш, Каштанкын кечбжб цаклыдеок эртбш. Вады лимбкб тидбм у хозажы лярән пумага сбрбмән кбдежбшкб изи тшшәкшбге, молге пыртен кодышат, тидб Федор Тимофеич дон комбы сагаок йбдым эртәрбш.

¹ Брильянт — шергәкән кү; определенный формышкы яклакаэмдбм алмаз.

V. Талант! Талант!

Тылзый эртйш.

Каштанка бнде вады йбде тотлы качкышым пукшыма-шешбштй дй Тьотка манын лймдымашешбштй тымень шо. Пйлыбйм эдем докат, иквареш йлышывлжй докат привикнен. Бйлымаш у мычкы йогымлаок кеа.

Цилй кечок ик статян тйнгйллйт. Кечбйнок, иктйн гйцйт анзыц, Иван Ивановч кйныблеш. Кйныблмбжбй се-мбйнок Тьотка докы йль коти докы миайт, шужйм виктен шбндй, тама гишан анят пиш шбрен, бйняндйрймля попаш тйнгйлеш, попымашыжым веле, первишбй ганьок, ынгылаш акли. Комбы кужын попаат, пйтйри андак Каштанка ком-бым пиш ышанеш шотла ылы, шуку веремайт бш эртй, тидй комбы гйц укшйш тйнгйльбй. Комбет тидйн докы миэн шагалын кужын тамам попымыжы годым, Каштанка пачыжым бнде ак пййымактыл, авыре нйлшбй льоргозы шотеш комбым жеплйш тйнгйльбй. Тыгыштеок льоргышы комбы иктйланйт амалаш ирбкйм ак пу, седбндон тидй комбы миэн шагалмыкы, нима шекланбйдеок „rrr“... манын ырлалтал колта.

Федор Тимофеичшы гбнь, совсемок вес йиш господин ылеш. Тидй шижмбкбжбй ик юкымат ак лык, акат тйр-вйны дй сбнзйжймйат ак пач. Бйлымашым ак яратыракат, тидй воксеок бнежйт шиж векйт, тенге каеш. Йбржбй ма лийлтеш моло, тидй цилй мылын, йбрен веле анжа, ик-тбмйат бнежбй уж, шбйдешкй, тотлы качкышым качмыжы годымат вйк йбренен пйрхен качкеш.

Тыменьмашеш дй качмашеш кечбйвлй пиш яжон, весе-лан эртйт, вадывлжбй гбнь скушнаракын эртйрйлтйт. Вады йбде, комбы дон котижбйм нйлешйт, хоза тагыш-кы анят кеа, Тьотка бшкетшкк кодмыкыжы, изи тшйкбйшкбйжбй пырен вазешйт, сылыккланаш тйнгйлеш. Сылыкшы тидй докы нимат пйлдбртбйдеок йывырт толеш дй кбйдежбйм изин-олен пбйцкембштбймляок тидбйм ойхышкы пырта. Сылыккланымаш тишец тйнгйллйтеш: тидбйн опымы-жы, качмыжы, кбйдежбштбй кышкы-шон сйрнбйлтмбйжбй дй ан-

жылтмыжат вāk ак шо лиэш. Вара тидын сѣнзээшѣжѣ та-
мавлā тā пивлā, тā эдемвлā яратымы лицāнвлā дā раскы-
дын пāлѣдѣмвлā каяш тѣнгāлѣт. Тѣоткын сѣнзээш кайын
колтымыкышты, тидѣ пачыжым пѣйымактылаш тѣнгāлеш,
тидѣлāн кайшывлāжѣ тагынам āнят ужмыла, яратымла
кайыт... Амален кемѣжѣ андак, кайшывлāжѣ со тидѣлāн
кѣле пышанла, ембѣллѣм тарваш пышанла, лақы пышан-
ла чучыт.

У Ылѣмāшеш тымень шомыкыжы, лу дон каваштыжы
веле ылшы тоша пи гѣц таза, йōнен шѣцшѣ пи лимѣкѣ-
жѣ, икāнā Каштанкым хозажы тымдаш тѣнгāлмѣжѣ ан-
зыц ниāлтѣшāt, тенге келесѣш:

— Тѣотка, ѣнде пāшāнāм тѣнгāлāш веремā шон вет.
Такеш Ылāш ситā! Мѣнѣ тѣнѣым артисткым ѣштāш сō-
рем... Артистка лимет шозэш?

Тѣмѣкѣ тидѣ Каштанкылан сакоѣ наукым тымдаш тѣн-
гāлѣѣ. Пѣтāриш урокын тидѣ кок яла шагалаш дā шайыл
явлāдон кашташ тыменьѣ; тидѣм Каштанка пишок яра-
тыш.

Кокшы урокыштыжы тидѣ кок яла шагалын, хозажы
кычен шагалмы сакыр маклака докы тѣргештѣшāшлык
ылыы. Вара вес уроквлāштѣжѣ тидѣ кушташ, керем мыч-
кы круг йѣр кыдалышташ, музык шактым семѣнѣ йѣнгѣ-
сāш, звоняш, лѣāш моло тыменяш тѣнгāлѣѣ. Ик тѣлзѣ
нāрѣ тыменьмѣкѣжѣ, тидѣ Федор Тимофеич ганьок яжон
ѣштен кердшѣ лин шѣнзѣ. Каштанка пишок охотан ты-
меньѣ дā мыштыманѣжылан пиш сусу ылеш. Йѣлмѣм лык-
тын шѣнден керем мычкы кыдалыштмаш, кѣшѣл вашт
тѣргѣмāш дā шонгы Федор Тимофеич вѣлнѣ мыктен кы-
далыштмашыжы гѣнѣ, тидѣм пишок когон сусуэмдā ылыы.
Керек мамат яжон, куштылгын ѣштен кердеш гѣнѣ, ти-
дѣ сусун опталтен колта. Тидѣ ѣштен мимѣжѣм тымды-
шыжат цѣдейā, сусу лиэш дā кидшѣм веле кормештен-
кормештен колта.

— Талант! Талант... — манеш. — Лачокок талант! Тѣнѣ
яжо успехым имейāш тѣнгāлāt!

„Талант“ шамакеш Тьотка пишок привикнен шынзынәт, хозажы ти шамакым келесен веле поспейә, тиды ыртышток тыргештәләш, йыржы анжаш тынгәләш. Ти шамакшы лымжок ыләш машана.

VI. Сценыш пәтәри ләкмәшәжы самынь лиәлтә.

Ик цевер вадын лярән пумагадон сьрәмы кыдежышкы хоза пырышат, кидшым кормештәл келесыш:

— Ну-с...

Әче тамам келесынежы ылы да, юк лыктеок мөнгеш ләктә кеш. Тьотка тыменьмәжы гач хозажын лицәжым яжон пәлен шоктенәт, хозан тыргыжланым, ойхырым, шыдешкымым цаклыш. Изиш лимыкы тиды мөнгешок сәрнәл пырышат, тенге келесыш:

— Тагачы мөнь, сагаэм Тьоткым да Федор Тимофеичым нәнгем. Төнь, Тьотка, колышы Иван Иваныч вәреш тагачы лиәт: Чорт, анят тама лиәш! Репетицивләм чыды бштенә, йәмдәләлт, тымень шоктымы агыл! Намысышкы пыренә, сөрымнәм анжыктен ана шокты!

Тенге келесымыкыжы, тиды әче ләктә кешәт, шукат бш ли, ыжгам да цилиндржым чыен, мөнгешок пырыш. Коти докы мишәт, котим анзыл ялжы гыц кычен лүктәләт, ыжга понгышкыжы таен шындыш, Федор Тимофеичшы гынь сынзәжымәт бш пач, пишок ладнала каеш. Тыдәлән керек-ма лиәш гынят соикток ылын тама: кыш ли әль ял гыц лүлтәлмы лиәш, түшәкыштәжы пәрдәләш ли әль хозажын онгышты, ыжга лывәлнә шынзәш...

— Тьотка, кенә!— хозажы маньы.

Тьотка нимат ынгылыдеок, пачыжым мадыктыл, хозажы паштек кеш. Ик минут нәрә эртымыкы, тиды хозажын ял доны тирәштә шынзәлтәәт уш, да кижымәшеш кыптыргылын, тыргыжланен хозажын попымым:

— Страмаалтына! Сөрымнәм анжыктен ана шокты!— манмым колыштеш.

Кымыктен пиштәмы пигәр цәшкә гань ылшы кого тома докы шомыкы, тир шагалы. Ти томан стьокладон бш-

тѣмѣ кым амасаан кужы подъездшы луаткок фонарьдон сотемдären шѣндѣмѣ. Амасавлѣштѣ йочырге шактен пачылт кеѣт дѣ, подъезд доны шалгышы эдемвлѣмышмаражлаок нелѣн-нелѣн колтат. Эдемвлѣ шукуң ылыт, шѣренок имнивлѣѣт подъезд докы кыдал толыт, пивлѣ гѣнь иктѣт ак каеп.

Хозажы Тѣоткым кидѣшкѣжѣ нѣльѣ, Федор Тимофеич ылмы вѣрѣшкок, ыжга лѣвѣкѣ, онгышкыжы цикѣл пиштѣш. Тиштѣжѣ пѣцкемѣш дѣ пѣцкѣтѣ гѣнят, шокшы. Ик ыртеш кок шѣжгѣтѣ, ыжар тыл ипвлѣ кайын колтевѣ — тидѣ пашкудыжын ѣштѣ дѣ пингѣдѣ лапавлѣ тѣкнѣмѣшеш тыргыжланен кешѣ коти шѣнзѣжѣм пачын колтен ылын. Тѣотка тѣдѣн пѣлѣшѣжѣм нылал колтыш дѣ, яжон шѣнзѣн шокташ манын, йыштылаш тѣнгѣльѣ, котим ѣштѣ лапавлѣжѣдон лѣвѣкѣжѣ темдѣл колтыш, ыжга логѣц вуйжым лыктылдалы дѣ тѣшѣкенок шѣдешкен ырлалтышат, ыжга лѣвѣкѣ пырен кеш. Худан сотемдѣрѣмѣ кого кѣдеж кайын колтымла тидѣлѣн чучеш, кѣдеж кок велнѣш стенивлѣ гач дѣ решоткавлѣ вашт тамахань лѣдѣш вуйвлѣ, имни вуйвлѣ, шуран кужы пѣлѣшѣн вуйвлѣ кайыт, эче тамахань кого, кѣжгѣ вуй каеш, тидѣн нер вѣрѣштѣжѣ пач ылеш, тидѣн ышмажы гѣц нѣымышт шѣндѣм кок кужы лу лѣктѣн шѣнзѣнѣт.

Тѣоткын лапа лѣвѣлнѣжѣ коти, кѣргѣ юкдон лавыж колтыш, ти веремѣнок ыжга полдышвлѣ колталт кевѣт, хоза „гоп“ — манын сѣгѣрѣл колтыш. Федор Тимофеич дон Тѣотка седѣрѣшкѣ тѣргештевѣ. Нинѣ луды ханга стениѣн изи кѣдежѣштѣ ылыт; тиштѣ тѣгѣр шагалтыман изи стѣл, пѣкен шѣнзѣт дѣ оголвлѣ йѣде шѣкшѣ савыцвлѣ кечѣт, молжы нимат уке. Тѣотка тырыж шѣндѣмѣ ыжгажым Федор Тимофеич нылалалят, пѣкен лѣвѣлѣн вазы. Хозажы, эчеѣт тыргыжланен дѣ кидвлѣжѣм кормештѣл ыргемжѣм кыдашаш тѣнгѣльѣ... Тѣдѣ тонышылажок ыргемжѣм кыдаш шуш, вѣлѣнжѣ лѣвѣл тыгыр-ялашыжы веле коды, байковый одеялдон левед вазаш йѣмдѣлѣлтмѣлѣок кыдашы, вара тѣгѣрѣшкѣ анжен-анжен тамавлѣм ѣш-

тѣлѣш тѣнгѣльѣ. Пытѣриок вуешѣжѣ парикым¹ чиэн шѣндѣш, парикшы вуйгорны пачман, шурла кайшы кок векѣлѣ кыйырген шѣндѣмѣ упѣн ылеш. Вара цилѣ лицѣжѣ кымдыкеш тама ошым шѣрен шѣндѣш, ошыжы вѣлѣн сѣнзѣ-хал дѣ уси статьяным бѣштѣш дѣ кок шѣргѣжѣмѣт якшартыш. Тидѣвлѣм бѣштѣмѣшешок тидѣ пѣшѣжѣм бѣш пытѣрѣ. Лицѣжѣм, шѣжѣм моло чиялтѣл шѣндѣмѣкѣжѣ, тидѣ молнам читѣмѣ выргемѣм чияш тѣнгѣльѣ. Тѣотка техень вѣргемѣм тоныжат, олицѣштѣт, нигнамат перви ужте. Тидѣ бѣнде кого пеледѣшѣн ситцы гѣц ыргымы чоте кымда ялашым ужы, техень ситцыдон занавескым бѣштѣт, мебель-влѣэш сѣрѣт, ялашвлѣжѣ ик йиш агылеп: иктѣжѣ кѣрѣн ситцы гѣц ыргымы, весѣжѣ — соталгы нарынзы ситцы гѣц. Ялаш кѣснѣкшѣм конгыла лѣвѣл якте шывшыл шѣндѣш. Ти ялашым чѣмѣкѣ, вѣлѣнжѣ лызыри кого воротникѣн ситцы курточкым хозажы чиэн шѣндѣш. Курточка тупыштыжы шѣртни звездычка улы. Явлѣэшѣжѣ ала цылкавлѣм дѣ ыжар пашмаквлѣм чиэн шѣндѣш.

Тѣоткын сѣнзѣштѣжѣт, йѣнгѣштѣжѣт алан веле чучаш тѣнгѣльѣ. Ош цѣреѣн, мешѣк постол эдем гѣц хоза пыш нерѣшкѣ пыра, тидѣн юкшат пѣлѣмѣ, хозан юкок ылнежѣ, тенге гѣнят, Тѣоткын бѣнянѣдѣмѣ минутвлѣѣт ликѣлѣт, хозаѣм агыл векѣт манын шанаш тѣнгѣлмѣкѣжѣ, тидѣн ала эдем гѣц шѣлмѣжѣ дѣ опташ тѣнгѣлмѣжѣ шон колта. У вѣр, пыш, хозажы весем шѣцмѣш — цилѣ нинѣ Тѣоткым эче когон лѣдѣктѣт, тидѣ анзыкы лешѣнгѣ ужмы, нер вѣреш пач ылшѣн, лѣдѣшлѣ вуйвлѣ толын шагалмыла чучыт. Тидѣ ситѣдѣмѣшеш эче тагышты, стена вес велнѣ шѣдештѣрѣшѣ музык юк мѣндѣрнѣ шакта дѣ кынам-тинѣм эче урмыжмы юк пѣлѣшѣшкѣ пыра. Федор Тимофеичын тыргыжланыдеок шѣнзѣмѣжѣ веле тидѣм латнагдара. Федор Тимофеичшы пѣкен лѣвѣкѣ пырен шѣнзѣнѣт, нерен киѣ, пѣкен тѣрвѣнѣмѣшешѣт сѣнзѣжѣм пачын ак анжал.

¹ Парик — йѣлѣн упдон бѣштѣмѣ прическы. Махань-шон рольым исполняйымы годым артиствлѣ махань-шон парикым чият.

Ош желеткәән дә фракан тамахань эдем нһынн изи кй-
дежыштһн амасам пачын анжалат, келесйш:

— Кйзйт мисс¹ Арабелла ләктеш, тйды паштек тә
ләктйдә.

Хозажы тйдылән нимат йш келесй. Стәл лйвәц чыма-
даным шывшын лыкты, шйнзй дә вычаш тйнгәльй. Тйдын
тйрвйжйм, кидшйм анженок тыргыжланымыжым пәләш
лиеш. Хозажын шүлйшйжй цйтырәлтмйм Тьотка колеш.

— Господин Жорж, ләкок!— тәгү әнят амаса шайыц
сйгйрәльй. Хоza кйньйльй, пөкен лйвәлнй кишй котим
шившыл лыктат, чымаданышкыжы цикәл пиштыш.

— Тьотка, тол!— манын, олен пелештыш.

Тьотка нима пәлйдеок хозажын кид докы миш; хозажы
тидын вуйжым шывшалаят, тидйм Федор Тимофеич сага
цикәл пиштыш. Пйцкемйшәлтй...

Тьотка котим ташкал-ташкал колта, чымадан стенам
ыдыра, лүдйн шйнзйнәт, юкымат лыктын ак керд. Чыма-
данжы вйд коэштйшй гань кәчәйәлтеш дә цйтырәлтеш...

— Мйнят тольым! Мйнят тольым!— манын, хозажы ко-
гон сйгйрәл колтыш.

Тенге сйгйрәл колтымы паштек чымадан тама пингй-
деш тйкнен колтымым дә ырзәлтәш цәрнймйм Тьотка
цаклен колтыш. Когон урмыжмы юк шактен колтыш: күлән
әнят лапам шит, тидйжәт кү гйнят,— нер вәреш пачым
куштен шйндйшй лицәнет векәт,— чымаданын сравачвлә
цйтырәлтмйләок когон урмыжеш дә ваштылеш. Тенге
саслымы юклан ответеш царгата юкдон хозан ваштыл
колтымаш шактен колтыш, тидй тоныжы техень юкдон
икәнәкәт ваштылте.

— Га!— манын тидй, тй урмыжмы юкым мүдәш ца-
цен сйгйрәл колтыш,— чотеш пиштымй халыкем! Мйнь кй-
зйт вогзал гйц толынам веле! Мйньын папам колен дә мйләм
наследствыжым коден! Чымаданышты ма әнят пиш лелй

¹ Мисс — английский буржуазный обществашты йдйрвләм
тенге маныт.

улы доко, шортни векат... Га-а! Миллион ылгецѝ! Сейчаѝ
мә пачына дә анжалына...

Чымадан сравач юк шактен колтыш. Тьоткын сѝнзәш-
кѝжѝ яргата соты керѝлтѝ; тидѝ чымадан гѝц тѝргеш-
тен ләктѝн кеш, урмыжмы юкеш шам гѝц кешѝ ганьы,
хозажы йѝр кердмѝн кыдалышташ тѝнгәльѝ дә тянгыра
юкшыдон опталтен колта.

— Га! — хозажы сѝгѝрәл колтыш. — Федор Тимофеич
кугуза! Яратым Тьоткем! Яратым роднявләэм!

Тидѝ ошма вѝкѝ мѝшкѝрѝн пырен вазы, котѝ
дон Тьоткым кидѝшкѝжѝ нәльѝ дә когыныштымат элтә-
ләш тѝнгәльѝ. Хозажы элтәлымѝ лошток, Тьотка йѝрвә-
шѝжѝ ма каймым, махань ылѝмәшѝшкѝ показымыжым
анжал поспейѝш дә минут нәреш сусу лин, цѝдеен,
тѝнгшѝ гань лин колтыш. Вара хоза элтәлымәш гѝц сѝ-
сѝрнен кешәт, сакойым ужманеш, тѝртѝшлә, вәрѝштѝ-
жок тѝргештѝләш, сәрнѝләш тѝнгәльѝ. У вәржѝ пиш ко-
го, пиш соты ылеш. Кышкы ат анжал — седѝрә гѝц пото-
лык якте — эдем лицәвлә веле кайыт, молы нимат уке.

— Тьотка, тѝнь шѝц! — манын, хозажы сѝгѝрәл колтыш.

Тенге келесѝмѝн ма лимѝжѝм әшѝндәрен, Тьотка
пөкен вѝкѝ тѝргештѝшәт шѝнзѝ. Хозажы вѝкѝ тидѝ ан-
жалы. Хозажын сѝнзәжѝ молнамшы ганьок серьезны дә
ласкон анжа, лицәжѝ гѝнь паснаок ышмаражшы дә пү-
вләжѝ, утла когон йѝрен шѝндѝмәшеш пиш худан кайыт.
Бѝшкежѝ тидѝ ваштылеш, тѝргештѝлеш, пулышвләжѝм
кыце-шон шывшыл-шывшыл колта дә погынышы тѝже-
мәт утла ылшы халык анзылны, сусу ылмыла кайышлана.
Тьотка хозажы веселә ылмылан бѝнянѝш, тидѝн вѝкәт
тѝжем эдем анжымым цаклышат, тидѝ бѝрвѝжѝн гань ли-
цәжѝм лүктәл шѝндѝш дә сусун йѝнгѝсәш тѝнгәльѝ.

— Тѝнь, Тьотка, кѝзѝтеш шѝнзәләл, — манын, хозажы
келесѝш, — мә кѝзѝт кугуза дон камаринским кушталта-
лына.

Федор Тимофеич махань-шон келеш-акелѝм бѝштѝктәш
тѝнгәлмѝм вычен шалгымаштыжы икәнә-ик векѝ анжылт

шалга. Кушташыжы тидѣ мыльын, куштымжы шотеок, худан кушта, тѣрвѣнѣмжѣ дѣ пачыжым, усижым мадык-тылмыжы, погынышы халыкшымат, соты тылжымат, хозажымат дѣ Ышкѣмжѣмѣт ужын кердѣмѣлѣ чучеш... Ышке пайжым кушталтышат, тидѣ омет колтыш дѣ шѣнзѣ.

— Ну-с, Тѣотушка, мѣ коктын пѣтѣри мыралтенѣ, вара кушталтенѣ. Яра? — хозажы Тѣоткылан келесѣш.

Хозажы кѣшѣнжѣ гѣц шишкышым лыктат, шакташ тѣнгѣльѣ. Тѣотка музык юкым ак яраты дѣ, пѣкен вѣлнѣ шѣнзѣмѣштѣжѣ йыштылаш, йѣнгѣсѣш тѣнгѣльѣ. Цилѣ вецѣн ѳрлѣмѣш дѣ лапа шимѣш юк шакташ тѣнгѣльѣ. Хозажы цилѣ векѣлѣ кымалят, рѣжгѣмѣш тынгланымыкы, эче шакташ тѣнгѣльѣ... Пиш вѣцкѣж юк шактымы годым, тагышты ѣнят кѣчинѣ, анжен шѣнзѣшѣ халык логѣц, тѣгѣ ѣнят, когонок сѣгѣрѣл колтыш.

— Ѧти! Тидѣ Каштанка ылеш вет! — манын, Ырвезѣн вѣцкѣж юкшы шактен колтыш.

— Каштанка и ылеш! — пѣэргѣн цѣтѣрѣлтшѣ вѣцкѣж юкшы келесѣш. — Каштанка! Федюша, тидѣ, йѣмы наказы, Каштанка ылешѣш! Фѣть! — шишкалтен колтыш.

Кѣшѣл рядѣштѣ шѣнзѣшѣ тѣгѣ ѣнят шишкалтен колтыш дѣ кок юк иктѣжѣ Ырвезѣн, весѣжѣ пѣэргѣн юк пим чѣнѣ сѣгѣрѣл колтевѣ:

— Каштанка! Каштанка!

Тѣотка цѣтѣрѣл колтыш дѣ юк шактымы векѣ анжалѣы. Кок лицѣ: иктѣжѣ йѣкшѣ, йѣрѣлтен анжалеш, пандашан, весѣжѣ — таза, якшар шѣргѣн дѣ лѣдѣлѣлшѣ — Каштанкан сѣнзѣшкѣжѣ лешѣнгѣ кого соты керѣлтмѣлѣок, керѣлтевѣ... Тидѣ ѣшѣндѣрен колтыш, пѣкен гѣц ошмашкы кенвазы, вара тѣргештен тѣрвѣнен кешѣт, сусун йѣнгѣсен, ужын колтымы кок эдем докыла кыдалаш тѣнгѣльѣ. Когон саслым юк, шишкым юк шакта, тидѣ лошток эче Ырвезѣн вѣцкѣж юкшы шакта:

— Каштанка! Каштанка! — манын сѣгѣрѣ.

Тѣотка пылдыр гач, вара тѣгѣн пулыш гач тѣргештѣш

геок,
дык-
хо-
ш...
дә
вара
таш
лнй
илә
ьь.
кы,
го-
ьц,
зын
ьж
зы,
ол-
юк
ы.
ан,
ан
л-
н-
н,
он
эн
ш

дә ложышкы¹ пырен шагалы. Тышец вес ярусшыкы² по-пазашыжы күкшй стена гач тыргештәш келеш. Тьотка тыргештыш дә тыргештен йш шокты, стена мычкы мйнгеш йыжнен валыш.

Вара кид гыц кидйшкы кеаш тынгальй, тәгүн кидвләм, нылал-нылал колта, күшкы дә күшкы куза, остаткаэшйжй сек күшыл рядйшкок шо...

Иктә пел цәш нәрй эртымкы, Каштанка олицә мычкы, кйле, лагы пышан эдемвлә паштек кыдалын. Лука Александрыч ашкедмәштйжй лывшалтеш дә тоштын каштмашыжым әшйндәрен, канававлә гыц өрдйж гыцрәк кеаш цаца.

— Тынь Каштанка...— йүкшй Лукаэт полдымактылеш,— тыньым тәнгәштәрйшәш гынь, плотник дон столяр лошты махань айыртем улы, тынь донетәдем лоштат тыхеньок айыртем ылеш.

Тидй сага эргйжй, Федюшка әтяжйн картузым чиәнәт, ашкедеш. Каштанка когыныштын тупыштым анжен кеә. Тидй тагынамшенок нйны паштек кыдалмыла чучеш дә йлымәшйжй изишәт вес статян лите машанен, сусун кыдалеш.

Пумагадон сйрымй, ляврген шйщшй кйдежйм, комбым, Федор Тимофеичым, тотлы качкышым, тыменьмәшйжйм, циркым тидй әшйндәрә дә, цилә тидй Каштанкылан йнде кужы, куктынзык омынла веле чучеш...

А. П. Чехов.

Ядмашвлә.

1. Каштанка йшке хозажым кыце ямден?
2. У хозажы доны Каштанка мам мон?
3. Пәлйдым әдемйн дә столярын ватервлә лошты махань айыртем улы? Ти айыртем гишән Каштанка кыце шана?
4. Махань техень «шактештыш цүдәвләм» у хозажы доны Каштанка ужын.
5. Коти дон комбым автор кыце сирә? Шайышт пуда.

¹Ложа (театрышты әл циркышты)—сценышкы анжышы ик лаштык әдемлән шйнзәш йштймй вәр.

²Ярус — театрыштыш этаж.

6. Клоун доны Каштанка махань «наукым» тыменьён?
7. Циркышты Каштанкам ма цудейыктен дә лүдыктен?
8. Циркышты махань анжыктымаш ылын дә тиды мадон пйтен?

Упражненивлә.

1. Чехов рассказын частявләләнжы махань заголовкывләм пун? Ти заголовкывләм сирен нәлдә.

2. Животныйвлән пурын ёлым гишән аль эдем дон животный дружнан ёлым гишән изи рассказым сирыдә.

Әвә пиры.

Эргемлән кәндәкш и шон колтыш,
тьотяжы кытөзыш пуш тидым.
Кытөжы уш толын,
Мынь ләктым өлицәшкы,
Вөдөтем мынь вычен шынзәлтем.
Тыштәкен народшы пиш шуку!
Мынь колышт шалгалым дә народ
Ло полкыш пырышым.
Анжалым — ошемшы Вөдөтем
Силантий пылыш гыц хыватен.
— Тынь малын кыченәт?
«Тьоралташ изиш мә шаненә:
Эргетшы йә шарыкым шанен
Вет пирылән пукшаш!»
Вөдөтем роалтен мынь нәлым,
Силантийым старостым самынь
Рок вйкы кенвазышым.
Нигнам вет ужтымла лиәлтын:
Кытөзы кен колтен; Вөдөтем
Бшкетшы вел кодын.
«Шынзәлтем неркәшты, — эргемжы
Мыләнем келесыш, — кышецын
Анят вет кытөшкы

Пиш кого пирәвә тиш толы,
 Дә Марйин шарыкшым роалтыш!
 Паштекшбї кыргыжым,
 Саладон лывшедем дә саслем,
 Валеткым шишкалтем, кычыктем...
 Кыргыжшы мбнь кердәм.
 Ти пирбї игбдбм ылгецб,
 Кыце окаянныйым шоат:

Цбзбжб шбдбрнә,
 Вбр кишә паштекшб кыргыжым!
 Шык пирбжб олен кыдалаш
 Тбнгәльб, мбнгешлә анжалеш.
 Чбньрәк мбнь кыргыжым!
 Вет шбнзб... Саладон лывшалым:
 «Проклятый, тбнь, пу шарыкемб!»
 Шбнзәлтә дә ак пу...
 Мбнь шбм лбд: «Хыть колем дә шывшын

Мынь нәләм!» кечәлтѳым вѳылкыжы,
Дә шывшын мынь нәльым...
Нимат уке — Ыш тѳыкәл пирѳы!
Ышкежы вет тырге цѳытырә,
Цуц ылә, пѳвләжым лочыга
Дә лелѳын шѳләлтә.
Лѳывәлнѳыжы вѳыржы рекәлә...
Вет шудеш пѳычкѳылтын цѳызыжы,
Вѳылкок ѳрдѳыж лужы
Пәлдѳырнә. Дә вуйжым лѳлтәлын
Сынзәшкем анжалы. Тѳышәкен
Урмыжаш тѳынгәльы!
Мәгрәлтен колтымла урмыжеш.
Кычалым мынь шарыкым, анжем:
Уш колышы ылеш...
Пирәвә Ыжәлын анжылын,
Пиш тошнан урмыжеш... Авиэм!
Мынь шушым тѳыдѳылән шарыкем...»
Ырвезѳидон тевет
Тѳыштәкен ма ылын. Ородет
Солашты цилә вет келесен;
Тѳы гишән лывшашет шаненѳыт
Дә яра мынь тѳышкѳы поспейшѳым...
Силантий шѳыдешкен,
Дә сасла: «Тѳынь мам йә шѳыкедет?
Тѳынь розыкдон шиктѳынет виднѳы?»
Марѳийжы тѳытѳтлә,
Ышкѳымжынынѳым попа:
«Ороды ырвезѳым тымдыштыш!»
Вѳдѳотѳым кидвләжы гѳыц шывшеш.
Вѳдѳотем Ылѳыштәшлә цѳытырә.
Охотничий пычвлә тѳытѳтләт,
Охотышкы кашшы
помещикна толеш. Мынь тѳышкѳы:
«Ытары! — мынь маньым, — тѳынь ит пу!»
«Махань дела тиштѳы?» —

Помещикшы яды старостым.
 Дә делама выртышты и решыш:
 «Ти изи кытөзым
 Ырвезат, ороды дә просташ,
 аважым примерно наказаш!»
 «Ай, барин!» — тыргештен мынь вазым:
 «Вөдөтем ытарыш!
 Тынь токына кеок, Вөдөтем!»
 — Ти шудымым ыштем! — тенгелан
 мирянварлан староста маньы.
 — Тырхал йа тынь кушташ! —
 Пашкудыштыш ваты келесыш:
 — Кымалма тынь старостын ялыш.
 «Вөдөтем, тынь кеок!»
 Ырвезем ниалтышым: «Кеок,
 смотри, тынь мынгешла анжет гынь,
 Шыдешкем... Тынь кеок!»
 Мыры гыц шамакым лыкмыкы,
 мырыжы вет вашток пыжлалтеш,
 Мынь вазым...

Н. А. Некрасов.

Ядмашвлә.

1. Кытөзы-ырвезым староста малын шинежы ылын?
2. Пырдыдон ма лиалтмым Вөдөт шайыштмылаок шайышт пуда.
3. Кытөзы-ырвезы ышке пашажым кыце ыштен?
4. Малы аважым розгыдон лывшенит?
5. Тенге розгыдон лывшымаш махань вереман лин кердеш ылын?
6. Шайыштмаштыш эдемвләм кувләм картинышты анжыктымы дә шайыштмашын махань варвлә гыц ныным анжыктымы?

**Холопский тетявлә дә баринын
пнеигывлә.**

(Йамшыкын рассказ.)

Теве мамнан баринна Панкратов гынь, цудейымблә дела: животныйвләм яратен, эдемвләм мучыен.

Пи урдым варым господавлән порт ганьымок строен

шынден. Тидын пивләжәт сек яратымжы лу авә пи ылын. Нини, шамак толшеш, игывләм игылатәт, тиды тынамок крепостной бидрамашвлә йыде шәләтен шуа. Кыды бидрамашыжы азәм бштен дә цызы шышержы улы гынь, тынам тыдылән пнеигывләм пи анжышывлә канден кодат, анжен кушташ шуэн кодат ...

Теве ти баринын Лексе лымән, оброkyшты¹ блышы ылы. Вот уш ышан, толкан, цеве эдем ылы, прости баринын цилә вотчиныштыжат пйтәриш вәрышты ылы. Лексен сәмырык вәтыжы ылын. Бшкежы яжо дә вәтыжы гынь, тиды гыцәт яжо,— керек хоть цилә свет вылны те хеньвләм кычәл, кычәлжәт ат мо. Коктынат яжо семья гыц ләкшывлә, уланвлә ылыт. Ну, ти Лексе изиш когөшнәш яратен. Теве икәнә Лекселан мбндыр, кужы корнышкы извозщикеш кеәш вәрештын, вәтыжы мшыкыран, азәм бштышәш мычкок торанжы кодеш. Мам бштет, нимат бштәш акли. Теве йнде, Лексе корнышты ылеш, возывлә сага ашкедеш, возывлә степь мычкы кеәт. Йыд, со ашкедыт, возывлә йочырталтылыт, обозышты, пәлет, сакой эдем улы, цилә вец погыненит, полкын-полкын ашкедыт, лоштышты мам-шон шайыштыт. Пәлымән, мәят тевеш корнышты кызыт ылына, корнышты махань шая уке: кышты махань народ йлә, кышты кыце хозяйствам видәт, ну, эче мам-шон попат. Тиды Лексәт, возывлә сага ашкедеш, ик юкымат ак лык, йылмбдымы машанет. Теве тыды гыц ядышташ тынгәлыт: «Ма вара, тынь мылоец, иквәреш кенә, тәнгвлә ылына, дә тәнгвләдон ик юкымат ат лык? Аль бшкымедым когөш ужат, мә гыцнә йырнет, мәдонна йнетәт опы?»...—«Уке, яжо шүмбелкәвләм, мынь бшкымедым нимат когөш ам пышты, тәдондаат попаш ам йырны ылнежы. Веселәм уке. Торанна вәтем коденәм, помещикнажы гынь мәмнән пиш худа ылеш. Когон шит, йангым веле ак лы-

¹ Крестьянин оброkyшты — помещиклан оброком — оксадон аль продуктвләдон тҗлышы крепостной эдем; крестьянин барщинышты — помещик земляшты аль барский усадьбышты ровотайышы крепостной эдем.

кеп. Тидыжат эче мѣлам тыхеньок агыл дѣ, мѣмнѣн помещикнажы гынь, тамам бѣштѣнежѣ, бѣшкеѣт ак пѣлѣ, пи игывлѣжѣм ѣзѣѣн бѣдрѣмѣшвлѣлѣн пукшыкта, седѣжѣи мѣнѣм пишок тыргыжтара». Степь мычкы кешѣвлѣѣт, попаш тѣнгѣлѣйт. Пѣлѣмѣн вет, степышкы лѣкмѣкѣи, тонышты крепостной ылыт гынят, цилѣнок воляштышы гань лит. Нинѣ лошты эче служышы, отставной салтаквлѣѣт ылыт. Теве бѣнде нинѣ Лекселан попат: «Тѣмдѣн солаштыдажы ородывлѣ ѣлѣт виднѣи. Бѣдрѣмѣшѣн цѣзѣм пи игылѣн шывшыкташ сѣндѣлѣк ѣлянѣм годшенѣт, нимахань законат уке ылын», — маныт.

Лексен ѣшѣшкѣжѣи ти шая яжон вазы. Возывлѣ паштек ашкедеш, корныжат ял лѣвѣлнѣжѣи пиш шокшын чучеш, бѣшке седок тумая: техень закон укеок ач, уке! Яра. Токыжы толеш, йыд, вѣтѣжѣи акат встречаиы, тылымат ак чѣктѣи, пѣртѣштѣи мыгилѣштѣи ганьок пѣцкемѣш. Лексе пѣртѣшкѣи пырен кеѣ, колеш, ѣзѣ шипкѣштѣи мѣгѣирен киѣ, лыкышты пнеигывлѣ йѣнгысен киѣт. «Ма тидѣи те хеньѣи?» — «Тевеш, — манеш вѣтѣжѣи, — йымы эргѣм пуѣн». — «Лыкыштыжы ма юк шакта?» — «Лыкышты, бѣшкеок пѣлетѣш, пнеигывлѣ». . . — «Тынь бѣшкежѣи пѣлет вара! Мѣнѣ ти дѣи тырхенѣт ам керд! Пнеигывлѣм кад тишкѣи!» — Ик пнеигѣм ик кидѣшкѣи, весѣжѣи вес кидѣшкѣи кычаат, кердмѣн кормештен колтен, вѣрѣшкѣштѣи пиштѣ. «Ну, бѣнде ѣзѣѣдѣм кычы. Ужат шипкѣштѣи сасла!» — манын, вѣтѣжѣи лѣн келесѣш.

Ирок пѣшѣ бѣштѣш наряд пушы, пи анжышывлѣ толыт: «Анна, пнеигывлѣм анжыкты, здорова ылыт вара?» — «Ма линѣт ѣнят, коленѣт». — «Кыце, коктынат?» — «Коктынат тѣвеш, тагыце ѣнят коленѣт». — «Ма вирдон? Ну мѣмнѣн дела агыл, баринлан келесенѣ». Ти веремѣн Лексе пѣртѣшкѣи пыра: «Тѣлѣндѣ ма келеш? Малын толында? Кышты закон? ѣзѣ шипкѣштѣи мѣгѣирен киѣ, пнеигывлѣ бѣдрѣмѣшѣн цѣзѣм шывшыт. Пѣрт гыц лѣктѣи, пи кѣтѣзѣвлѣ, нигнамат сѣнзѣѣшемѣт идѣ кай!» — «Тынь, Лексе, когонок ит саслы, — пи анжышы попа. — Мѣ бѣшке толтелна вет, ба-

ринлан келесенә». Ну, кенѣт, господиныштылан шайышт пуэнѣт. Мам ыштен машанет, колышы пнеигѣвләм покойниквләлә ош мѣнер вѣкѣ пиштәш шүдә. Нинѣм мѣнер вѣкѣ пиштен, помещик докы намал кандат, тидѣжѣ кычылт анжа. «Нинѣм, — манеш, — виноваттым изивләм худа эдем пуштын». Мәгѣрәл тѣ колтыш. Вара пивләлән качкыш йәмдѣлѣшѣвләм шүден, пивләлән шѣлѣ шѣрәшѣм ныгыдыракын шолташ шүдә. Соок тенге ылын: пивләлән пукшаш нѣллѣ ведѣрән падеш әль эче когоракешәт шѣлѣ шѣрәшѣм шолтен шѣндәт, пивләм пукшаш тѣнгәлѣт, помещикшы тѣшток пөкенѣштѣ шѣнзә, анжа дә ышке кидшѣ гѣц пивләлән пукша ылын. Ти гәнәәт пад доран шѣнзәт, сагажы колыш пнеигѣвләм мѣнер вѣлән пиштѣш. «Лексем шүдәй!» Лексе миш. «Ужат, — манеш, — виноваттеок пуштын пиштѣмвләм?» — «Ужам, — манеш, — барин, пнеигѣвләлән веле агыл, эдемләнәт техень вир лиәлтеш вет.» — «Тѣнь пуштынат вет?» — «Мѣнь нинѣм пуштелам, тѣнь ышкежѣ теве, закондон ат ыштѣ ... Әзәжѣ вет, керек холопын тетя ылеш гѣнят, шипкәштѣ кишәшлык, тѣньжѣ әзән әвәжѣн цѣзѣвләжѣм пнеигѣвләдон орландарет ... Пнеигѣвләэтшѣ цилән колен пѣтѣштѣ. Народат эче ороды: пнеигѣвләэтшѣм циләгеок пуштын пѣтәрәш келеш ылнежѣ!» — Лексе тенге попен веле пѣтәрѣш, Панкратов барин, пөкенжѣ гѣц кѣнѣйл шагалят, Лексем онгжы гѣц кердмѣн мышкынден колтыш... Лексе төрөк... вуйын вуйстык падышкы!..

Лексе юкымат лыктын ыш шокты... Пи анжышвләжѣ кыргыз миэвѣ, шывшын лыктевѣ... цилә кәпшѣ йылен кен... Пи анжышвлә лошты юк тәрвәнѣш, кудвичѣ кузен кәш саслаш тѣнгәлевѣ. Пи анжышвлә лошты Лексен шүмбелжәт ылын... Тидѣ баринын пөртѣшкѣ кыргыз пыра, пичәлѣм роалта... Барин холопвләштѣ докы, анжет гѣнь, нинѣжәт барин вѣкѣ пирѣлә тѣрѣнь анжат, ынгылет! Холопвлә¹ шүмѣштѣ вашт барин вѣкѣ шѣдешкен колтенѣт.

В. Г. Короленко.

¹ Холоп — баринвлә крепостнойвләм тенге маныныт.

Ядмашвлә.

1. Панкратов баринын жестокий ылмашыжы дә пиш худан крепостнойвлә вькы анжымашыжы ма гыц каеш?
2. Баринын действиэш Лексе махань шамаквләдон протестым пуэн?
3. Помещикын зверләнймәшеш крепостнойвлә кыце отвечае- нйт.
4. Крепостнойвлә вькы помещиквлән анжымаш гишән молы произведенивлә гыц мам тә пәледә? Махань произведенивлә гыц?

Топтыгин генерал.

Телым, вады векы,
Ушты яжон пәлдирнә.
Кого корны мычкы
Брвезы йәмшык кыдалеш,
Мынгешлә кешы ылеш;
Ак талашы, олен льорта;
Имнивләжы тапкатавлә,
Корны пишок яжо агыл,
Лонгә, шано, тир шанештеш.
Мөскәм дә видышым
йәмшык поктен шоэш.
«Шоля, мәмнәм шынды,
Сусун шона станцишкы».
— Тынь Мишкадон шынзәт
ма?—«Ничево.
Тиды мьиньын смирнә вет.
Пишок лелы манат гынь,
Уты шкальник тыланет».
— Шыцток бине, мам
ыштет.—
Пандашанжы мөскәм шындә,
Вара шынзеш бшкеәт...
Хөдөр имним покталта.
Трифын ужеш кавакым:
.80

«Алок,—манеш Хөдөрлән,—
Цаш нәр мәмнәм
вычалат!»—
келесәлеш мөскәлән.
Пырен кеәт. Мөскә смирнә,
Видны шонгы векылә.
Йылмыжыдон лапам ныла,
Цепшы веле цонгырга...
Цашәт эртә—ак ләкеп,
Бнде яжон йут векәт!
Привикнышы имнивләжы
Тәрвәнйдеок шалгалтат.
Вады. Имнивләлән ушты,
Йыдеш эче укшыктә.
Теве бнде тирышты,
Михал Иванов тәрвәнә;
Трук имнивлә шывышыл
шындәт,
Кого самынь лиәлтеш:
Мөскә урмыжеш кичкыжеш,
Тройка лүдын тәрвәнә.
Йынгыл юкым Хөдөр колеш,
Тиды түгы кыргыж ләктеш,
Поктен ак шо—такеш веле.

Рок
Трой
Мас
Мөск
Юкв
«Кор
Бшк
Пбж
Лонг

Ваш
Бдрә
Имни
Канәл
Луцк
Кыце
Чынь
Стан
Пасса
Вуйж
Нер
Теве
Стан
Пысы
Ужеш
6—3569

Роквашт кемә, ма лиәлтеш?
 Тройка арен, чынь кыдалеш.
 Масак агыл — лонгә йбиде:
 Мөскә кердмьн урмыжалеш.
 Юквлә шактат йбрым-йбйр:
 «Корным пуда, карангда!
 Ышке Топтыгин генерал,
 Пыжашышкыжы кыдалеш».
 Лонгә йбиде урмыж колта,

Мөскә кавашты ыжганым.
 Талашым пардон акат цаклы
 Тырвеш чиктым колцажым.
 Талашымашты ак шаналты,
 Кышты каштеш йәмшыкшы.
 Ужеш — барин кого кәпән,
 «Генерал векәт» — шаналта.
 Картузыжым кыдаш шуа,
 «Пуры лижы! — манеш —

Ваш лишы пүэргы цытыра,
 Ыдрамаш өрт гыц кеә.
 Имнивләлән пуше лүдыш,
 Канәлтәшәт шагалтелыт,
 Луцкы уштыш нәрыкым
 Кыце кердмьн кыдалыныт.
 Чынь кыдалшы тройка
 Станциш төрөк чүктылтеш,
 Пассажиржы тирьшты
 Вуйжым веле йрзәлеш.
 Нер гыц колцам лыкнежы.
 Теве тройка шагалеш:
 Станциштышы смотритель
 Пысын ләктын шагалеш.
 Ужеш — шарга кемәным,

Качкаш-йүәш мам пушаш:
 Чай, әрәкә келеш?»
 Тир гыц валаш баринлан
 Тьотя цаца палшаш.
 Мәмнән Мишка кыце
 кердмьн
 Урмыжаш веле тынгәлеш.
 Смотритель өрдыш кен
 шагалеш:
 «Йым перегок! Ма вара?
 Цилә силам пәшәш пиштен
 Мынь ныллы и служенәм;
 Корныгешы генералвләм
 Костанвләмәт ужынам.
 Öрдыж луэм икты кырын,

Пүвләэмәт ак ситеп,
Техеньжымок ужтелам.
Господи Исусе,
Векәт тиды у статян!»
Йәмшйк цуца кыргыз
толыт.

Нынәт когон цудейәт,
Ужыт — дела хударак,
Тама тиштй ак ярырак.
Халык погынен шагалеш,
Цилә сола ял вйлнй.
Ыражыштыш мөскә гань
Урмыжал колта генерал.
Лүдшйвләжй карангыт,
Лүдтймрәкшй лишкйрәк,
Тир сагаок пызйргәт.
Смотрительнажы шайыл-
ны,

Лүдйн колтен, мйндйрц
сасла:

«Пөртйш моло ат пыры?»
Мишка эче урмыжеш,
Смотрительжы кыргызеш.
Смотритель лүдйн колтенәт,
Свита¹ халә шылевй...
Кок цаш нәрй тирйштй
Киэн костан генерал.
Ти веремәм йәмшйкшәт,
Мөскә видйш эдемжәт
Кыргыз толыт коктынат.
Пандашан Трифын ынгыл-
дара,
Топтыгинжым рицәкдон
Тир гыц поктен валта.
Смотрительжы йәмшйкйм
«Волык» — манын вырса.

Н. А. Некрасов.

Ядмашвлй.

1. Михайло Иванович Топтыгин кыце станцишкы папазен?
2. Смотритель пассажирым кыце вәш лин?
3. Мөскәм генералеш смотритель кыце шотлен кердйн? Смотритель махань генералвләм курымыштыжы ужын? Смотрительын малын өрдйж лужы иктй кйрйн, пүжй ышмашты ак ситй?

Тел вады.

Мардеж лымым пыргыштылеш,
Күшкй пөртен кузыкта:
Аль зверьлә урмыжалеш,
Аль азәлә мәгырә;
Аль олыман левәшйжйм

¹ Свита — перви важный эдемйм встречайышы аль провожайышы эдемвлә.

Шужге лүктәш тѳнгәлеш,
Поздан толшы эдем ганы,
Мәмнән окням севәлеш.
Мәмнән шүкшѳ пөртѳштѳнә
Пиш вет сылык, пѳцкемѳш,—
Малын вара йә папамжы ¹
Юк лыктеок шѳнзәлтет.
Әль тѳнь штурман ружгым юкеш
Мѳнѳнн другем янгыленәт?
Әль шѳдѳрѳн сәрнѳм юкеш
Тѳнь нерәлтен колтенәт?
Тангыж палныш кѳсиәжѳ
Кыце Ёлен, мыралтай.
Вѳдлән кешѳ Ёдѳр гишән,
Тѳнь мыредѳм мыралтай.
Мардеж лымым пѳргыштылеш,
Күшкѳ пөртен кузыкта;
Әль зверьлә урмыжалеш,
Әль әзәлә мәгѳрә.

А. С. Пушкин.

Ядмашвлә.

1. Мардеж юкым махань Ёлѳшѳвләдон Пушкин төрештәрә?
2. Стихын пѳтәриш кәндәкш корныжым сирен нәлдә дә мардежын урмыжмаш гишән раскыдыракын анжыктымы шамаквләм лѳвәц ыдыралда.

Тел корны.

Тѳлзѳ шыжге веле ләктеш
Көз ганы пѳлвлә вашт,
Пиш сылыкын тидѳ анжалеш
Сылык ылшы сәрән вѳк.

¹ Нянькыжы Арина Родионовнам ядеш. Тѳдѳ поэт сага Михайловский солашты Ёлен.

Тройка ружге пиш кыдалеш
Телшѣ скучна корны мыч,
Икань юкдон шакталалеш
Йѣнгѣл юкшы тѣонге пиш.

Кужын мырыш йѣмшѣкѣнжѣ
Тама туан мырыжат:
Аль пиш сусу тидѣн мыры,
Аль пиш когон ойханат...

Тылвлѣ, пѣртвлѣ нимат уке...
Ордыж вѣр дѣ вашток лым...
Уштыш висѣ — ала мѣнгѣ¹
Кемѣ семѣнѣ кодыт вашт.

А. С. Пушкин.

¹ Ала мѣнгѣ — уштыш мѣнгѣ.

Ядмашвлә.

1. Стихын пйтәриш нйл строкашты ма гишән анжыктымы?
2. Стихын кокшы, кымшы дә нйләмшй нйл строкаш лаштык-вләштй ма гишән попымы?
3. Пушкин стихыштыжы махань корным анжыктен? Тенге ядмашеш стихыштыш махань шамаквләдон келесәш лиеш?

Студеныйышты¹ тел гач йләмәш.

Тьотя, вилшй мижән пучы каваштыдон ыргымы, вйкйлә мижән тошты ыжгадон йшкймжйм леведйнәт, камака доныш скамня вйлнй кйә. Поздан сотемешәт, тенгешй вады годшенок лапыштыракоко йогышы шйжй пйл нәлйн шйнденәт, тә ирй, тә вады ылеш, тидй ак пәлй дә пәленжәт ак керд. Тьотян кйньйлмйжй ак шо, пөртшй ұшты, йшкймжйн таманяр кечй йнде тупшы дә явләжй карштат. Амалымжат тидйн ак шо, веремә эртйжй манын веле тидй киән. Дә кышкы вара тидйлән талашымла? Тидым олен амасам ыдырымаш юк кйньйлтен колтыш. Амасажым, ти пөртйшты йнде лу и йлйшй изи ала вогульский² пи — Музгарка ыдырен, пөртйш пыраш сарвален.

— Музгарка, пуэм тебе тйләт! — вуйжы вйкй ыжгам леведмәштыжок тьотя ырсымыла пелештыш. — Тйнь мйнь донем шукурак ыдыркалыл доко...

Пи йшкймжйн лапажыдон амасам ыдыраш цәрнәләл колтыш, вара йжәлйн дә кужын урмыжаш тйнгәлй.

— Ах, пирйвлә тйньйм качкын колтышаш ылнежй! — скамня гйц кйньйлмәштыжй тьотя пйжым ырсаш тйнгәлй.

Тидй пйцкемйштет амаса докы ашкед миш дә амасам пачат, малын тупшы карштен, малын пи урмыжын — цилә пәлен колтыш: мам амаса пачмыкы ужаш лимйжйм циләоклым левед шйнден. Мане, йнде, тьотя, выжгата, пышкыды

¹ Студьоний — Северный Уралыштыш рекә.

² Вогувлә — Северный Уралышты йлйшй народ.

лым воздухышты вужге пѣтѣрнѣлтмѣм раскыдынок ужеш. Пѣртѣштѣ пѣцкемѣш, тѣнѣжѣ гѣнь, лымыштет цилѣ каеш.— рекѣ вес велнѣш стена гань шалгышы шѣргѣштѣш пушѣнгѣн вуйвлѣ кѣлмен, шимѣлген шѣцшѣ рекѣѣт каеш, рекѣ докыла ѣѣргешкѣнок сѣрнѣл лѣктѣн шѣцшѣ кѣѣн неркѣмѣт ужаш лиэш.

Ышан пижѣ пачын шумы амаса анзылнок шѣнзѣлтѣ дѣ ышан, попышы статян сѣнзѣжѣдон хозажы вѣкѣ анжен шѣнден.

— Ну, ѣндежѣ, конец значит!..—Тѣотя, пин юк лык-теок сѣнзѣдон анжен ядмашешѣжѣ, отвечайш.—Нимат ѣштѣш акли, шѣмбелкѣ... Шабаш!..

Пи пачыжым мадыктал колтыш дѣ хозажым ѣшкетшѣм веле вѣш лимѣ годом ѣѣнгѣсѣмлѣ ласкон ѣѣнгѣсѣльѣ.

— Ну, шабаш! Ну, Музгарка, мам вара ѣштет!.. Шокшы, цевѣр кѣнгѣжнѣ ѣртен кеш, ѣнде берлогышкы вазына...

Тѣотя тенге келесѣмѣ паштек, Музгарка хозажы гѣцѣт анзыц, порогы гач пѣртѣшкѣ куштылгын тѣргештѣш.

— Телѣм ат яраты, ѣ?—тѣотя кѣдон опымы тошты камакам олтымаштыжы пидон попа.—Ак яры, тѣнге вет?

Тѣотя камакам олтымы нѣжвѣц сотемѣт кеш. Кайтымы кечѣлѣн пишок ясыландарен сотемдѣш вѣрештѣмлѣ пишок олен луды ирок ли. Транзала шелѣштѣмѣ царкемвлѣдон ѣштѣмѣ нар ылшан пѣртѣн шайыл стенамѣт цуц-цуц веле ужмыла.

Пѣртѣштѣжѣ ик окня веле, тидѣжѣ гѣцѣт эче, пелѣжѣ якте кол хангдон кѣрен шѣндѣмѣ ылешѣт, соты изиш веле каеш. Музгарка порогы доны шѣнзѣ, кынам-тинѣм пачыжым мадыктал колтен, тидѣ хозажы вѣкѣ тырхыдымыла анжа. Пин терпѣмѣшлѣнѣт конец лин кердеш, Музгарка эчѣѣт слабкан ѣѣнгѣсѣльѣ.

— Цецаш, ит талашы,—манын, тѣотя вѣдѣн изи падшым тыл сагарак шѣндѣшѣт, пижѣлѣн келесѣш.—Поспеет...—манеш.

Музгарка вазы. Кашар нерән вуйжым анзыл явләжәи
вѣлән пиштѣшәт, хозажы вѣлец сѣнзәжѣмәт бѣш колты.
Тѣотя ыжга пинжәкшѣм шынгалмыкы, пи сусун оптал-
тен колтышат, тѣрѣк амаса докы кыдал кеш.

Пѣрт гѣц ләкмѣкѣи ашкедмѣжѣи годым тѣотя пижѣлән
ынгылдарымла попа:

— Кѣдәлем бѣнде кымшы кечѣи каршта. Такеш ак кар-
шты ылын, лачок игечѣи вашталты. Тѣивеш лымет кыце
йѣрә.

II.

Ик йыд ваштышты йѣрѣм-йѣрвәш цилә вашталт кен:
шѣргѣи лишѣлрәклә чучеш, рекә әнгѣисѣреммѣлә каеш, телшѣи
пѣлгомьшты пѣлвләжѣи лач утлаок ѣлѣц кеәт, кож дә
пихты вуйвләәш изиш ак тѣикнеп машанет. Лачокшымат,
цилә пиш сылыкын каеш, лым пѣрцѣквләжѣи гѣнь, воз-
духышты седок пѣтѣрнәлт-пѣтѣрнәлт валат дә, нима юк-
теок кѣлмѣшѣи рок вѣкѣи вилѣт.

Тѣотя шайыкыла, пѣртшѣи вѣкѣи анжал колтыш. Пѣрт-
шѣи гѣц пакыла йрдәнгшѣи вѣдән куп шывшылт вазын,
купыштыжы кышты-тиштѣи тѣшкәвлә дә куп шудывлә ка-
йыкалат. Ти куп вѣцлѣи уштыш нәрѣшкѣи шывшылтеш, тидѣи
гач кышты-тиштѣи веле вәрѣшвлә эртәт. Тѣотян изи пѣрт-
шѣи бѣшкетшок веле йыкыракан шѣнзәлтә. Кѣзѣйтшѣи гѣнь,
лым вацмыкет ѣрдѣж гѣц анжымашты, изи пѣртет тѣотя-
лан эче изиәммѣлә чучеш, рок лѣвәкѣлә вален шѣнзѣн
машанет...

Кәшкә гѣц бѣштѣмѣи изи потник вѣд тѣреш ялштен
шагалтымы. Потникышкы пѣтәриок Музгарка тѣиргештѣш.
Тидѣи кок ялжыдон потник тѣреш шагалы, рекә мычкы,
кѣшкѣлә, йѣргешкѣин неркә пырымы докыла анжалы дә
олен йѣнгѣисәл колтыш.

— Ма гишән утла ир сусу лин шѣнзѣнәт?— манын
тѣотя пижѣи вѣкѣи сѣгѣрәл колтыш.— Тырхал доко, әнят
нимат эче уке...

Ма тѣштѣи улыжым пи пәлен дә эчеәт йѣнгѣисәл кол-
тѣш: тидѣи снастѣын (кол ломы хәдѣрѣн) вален кешѣи лап-

лавләштѣм ужын. Потник рекә мычкы рекә тѣрдонок кѣшкѣлә кузаш тѣнгәлѣн. Тѣотя ял вѣлнѣ шалген дә ра- выдон потникым кѣшкѣлә шѣкен. Тидәт пи йѣнгѣсѣмѣ дорцок кол попарымашым пәлен. Снастьшы лачок покшал вәрѣштѣ когон лелѣн вѣд пындашкыла кечәлт шѣнзѣн дә, пыш миэн шомыкы, пун лаплавләэт эчеәт пындашкыла вален кевѣ.

— Улы вет, Музгарка...

Снастьшы вѣцкѣж шѣртѣн дә йѣльѣкдон пынымы цат- кыды шѣртѣм ялштыман, рекә гач шумы варовой керем гѣц ылын. Вѣдѣшкѣ каждый валышы шѣртѣ мычашешок пѣсѣ нерән крѣкѣм ялштымы. Снастьын ик мычашкыжы тѣотя мишәт, тидѣм олен пышышкы погаш тѣнгәлѣѣ. Кол пѣлә попарен: кок кого сига, таманяр судак, нуж дә вѣц стерляк. Нужшы когоат, тидѣм тѣотя йѣлеок лыктын ѣш керд. Пѣтәри тидѣм шѣртѣ мычкы потникшы докы олен шывшыл мишәт, вуйжы гѣц равудон шелѣн колтыш, ва- ра лыкты. Музгарка потник нерѣшкѣ кен шѣнзәт, хоза- жын ровотайымым пишок тусарен анжен шѣнзѣш.

Тѣотя кол лыктын мимѣжѣ йѣде Музгаркам мыскыла.

— Музгарка стерлякым яратет?— манын, колым ан- жыкталеш.— Яратет ылнежѣ дә, ат мышты... Тырлы, та- гачы кол лемѣм шолтенә. Игечет вашталтшашлык ылешәт, кол яжон крѣкѣшкѣ миә... Тел гачеш келгѣ вәрѣштет лоаш тѣнгәлѣнә: цилә мәннән лиэш. Ну, айда ѣнде то- кына!.. Судаквләжѣм кошташ сәкәлтенә, вара купецвлә- лән выжален колтенә...

Тѣотя шошым толмыкок колым йәмдѣләш тѣнгәлеш: кычен толешәт, таманярракшым аяреш кошташ сәкәлтә, таманярракшым пѣртѣштѣ кошта, кодшыжым коловец га- ныы келгѣ йәмѣшкѣ йѣрә. Келгѣ йәмѣшкѣ йѣрымѣжѣ Музгаркан качкыш ылеш. Ире колжы тидѣн год мычкок улы, санзалташ веле санзал тидѣн ак ситѣ дә эче сыкыр- жат, кынамжы ак ситѣ ылын. Тидѣлән тел гѣц тел якте ситәлык киндѣм веле кодат ылын.

— Тиунешок обоз толеш,— манын тѣотя пижѣлән по-

па.— Мәләннә когылянна киндѣмәт, санзалымат, порохымат шывштен кандат... Пөртнә веле теве, когон шўн шѣнзѣн, Музгарка.

III.

Шѣжѣ кечѣ мытык. Тьотя топлот пөртшѣ йѣр сәрнѣлтеш, мам-шон седок төрлә, телѣм питѣргәлт шѣнзәш шокшым ѣштәш кредәлеш. Ик вәре преня логѣц рехень ләктѣн шѣнзѣн, вес вәре— преня шўн кен, кымшы вәрежѣ пөрт огол вален шѣнзѣн, сѣмѣрленок кеә машанет. У пөртѣм тагынамок шѣндәш келеш ылнежәт, ѣшкетѣн соикток нимат ѣштәш акли.

«Кыце-гѣнят, әнят, тел гач ѣлен ләктәм — манын, пөрт стенажѣм тавар тошдон шимәштѣжѣ юкынок турешѣжѣ попа.— Обоз толеш, тѣнәм вара...»

Лым вазынат, тьотя со обоз толеш манын шанен каштеш. Обоз молнамшылаок тир корны лимѣкѣ, рекәвлә кѣлмѣмѣкѣ толшашлык. Тидѣ эдемвләжѣмәт годышты лач икәнә, обоз толмыкы веле ужеш. Седѣндок вет со обоз гишән шана. Музгарка хозажын цилә шамаквләжѣм пиш яжон пәлә, «обоз» шамакым колят, төрөк әнгѣр мычкы, күшкѣлә анжаш тѣнгәльѣ, сусун йѣнгѣсәл-йѣнгѣсәл колта, вуйта тѣве тѣшец, кырык нер шайыц обоз толеш, манын келесѣнежѣ машанет.

Пөрт сага ситәлѣкок кымда, лап пура чанген шѣндѣмѣ. Тидѣ кәнѣжѣм кѣләт вәреш, телѣм йәмшѣквләлән амалашышты казарма ылеш. Обоз толмыкы, имнивләштѣ йожеш ѣнжѣ кижеп манын, тьотя пөрт сагажы шѣжѣмок эче тыгыды, шѣре укшан сәмѣрѣк пихтывләдон ѣшѣк вәрѣм ѣштен йәмдѣлә. Лелѣ корнышты имнивлә когон мутялт, пүжәлт шѣнзѣт, йәрә вәреш шагалтымыкы ўштѣ мардеж, осовынжок, кечѣ ләкмѣ вец когон ѣфѣлә. Ах, кынамжы пиш ўштѣ мардеж толеш вет, пушәнгәт ак тырхы, укшвләжѣм шокшы векѣлә, шошым сакой кек толмы векѣлә сәрәл шѣндә.

Тьотя пәшәжѣм пѣтәрѣшәт, окня туре кишѣ тангата-

эш шынзый дә шаналтен колтыш. Пижый тидын ялжы до-
ран шынзат, ышан вуйжым тьотян пылвуй вйкый пиштйш.
Мам валь тьотя тумая? Пйтарйш лым, топлоток тидым су-
суэмдә дә эче тоштым, эртйшым, тывеш тй кырыквлә
шайылныш, Студенный рекә йоген ләкмй кырык вес ве-
лән кодшымат тйнгеок ашйндәрйктә, сылыкышкы пырта.
Тйштй тидын йшке пөртшй, туан семьяжы, роднявләжй
ылыныт, кйзйтшй гйнь, иктәт кодтелыт. Тидй йнде йш-
кетшок кодын дә тебе йнде тьотялан кышты курымжым
пйтарен шокташ вәрештйн: колымыкыжы — сйнзәжймәт
пйзйрәл пушы иктәт уке. Тидын ик сусужы — яратым пи-
жй веле кодын. Тьотя тидым когон ярата, эдемвлә икәнә-
иктйштйм яратым гйцәт когон ярата йшкәлә. Лачокшы-
мат вет, тидын пижй цилә тидылән ылеш дә, пижй йш-
кеәт хозажым когон ярата. Музгарка охоташкы кашмашты
таманяр гәнә хозажы вәреш сек лүдйш вәрвләшкй пырен,
мөскәәт тидым, нима гйцәт лүдтймй ылмыжы гишән кок
гәнә шывшеден.

— Музгарка шонгемәт вет, ә! — манын, тьотя пижым
тупшы гйц нйәлтйлеш. — Ужат, тупет моло пирйн ганы
виәнән шынзйн, пүэтәт нйшкёмйн, сйнзәэтәт шйжәлген
кен... Әх, тьоти, тьоти, телым тйньйм пирйвлә соикток
качкын колтат! Когыляннаат колашна веремә шон виднй...

Пи колашат согласая тама. Тидй хозажы сага цилә
кәпшйдон цатрак дә цатрак пйзйрнә, сйнзәжйм йжәлйн
пыть-пыть йштәлеш. Тьотя шынзйнәт шимем кешй рекә
вйкй, шим шйргйшкйлә седок анжа — шйргйжй гйнь,
уштй тангыж докыла таманяр шүдй уштыш нәрйш шыв-
шылтеш, — Студеный рекә вуй донышы, пйцкемйшйн кай-
шы кырыквлә докыла тәрвәнйдеок анжен шынзә. Шонгы
векйлә погынен шошы сакой шанымашвләжым тйды шана.

Тьотя тебе ма гишән тумая ылын.

Колва рекә тйрйштй, шйргй лошты шынзйшй Чалпан
солаэш тидй шачын, кушкын. Тйштйш вәржй, шйргән,
цйтката вәр ылеш, киндй яжон ак шач. Седйндонок тйш-
тйшй эдемвлә кыдыжы охотаадон вуйыштым пукшат ылын,

кыдыжы шӱргӱ пӱшӱштӱ ровотаенӱт лесым йоктаренӱт, кыдыжы кол кычен ӱленӱт. Чалпан сола, Чердынский крайыштышы мол солалӱ ганьок, незер сола ылын дӱ шукужок Вишера рекӱ мычкы шал йоктарымашкы каштыныт; тӱштӱ лесопромышленниквлӱ кого баржывлӱм строенӱт, Усольешты — санзал лыкмашкы, Кама рекӱ тӱр мычкы ылышы — кӱртни шӱрӱтӱшӱ заводвлӱшкӱ. Тьотя тӱнӱм сӱмӱрӱкок ылын, тӱнӱм солаштышты тидӱм Шишмар Елеска маньныт, нинӱн семьяштым Шишмарвлӱ маньн лӱмденӱт ылын. Тидӱн ӱтяжӱ охотник ылын, Елескаат ӱтяжӱ сага, ӱрвезӱжӱ годымок эче Колва мычкы сӱрнен шон. Нинӱ коктын кашмышты годым, мызымат, урымат, лӱйымат, пучымат, мӱскӱмӱт, ма попазен, цилӱ кыченӱт. Торцынышты кок ӱрняэш, кымытеш моло, зверь паштек лӱктӱн кен каштыныт. Вара Елеска кого лин, ӱдӱрӱм нӱлӱн дӱ Чалпанеш ӱшке томажым шӱнден. ӱшкежӱ гӱнӱ, первишӱлӱок охоташты каштын. Елескан ӱшке семьяжы изин-ольен кушкеш тӱнгӱлӱн: кок эргӱ, ик ӱдӱр, яжо тетявлӱ ӱтяштӱлӱн шонгеммӱшеш яжо помощниквлӱ лишӱшлык ылыныт. Халер цер когон шӱрлӱмӱ годым, Елескан цилӱ семьяжы кӱколен... Елеска мол охотниквлӱ сага кырык вӱкӱ пучывлӱм кычаш кемӱкӱ, мӱндӱрнӱ ылмыжы годым ти кого ойхы лин. Елеска кемӱжӱ годым семьян эдем ылын дӱ толмыкыжы ӱшкетшок, ик вуя веле киэн кодын. Тӱнӱм Чаплан солашты пел халыкшок колен пӱтен: халер цержӱ тишкӱ Колвашкы, Кама рекӱ гӱц пижӱн толын. Тӱшкӱ пӱэргӱвлӱ шал йоктараш каштыныт ылынат, сагашты кандым церет халыкым шудылаок сален шуэн.

Семьяжы колымыкы Елеска пиш шуку ойхырен, тӱнге гӱнӱт, эче вес пачаш вӱтӱм нӱлте, семьям войыде. Тидӱ ӱшкет вуя кодынат, первишӱ гӱцӱт пытырак охоташ кашташ тӱнгӱлӱн. Шӱргӱштӱ веселӱ, техень ӱлӱмӱшеш Елеска пишок яжон привикнен шон. Охоташты кашмаш-

¹ Чердынъ — Уральский областыштыш хала.

тыжы Елескан эче вес кого бедә лин колтен. Мөскә паштек кемҗи годым, мөскәм пѣжәшешҗи әрен, мөскән каваштыжым Чердынышкы нәнген, вѣц тәнгәш выжалаш сөрә ылын. Елеска техень зверьым пѣтәри веле поктыде ылнежҗи, ти гәнәшҗи гѣнь, кого самынышкы пырен. Мөскә пѣжәш доны ылмыжы годым, ялжы яклешт кенәт, мөскә Елескам пѣзѣртен пиштен. Арышы гань лин колтышы зверет, охотником колышаш яктеок шоктен, мышкынден колтенәт тидѣн лицәжәт пылештәлт кен. Вара Елеска цуц-цуц токыжы аваянен миэн шон. Тидѣм, когон шушыргышедѣм, солаштышы мужан пел и нәрѣи лицен: Елеска колымаш гѣц ытлен, дә шушыржы веле когон тидѣм локтылын. Первишҗилә, шарды поктымыжы годшыла, кужы ечѣдон шѣмлу уштышаш вәрѣшкѣ кашмыжы годшыла, мѣндѣркѣ, шѣргѣшкѣ каштын кердтѣмѣ лин. Мол охотниквләдон иквәреш кашташ ярдымы лин. Ик шамакдон келесѣмлә гѣнь, Елескалан ытлен кердтѣмѣ бедә толын.

Елеска ышке солаштыжы нимат ыштен кердте, солайәл пукшымы качкышым качкын ылымҗи шотәәт, Чердынь халашкы, перви сакоҗи йиш зверь кавашты нәлшҗи пәлымҗи купецвлә докы кен. Нинѣи әнят иктә-махань куштылгы пәшәм мон пуат манын, Елескан шанымашыжы ылын. Мон пуәнѣт.

— Печорышкы йогышы Колва мыч перви шал йоктарең каштынат? — манын, Елеска гѣц купецвлә ядыштыт. — Тѣштѣ Студеный рекә тѣрѣштѣ пѣрт улы. Вот тѣи пѣртѣштѣ тѣләт оролы лиәш келеш... Ма-улы пәшәжҗи телѣм веле: обозвләм встречаяш дә нѣнѣим ыжатен колташ, варажы год мычкы гуляйѣи веле. Качкышым, выргемѣм, охоташкы кашташет керәлѣм моло пуәнә. Пѣрт шѣнзѣмѣ вәр лишнѣи кекѣм, зверьым моло цилә кычен кердәт. Тѣштѣ тѣләт худа ылымәш агыл, уәрня ылымәш лиәш,—маныт.

— Ваше степенство, мѣндѣррәк ылнежҗи... — манын, Елеска шекләнен попа.— Тѣи пѣрт дорцын хыть кыды векѣләәт, шүдѣи уштыш якте ик ылышәт уке вет, кәнгѣжѣмҗи гѣнь тѣшкѣи миэн шоашат акли...

— Керек, анжок, Ышке пәлет: солашты шужен шын-
зәш, әль пөрт оролымашты темын Ыләш яжо — Ышкеок
айырок..

Елеска шаналталыт, купецвлә пумы пәшәшкәй кеәш ли.
Елескалан керәл ярвәрәмәт, ыргемәмәт купецвлә ик год
веле колтевәй. Вара Елеска ма керәлым циләок, охота гыц,
кол ломаш гыц вурчымы оксажыдон нәлшәшлык ылын.
Теве тенгелә тидәй шырғыштәй Ылен. Год паштек год эртен.

IV.

Обоз толмешкәй, рекәвлә эче кылмен шомешкәштәй,
төтя таманяр гәнә охоташкы каштын поспеен.

Тене охота толкан ылеш, төтя обоз толмешкәт эче
кымлы мыжыр нәрәй мызым кычен йәмдәйлен, кылмәйктен
шынден, тидәй Ынде ик лүдмәшәжәй веле улы — шокшы
толмыкы шылаташ тынгалеш лиәш. Студоный рекә лишнәй,
кылмәйктәймәкәй мөнгеш ливәктәш тынгалмәш шоэн веле
ликәлә дә, тынге гынят, шокшемденәт кердеш.

— Мә Ынде коктын анзыкылашлыкым йәмдәйленнә —
манын, пижәйлән төтя поа. Тидәй пижәйдон соок эдемдон
попымыла поа.

— Обоз Печора якте киндәй нәнгемәжәй лошты, мә,
коктын, ярвәрлыкымат йәмдәйленә.. Пытшок — санзалым
шуқыракым моаш, йәмдәйләш келеш. Санзална ситәлык
ылгецәй, Чердынә яктеят мә гыцнә паянжы уке лиәш ылы.

Санзал гишән төтя топлот поа: «Ах, санзал ылгецәй,
Ыләмәшәт агыл, райок линежәй». Андак тидәй колжым
Ышлән керәлым веле лоа, утыжым кошта. Кукшы колжы-
лан маханә ценәм пуат вара? Санзал ылгецәй, төтя кы-
чымы колжым Печорыштыш коллоэцвләлә цилә санзалта
ылы, санзалан коллан ценәжәймәт кукшы кол гыц кок
пай шуку пуат ылы. Тынге ылнежәй дә, санзалжы шергәй
Ышкәлә, год мычкеш ситәлык лижәй манын, коклы пуд
нәр санзалым нәләш келеш, тинәрәй нәләш керәл окса-
жым кышты вара момыла, тидәй ма-улы оксажы ыргем

нәләш дә ярвәр нәләш веле цуц-цуц ситә. Тьотян, паснаок кого ойхыжы кәнгыжым, пучы пушмыкы лиэш: свезә паёт шокшы годым йыле локтылалтеш; кок кечы свезә пайым качкылдалеш, варажы хыть шуэн колты: пучын коштымы пайжы пу ганы пингыды лиэш.

Студенят шынзы. Кырык вйлец йогышы ушты вйд йыле ак кылмы, варажы вйд вйлнышы и нолташ тынгәлеш. Рок лывац шолшы вйд лактешат река вйлны нолвлә лиаш тынгәлйт.

Бнде тьотя ире колымат йамдыләш тынгәльы, кызыт тидым мызывләлок кылмыктәш лиэш. Веремә чыдат, тьотя ойхыра. Бнде обозы толмым выченок-вычымыла, шуку йамдылен шокташ акли.

— Музгарка шукуш агыл, мә докына ярвәр толеш...

Тьотян киндыжы кылмыктәш тынгәлмешкок пытенат, кодшы лашашыжы лошкы тиды пыдыртен шындымы колым яраш тынгәлын. Ирсә пайым аль колым качкат гынь, ик кым кечышток йырпыц колтымыла дә вара ышмашкетат ат нәл лиэш.

V.

Обоз вычыдеок толын шагалын, йыдым тир юквлә шактым годым, тьотя амала ылын дә пылышышкыжы тама юк пырен кен:

— Эй, тьотя, ылет вара?... Хынавләм встречаяш ләкок... Шукершен ужтелна.

Вычымы хынавлә толмым, Музгарка шижтымы гишән тьотя когонок цудейә. Молнамжы гынь, тиды обоз толмым иктә кок уштышаш вәр гыцок шижеш ылын, кызытшы гынь, нимат колте. Обоз толмыкы, имнивлә выкы опталташ, тугат ыш ләк, намысланен колтенат, хозажын олманга лывакы йымен шынзын, юкымат ак лык.

— Музгарка, тынь ма, ородышкы моло кетелат вара?— манын тьотя цудейә.— Обоз толмымат колтелат, ай-ай, тенге яжо агыл!..

Пи олманга лывац кыдал ләкты, хозажын кидшым ны-

лал колтыш дә мЫнгешок олманга лЫвАкЫ пырен кеш:
самынь ЫштЫмЫжЫм Ышкеок шижеш.

— Эх-ма, шонгемЫнАт: нерет ак шиж ЫшкАлА,— манын
тЪотЯ ойхырен попалтыш.— Шалахай пЫлЫшЫжЫ худан
колеш.

Обозышты цилАжЫ иктА вЫцлЫ возы ылеш. ЧердынЬ-
ский купецвлА корны лимЫкЫ тОрОк Печорышкы лашашым,
санзалым, сакой ярвАрЫм, кол лоаш керАл хАдЫрвлАм
колтенЫт, тЫшецшЫ ирЭ колым нАнгеАт.

Студеный рекА тЫрЫштЫшЫ изи пОрт докы шомыкы,
обоз имнивлАштЫм кАндАрА: мол вАре имнивлАштЫм обоз
кок цАш пукшен кАндАрА, тиштЫжЫ гЫнь, нЫл цАш кАн-
дАрА. ПОрт сагашы казармажым тЪотЯ анзыцок олтен йАм-
дЫлен; йАмшЫквлА имнивлАштЫм туарен шуевАт, нЫнЫлАн
качкышым пуэвЫ. Вара казармашкы пырен, нарыш пырен
вазевЫ, колышылаок амален кевЫ.

Ик сАмЫрЫк прикацик веле пЫтАри веле Печорышкы
кеА дА ак амалы. ТидЫ тЪотЯ доны пОртЫштЫ кытырен
шЫнзА.

— ТЪотЯ, шЫргЫштЫ ЫлАш лУдЫш агыл вара?— ма-
нын ядеш.

— Ма гЫц лУдмылА?.. МА техень ЫлЫмАштЫ ЫлАш
тыменьЫннА вет. ШЫргеш кушкынна.

— Кыце вара лУдмылА агыл, Ышкететок шЫргЫштЫ
ЫлетЫш...

— МЫнЫн пиэм улы... Пиэм дон коктын веремАм эр-
тАренА. Тел йЫде тебе пирЫвлА ОрЫктАрАт, нЫнЫ кынам
хыналАш толмыштым— анзыцок тидЫ келесА. Шижеш...
Ышан ылеш: Ышкеок тидЫ пирЫвлАм аздарен толеш. Аз-
дарен кандымы пирЫвлАштЫ тидЫм кычынештАт, панитек-
шЫ покташ тЫнгАлЫт, мЫнь лАктАмАт, нинЫм пичАлдон...
Мыштышы пи: толькы эдемлАок веле тидЫ ак попы. МЫнь
пиэмдон соок попом, тЫте, пожалуй, попашыжат мондет...

— Кышты вара техень пижЫм монат, тЪотЯ?

— ТидЫм мЫнь тагынамок монам, иктА лу и шоэш
сАй... ИкАнА телЫм кырыквлА воктен пучывлА паштек ке-

нам ылыы... Колва рекә дорц кандымы пиэмәт сагаэм ылыы. Ну, тѣ пиэмәт яжо ылыы: зверь паштекәт, кек паштекәт, ур паштекәт яжон каштешылыы, нима гыцәт ак код. Тѣ пиэмдон коктын шѣргѣ мычкы кенә ылыы, трүк, цакленәт шѣм поспейѣ, ти пиэм, Музгаркаэм шѣргѣ логыц төрөк вѣкемлә кыдал ләкты. Лүдыктен колтыш вәк... Мәмнән охотник пивләнә пәлѣдымы эдем сага нигнамат ак пижеп, тидѣжѣ гынь, төрөк мѣнь докем, хозажы докы кыдал мимѣ ганьок, кыдал миш. Ужам, тама дела яжоок агылла чучеш. Тидѣ мѣнь вѣкем ышан сѣнзәжѣдон анжен, мѣньѣм седок пакыла дә пакыла нәнгеә. Тѣнь ма машанет, керәл вәр яктеок ажед кеш вет! Анжем, лапата вәрѣштѣ кож укшвлә гыц ѣштѣмѣ амаш шѣнзәлтә, амаш гыц пар ләктыкәлә... Мишѣм. Амашышты вогул ясыланен киә, ѣшке артельвләжѣ гыц киэн кодын... Төрөкок попымла гынь, эдем кола веле. Охоташты тидѣ ясыланен колтен, артельвләжѣ гынь вычыделѣт. Мѣньѣм ужмыкыжы сусу лин колтыш, ѣшкежѣ гынь, ѣйлмѣжѣм сәрѣкәлѣләт ак керд ганьок. Шукыжок кидшѣдон равед ынгылдарыш... Мѣнь анзыланемок колыш, пирѣвлә ѣнжѣ качеп манын, мѣнь тидѣм лымеш мүден шѣндѣшѣм, вѣләнжѣ сәвѣм дә пѣреням пиштен кодышым. Музгаркажы тевеш, мѣләм коды... Тидѣм мѣнь, вогул колымы доныш рекә лѣмдон лѣмдѣшѣм: Музгарка рекә лѣм ылеш, ну, мѣнь пимәт тенгеок лѣмдѣшѣм. Ышан пи... Шѣргѣдон кемѣкѣжѣ тѣдѣн паштек хоть ваштырдон ѣштѣл — нимат ат мо. Кѣзѣт тебе тидѣ гишән попымым ак ынгылы машанет сәй?.. Циләок ынгыла..

— Малын ѣне тидѣ олманга лѣвәлнѣ киә?

— Обоз толмым оролен шоктыдеәт намысланен колтен. Шонгемѣн... Кок гәнә мѣньѣм мөскә гыц ытарыш: мөскә мѣнь вѣкем кечәлтнежѣ гынь, тидѣ тѣ мөскәм цәрә. Перви мѣнь мөскә лоаш важын пандывләдон каштынам, тѣнәм силаэмжәт ылыы. Ик мөскә мѣньѣм тодын шѣнде-нәт ѣнде мѣнь пичәлдон тѣдѣм ѣорен пиштәш кредәләм. Тѣдѣм тожы мыштен сѣнгәш келеш: ышан зверь.

— Ну, телымжы вет, пөртышты шынзаш скушна?

— Привитнымы дела...

Ти самбырык приказщик яжо эдем, цилä палынежы. Елеска, яжо эдемдон попат сусу ылеш, шыргы лошты Ышкетшок Ылымжы гишан тиды цилä шайыштеш.

— Мыньын шошым йыде, милыйэм, шокшы тангыж гыц кек толмы годым праздник лиэш. Эх, манярын чонгештат вет: пылок машанет... Лыды, комбы, вйтельы, колшыре, гагар пишок шуку... Жерä годым түгы ләктат, Студеный река вйлны шылдыр юк веле вужге мыра... Вәр гыц вәрыш чонгештыл кашшы кеквлä гыц яжожы нимат уке. Тиды чонгештә-чонгештә дә, янгыла, худаланен шынзеш, каналташ иктä вәр улы гынь, сусу лиэш. Чонгештен толмыкы, кечы, кокты каналтә дә Ышланжы пыжашым опташ тынгалеш...

Ышке лоштышты эче кыце попат... Колыштат, колыштат, кынамжы гынь, сынзавыдетат ләктеш. Лачокшымат нины, вәр гыц вәрышкы чонгештылшывлä, яратымы кек ылыт. Мынь ниным ам тыкäl.

Пыжашыштым вет эче кыце оптат... Лишнемок, купышты йуксывлä пыжашым оптат. Вара ававлашты игыштым Студеныйшыкы лыктыт... Анжалашат яжо, сусу веле лимылә!.. Ин каштыт, нүштылыт, саслат... Шыжы векылә кеквлä полкын-полкын погынаш тынгалыт: шокшы вәрышкы мынгеш кеаш веремä шоэш. Погынашыжы вет, эдемвлäлок погынат Ышкälаш... Ышке статьянышты саслат, йыштылыт, игывлаштым тымдат, вара тебе анжет, кынылыт кеныт... Вәрышты гыц ир жеранок тәрванен кеат.

Эх, шумбелкә, мол цилä улы ылнежы дә, икты ак ситы: кынамшен йнде йамшыквлälан äптаным кандаш шүдем ылнежы... Телым йыд пиш кужы, лач пытымляат ак чуч, äптан ылгецы, маняр цаш шомым келесынежы ылнежы.

— Вес гәнä толмем годым, тыоти, мынь тыланет сек кого юкан äптаным канден пуэм. Яжон мыраш тынгалеш.

— Ах, тьотялан пишок кого пурым Ыштынет ылнежы... Кымытын лимыкына, эчеат яжон Ылаш тынгалненä ылнежы!

Тел лимбикѣ, тиштѣ пишок скушна лиэш, йѣрым-йѣрвѣш
цилѣок колен пѣтенѣт машанет, ѣптѣн ылгецѣ сусуэмден
кертнежѣ. Ѧптѣн молы гань агыл вет, вес кек техенѣ, цѣш
пѣлѣктѣшѣ уке.

Приказчик шонгы Елескалан лашашым, санзалым, у
тыгырым, порохым пуэн кодыш. Печора дорц мѣнгеш тол-
мыжы годым, тидѣ тѣотялан подаркам канден кодыш.

— Тѣоти, мѣнь тѣлѣнет цѣшѣм кандышым, — манын,
тѣотялан мешѣкѣшкѣ пиштѣмѣ ѣптѣнѣм кычыктыш.

— Ах, шѣмбелкѣ, ах родной. Махань таум келесем вѣл...

Обоз ѣшке корныжыдон мѣнгеш кен колтыш, тѣотя
ѣптѣнжѣдон коды. Ѧптѣн улы, сусужы маняры... Ала ѣп-
тѣн, кекрекшѣ якшаргы, пѣрт кѣргѣштѣ сѣрнѣлтеш — пын-
жы иктѣдѣнгѣнок тѣрвѣнѣ. Йыдымжы гѣнь, сѣгырѣл
колта... Сусужы дѣ утешѣймѣшѣжѣ маханьы! Ынде Елес-
ка ѣптѣнжѣдон ирок йѣде попа, Музгаркыжы нинѣн по-
пымыштым колыштеш.

— Ма, шонгы, йѣнгет йыла гыце! — манын Елеска пи-
жѣм мыскыла. — Тѣнѣн пѣшѣэтшѣт опташ веле... Тѣнь
теве ѣптѣнлѣ мыралты!..

VI.

Музгарка тама скушналанаш тѣнгѣлмѣм тѣотя цаклыш.
Худаланен шѣцшѣ, когон янгылышыла каштеш... Ма ѣнят
сылыклана.

— Музгарка, ма вара линѣт? Маэт каршта вара?

Музгарка олманга лѣвѣкѣ пырен вазынат, кок ял лош-
кыжы вуйжым пиштен, сѣнзѣжѣм веле пытка, киѣлтѣ.

Тѣотя тыргыжланен колтыш: мам вара, вычыдымы
ѣксѣк толын шагалын. Музгаркажы седок киѣ, акат кач,
акат йѣ, окат опталты.

— Музгаркем, милый!

Музгарка пачыжым мадыктал колтыш, хозажы докы
авалянен миш, хозажын кидшѣм нылалы дѣ олен йѣнгѣ-
сѣл колтыш... Ох дела худа!..

Студеный рекѣ мычкы мардеж каштеш, вочык кѣкшѣц

лым пуалтемвләм арала, шужыш пирывлә шьиргышты урмыжал колтат, Елескан пөртшы гынь, лач лым лошкок вален кен. Труважы веле каймыла чучеш, дә тишец кло-вой шыкш выжге ләкмь каеш...

Кок әрня нәрй царндыеок поран шалга, кок әрня нәрй тьотя пөрт гыц нигышкат ак ләк, ясыланыш пижьй сага шынзә. Музгаркажы кий веле, прамой акат шүлй: Музгаркалан колаш жеп шон.

— Музгаркем, качкыш мошем...— тьотя мәгырен-мәгырен-рен пона, яратым пижьым шывшалеш.— Яратым Музгаркем... Ну, кышты каршта йә?

Музгарка первишылә нима юкымат ак лык. Тидьй колаш веремә шомыжым тагынамок пәлен дә юкым ак лык... Тьотя мәгырә, Музгаркалан палшен ак керд, палшашыжы нимат уке. Эх, махань кого ойхы толын шагалын вет!.. Музгарка колымашеш тьотян остатка бнянймашьйжьй пьтйш, бнде тьотялан колымаш гыц пасна нимат бш код. Кү вара бнде урым кычәлеш, кү вара сузым кыньылтен поктыл лыктеш, кү вара пучым кычәл моэш.— Музгарка гыц пасна кодмыкы, тьотялан шужен колаш вәрештеш. Ма-улы киндыжьй кок әрняэшәт тә ситә, тә агеш варажы — колымла...

Түнй йож шалга, тьотян ашыштйжьй Музгаркадон бльымьжьй, охоташты кашмыжы дә добычым момыжы ашын-дәрәлтйт... Бнде пи гыц пасна кышкы кеә вара?

Мола гыц пасна пирывлә эче толыныт... Пи юкет укеәт, пөрт докы толын шагалын, урмыж колтат. Йыд вашт йанг шелмьләок урмыжевы. Ньнйым лүдыктышәт, опышат, лүаш манын ньнйым аздарен толшат бнде иктәт уке... Тьотя перви иканә шатун-мөскә лывәлән лиәш цацымыжым ашын-дәрәнен колтыш. Шьжьй веремәнок пьжәшйшкьй вацтым мөскәм шатун маньт. Техень шатун пиш лүдыш зверь ылеш... Тидьй тьотян пөрт докы йыд йбде кашташ тьингә-льн: тьотян мам-шон йәмдылымьжьй шижьн. Йыд лиэш веле, тидьй төрөк толеш. Кок гәнә пөрт леваш выкьй ку-зен дә лапажыдон лымым капаен. Вара казарма амасам

царген пыренāt, тьотя йāmдѣлѣмѣ ик кого ара колым намал кен. Мōскā Елескам йāнг вашток витāрен шоктен. Тьотя мōскā вѣкѣ когон шѣдешкен, пичāлжѣм пулькадон рāенāt, Музгарка дон коктын мōскā ваштареш лāктѣнѣт... Мōскā нимат лūdте, тьотя лūэн шоктымешкок тѣдѣ тьотям лаксырген пиштā ылын ганьок дā Музгарка ытарен. Музгарка мōскā шайылан кечāлтѣнāt, мōскām шѣнден вет,

Елескажын пульыжы нигнамат цель гѣц ѳрдѣшкѣ кете. Чѣдѣ ли техень случайвлā линѣт: пи тьотям шуку гāнā ытарен.

Музгарка Новый год анзыц, шѣргѣштѣ цудыге пыдештшѣ уштѣ годом самой колен. Делажы йыдым ылын. Елеска ѣшке олмангажы вѣлнѣ нерѣкāлен киā ылын. Трѣк тидѣм тама шырал колтымла чучын. Тидѣ выр-вор кѣнѣыл кеā, лōценāм чѣктā, пижѣ докы миā. Анжā—Музгарка коленāt вазын. Елеска сѣслāнен колта: пижѣн колымаш тидѣлāнāt колымаш ылын.

— Музгаркем, Музгаркем... — манын, тьотя колен вац-

шы другшым шывшалеш. — Мам Ынде тѣнь гѣцет пасна Ыштем?

Елеска колышы Музгаркажым пирѣвлѣ Ынжѣштѣ качеп манын, казармаэш таен. Тѣотя кым кечѣ кѣлмѣ рокым капаен, изи мыгилѣм Ыштен дѣ тѣи мыгилѣшкѣ сѣнзѣвѣд йоктаренек Ышкѣмжѣн Ынян другшым мѣден коден.

VII.

Ик аптѣн веле кодын, тидѣи тѣотям первиш ѣлѣок мыры юкшыдон йыдым шижтѣрѣ, Елеска шижеш дѣ тѣишѣкок Музгаркажым ѣшѣндѣрен колта. Тидѣилѣн ясын, сылыкын чучын колта. Попалташ иктѣт уке... Аптѣнжѣи улы Ылнежѣи, тидѣи яжо, лѣимлѣи кек ылнежѣи дѣ кек кекѣк, нимат ак ынгылы.

— Эх, Музгаркем! — манын Елеска сѣгѣрѣлеш, кечѣи мычкы таманяр гѣнѣ ѣшѣндѣрѣ, нимахань пѣшѣжѣт прамѣи ак Ыштѣлт.

Киндѣи запасыжы пиш чѣидѣи кодын, дѣ Елескалан Ышке вуйжы гишѣнѣт шаналташ веремѣ шон. Ышке пѣртѣиштѣижѣи шѣнзѣаш тидѣилѣн тошнан, йыкырикѣн чучаш тѣнгѣлѣн.

— Эх, цилѣи отказен кодемѣт, токына, Колва рекѣ тѣирѣшкѣи кем, ѣль Чердынѣышкы кыце гѣнѣят кен шоам! — манын тѣотѣи кѣаш решен.

Сѣмѣрѣикшѣи годым пучывлѣи паштек кашмы ечѣивлѣжѣим тѣрлѣлтен, котомкам Ыштен, вѣиц кечѣаш качкышым тѣиш пиштен, Музгаркан мыгилѣдон прѣстен дѣ корнышкы лѣктѣн. Аптѣнѣмѣт Ышкетшѣим кодаш ѣжѣлѣен дѣ Елеска тидѣим котомкашкыжы пиштен, намалаш тѣнгѣлѣн. Кѣуѣн кырык нер якте шомыкыжы, тѣотѣи пѣртшѣим анжалын дѣ мѣгѣрѣл колтен: шукершен Ылѣимѣи шокшы пѣртшѣи ѣжѣл ылын.

— Цевѣр, Музгаркем...

Тѣотѣян Ылѣимѣи вѣржѣи гѣиц Колва докыла кѣаш пиш ясы, лелѣи корны ылеш. Пѣитѣри тѣотѣялан Студенный мычкы ечѣидон кѣаш вѣрештѣн. Ти корныжы куштылгы ылын,

вара кырыквлә тѳнгәләлтѳнѳтәт, тѳотя янгылен колтен. Первижѳ тидѳ, пучы ганьы, кырыкат кырык агыл кеә ылын, кѳзѳйтшѳ трѳк сила гѳц кен колтен. Вацат, колы хыть... Лымеш келгѳ йәмѳм капаен шѳндә, йәм пындашеш кож укшвләм шәрә, тылым олта, котомкашты ма ылмыжым качкылдалеш дә канәлтәш вазеш. Әптәнжѳмәт котомкажыдон левед пиштә.. Янгыленәт, ыртышток амален кеә. Тә шуку, тә чѳдѳ амален, нимат ак пәлѳ, әптән саслымы юкеш веле шижѳн колта.

«Пирѳвлә векәт...» — манмы шам вуйышкыжы пѳрен кеә.

Тѳотя кѳнѳйлнежѳ ылнежѳ, ак керд, тәгү керемдон пидѳн пиштѳмѳ гань ылеш. Сѳнзәжѳмәт пачын анжал ак керд.. Әптән әче ик гәнә сѳгѳрәл колтенәт, юкшы ямын: тидѳм йәм гѳц котомкаге молге пирѳ намал кен. Тѳотя пыток кѳнѳйләш цаца ылнежѳ дә трѳк, пәлѳмѳ пин оптымы юкым колын колта: Музгарка тагышты оптен шалгымла чучеш. Мане, тидѳ Музгарка ылеш... *Юкшы лишемеш дә лишемеш, тидѳ хозажын кишә паштек толеш. Теве, совсемок лишкѳ толын, йәм яктеок шон...

Елеска сѳнзәжѳм пачын колта, ужеш: лачок Музгарка, Музгарка сага тидѳн пѳтәриш хозажы, вогул. Тидѳм Елеска лым ләш таен коден ылы.

— Тѳоти, тиштѳ ылат гыце? — манын, вогул Елеска гѳц ядеш, бѳшкежѳ ваштылеш.

Ўштѳ мардеж йѳфѳләл колтен, күкшѳ кож вуйвләштѳш лым аравлә, колышы Елеска вѳкѳ виләш тѳнгәлѳнѳт. Ирокеш Елеска кимѳ йәмѳн тѳшѳжәт кодте.

Д. Н. Мамин-Сибиряк

Ядмашвлә.

1. Студеный рекә тѳреш малын изи пѳртѳм шѳнденѳт ылын? Тѳй пѳртѳштѳ йлѳшѳ оролыжы мам бѳштѳшәшлык ылын?
2. Студеный рекә донышы изи пѳртѳшкѳ тѳотя кыце попазен?
3. Купецвлә бѳшке сѳрѳмѳштѳм бѳштен шоктеяѳт вара?
4. Обоз мимѳ йѳде тѳотя мам обоз гѳц плучаен? Бѳшкежѳ мам бѳшләнжѳ йәмдѳлен?

5. Эдем дон пи лошты малын техень яжо Ыльмаш ылын?
6. Тьотян колымашыжым ма йылеэмден?

Упражненивлӓ.

1. Рассказын пасна лаштыквлӓжылан заглавим келесен пуда.
2. Шыргыштӓ махань зверьвлӓм, кеквлӓм да колвлӓм тьотя кычен Ылен, цилӓ келесен пуда.
3. Музгаркан историжым попен пуда; вара тӓдӓм сирӓдӓ.
4. Аптанӓн историжым шайыт пуда.

Кавказский пленник.

I.

Кавказышты ик барин офицерышты служен. Тидӓн лымжӓ Жилин ылын.

Иканӓ тидӓн докы торцынжы сирмаш толын. Тидӓлан шонгы авӓжӓ сирӓ: «Мӓнь Ынде шонгы ылам, колымешкем яратымы эргем ужмем шоэш ылнежӓ. Мӓньдонем просяш тол; таен коды, варажы цевеьӓнок эчеӓт служаш кен кердӓт. Мӓнь тӓланет вӓтӓлыкым кӓчӓл монам: ышан, яжо, именьяжат улы. Яратен колтетӓт, ӓнят, нӓлӓтӓт эче, ӓнят, воксеокат торанна кодат».

Жилин шаныкалалаш тӓнгӓльӓ: «Лачокшок йӓ: шонгы авӓм Ынде ясыланаш тӓнгӓльӓн, ӓнят, ужашат акли лиэш. Кеӓш келеш; вӓтӓлыкем яжо гӓнь—нӓлӓмӓт лиэш».

Полковник докы кеш, отпускым нӓльӓ, тӓнгвлӓжӓйдон простыш да кеӓш тӓрванӓш.

Тӓнӓм Кавказышты война ылын. Сотыгечӓнӓт, йыдымат корнывлӓштӓ тырын эртӓш акли ылын. Крепость гӓц ӓрдӓшкӓи изиш пакрыак карангы руш эдемӓм цаклымыкышты, тадарвлӓ тӓшӓкок тӓдӓм пуштын шуат, ӓль кырык вӓкӓ нӓнгеӓт ылын. Седӓ гишӓнок, крепостышкы кашшывлӓм, ӓрняштӓ кок гӓнӓ салтаквлӓ ыжатен каштыныт. Анзыцын да шайыцын салтаквлӓ ашкедӓт, покшалны народ кеӓ.

Дела кӓнгӓжӓм ылын. Жерӓ годымок обозвлӓ крепость шайылан погынен шагалынытат, ыжатен нӓнгешӓ салтаквлӓ

лăктынĳт дă кеаш тăрвăненĳт. Жилин мыкте вĳлнĳ ылеш, тидĳн хăдĳр оптымы араважы обоздон кеă.

Кечĳ кечĳвăлĳмăт эртен, обозжы гĳнĳ, пел корнышкы веле эче шон. Пырак, шокшы, кечĳ пишок когон панежеш, кечĳ аяр гĳц шĳлăш нимаханĳ вăрăт уке. Цăрă степь, корны мычкы ни пушăнгĳ, ни тĳшкă уке...

Жилин обоз гĳц анзыкы кен колтен, обоз шомым вычен шалга. Колеш, шайылны тĳтĳтĳм шактат — эчеăт шал-

гымла. «Салтаквлă гĳц паснаок Ёшкекетемок кешăш агыл вăл? Имниэм цаткыды, самыньышкы ак пырты, тадарвлăм вăш лиăм гĳнĳ, кыдал шĳлĳн кердăм. Ёль кешăш агыл»?.. манын.

Шагалын дă Ёшкешурешĳжĳ шана. Теве тидĳ докы мыктенок вес офицер, Костылин миă, пичăлжĳ улы. Тидĳ Жилинлан попа:

— Айда, Жилин, Ёшкетнăок кыдалына. Янгылен шĳнзĳнăм, качмы шоэш, дă когон шокшы. Анжемă, тыгырем пынзалаш лиэш. — Костылинжы, кĳжгĳ, кого эдем ылеш. Якшар цĳреăн, шĳргĳ мычкыжы пĳжвĳд когон йога. Жилин шаналтышат, попа:

— Пичăлетшĳ рăйĳмĳ?

— Рăйĳмĳ.

— Тĳнге гĳнĳ, кенă. Толькы икăнă-иктĳ гĳц айырлымла Ёнжĳ ли.

Тăрвăневĳ дă корны мычкы обоз гĳц анзыц коктын кеăт. Степь мычкы кеăт, коктын мам-шон шайыштыт, кышкыла-шон анжылтыт. Ёйрвăшок мĳндĳркĳ каеш.

Степь пĳтĳш, корны кок кырык лошкыла пырен кеш. Жилин Костылинлан попа:

— Кырык вѣкѣ кузен анжалаш келеш, ато кырык шайыц кыдал лăктѣт, атат уж.

Костылинжы попа:

— Мам вара анжымла? Айда пакыла кенă.—Жилин Костылиным Ёш колышт.

— Тенге ак яры, тѣнь ўлнѣ вычалал, мѣнь анжалам веле, ырътышты валем, — манеш.

Кырык вѣкѣ кузен веле шагалы, анжа, анзылныжок, иктă кудлу вочыкаш вăрыштѣ тадарвлă мыктен шалгат, —

иктă кымлын ылыт. Ужын колтымыкыжы, тидѣ мѣнгеш сăрнăлăш тѣнгăлѣ; тадарвлăат тидѣм ужын колтевѣ дă тидѣ докыла кердмѣн кыдалаш тѣнгăлевѣ, кыдалмышты лошток, ладаквлăштѣ гѣц пичăлвлăштѣм лыктыт. Жилин кырык ўлѣкѣлă кыце кердмѣн имним покта, кыдалмаштыжок Костылинлан сасла:

— Пичăледѣм лык! — Ёшкежѣ имнижѣлăн Ёнянѣмлă шана: «Пытырак кычы, ит шѣртнялт, шѣртнялт вазат гѣнь, — яшток ямдет. Пичăл докы шомыкем, — нинѣлăн мѣнь анжыктем».

Костылинжы Жилиным вычышаш годым, тадарвлăм ужын колтышат, имнижѣм сăрăл, крепость докыла, пырак

веле шагал коды, кыдалы. Имнижым веле кок цока гыцат лывшал-ывшал колта. Пырак шагалмы лошты имнин пачым пйттыркалылмыжы веле каеш.

Жилин ужеш—дела худа. Пичал Костылин сага, сапльыдон нимат бшташ акли. Имнижым салтаквлä докыла сарал колтыш, кыдалеш, шылаш шана. Ужеш, тидын корныжым пичмыла куд мыктешкы кердмын кыдалыт. Жилинын имнижы яжо, тадарвлäжын тишецат яжораквлä ылыт, мол ситыдымашеш эче нини корны пичмыла кыдалыт.

Жилин аймылтынежы ылы, шайыкыла сарнал кен вес векыла кыдалаш шанен шынден, риснен шыцшы имним трук сарал колтен кердат вара, кердмын кыдалеш, торок нини выкы пыра. Ужеш—тиды докы торок якшар пандашан тадар кок имнидон лишемеш.

«Палем тамдам, — шана Жилин, — блышым налмыкыда, йамышкы пыртен шындеда, нагатыкадон лывшаш тынгальыда! Блышы вуя мынбим соикток ада нал...»

Жилин бшкежы капшыдон кого агыл да силан, ловкый ылеш. Сапльыжым ладакшы гыц лыктын налят, имнижым торок якшар тадар докыла колталтыш. Кыдалмаштыжок турешыжы шана: «Лывы имниэм лывакы бштем, лывы саплемдон роэн шуэм».

Жилинын имнижы керал варышкы кыдал миэн бшшо, тидын паштек лун колтевы да имнижы шушыргыш. Имни чын кыдалмыжы лошток кердмын шыралты, — Жилин ялым пызыртен ты пиштыш.

Ик тадар мишат, имни гыц ортнерым кедараш тынгальы. Имни седок чымедалеш. Тадар кинжалым шывшыл лыктат, имнин логерым пичкын колтыш. Логер шойге шакташ тынгальы, имни цытырал колтыш, да колыш.

Тадарвлä имни вылец ортнерым, сбруйым кедарен налевы. Якшар пандашан тадар имним кышкыж шынзы, молывлашты Жилиным кычеват, тыдын докы луктал шындевы; бнжы кенвац манын, пыражадон тадар сага ялштен шындеват, кырык выкы нангевы.

Нини кырык гыц кырыкышкы, тамахань река гач моло,

шуку веремә кевы. Вара корнышкы ләктевәт, кок кырык ло лапаташтыш корныдон кыдалевы.

Жилин кемышты сембын корным тусарынежы ылнежы, кышкы нангемыштым палынежы дә, ак керд. Сынзәэш выр кошкен шынзын, сәрнәләшыжы акли.

Пыцкемышәлтәш тынгалы. Эче ик рекә гач ванжевы; куйн кырык выкыла кузат, шыкш пыш пыраш тынгалы, пивлә опат.

Аулышкы¹ шовы. Мыкте вылны шынзышы тадарвлә валевы, тадар ырвезывлә погынен шагалевы, Жилин йыр шалгат, саслат, сусу лынот, остаткаэшыжы Жилин выкы кы маклакавләм кышкылтәш тынгалевы.

Ырвезывләм тадар поктен колтыш, Жилиным имни вылец валтыш дә работникшым сыгыралы. Кымда шыргы луан ногаец² толы, тыгырвелә ылеш. Тыгыржы кышкедәлт шынзын, онгжат цәрә ылеш. Тадар тидылан тамам анят ыштәш шудыш.

Работникшы колодкам: тум тангатавләм коктым намал толы. Ти тангатавләэш кыртни колцам пижыктен шындымы, иктыштыжы сравач дә сравач чиктәш йори ыраж улы.

Жилинын кидшым шутен колтевы, колодкам чиктен шындевы дә сарайышкы нангевы; сарайышкы шыкәл колтевәт, амасажым срален кодевы. Жилин намозы выкы шыралт вазы. Изिश кияләлмыкыжы, пыцкемышышты пышкыды вәрым моат, тышәк пырен вазы.

II.

Жилин ти йыдым воксеок ганьок ыш амалы. Йыдвлә мытык ылыт. Шелык вашт ужеш — сотемәлтәш тынгалын.

Ти шелык вашток кырык улыкыла валышы корны каш. Корны гыц вургымла велны татарский сакля³ шынзә,

¹ Аул — тадар сола.

² Ногаецвлә — кавказышты ылышы ик народ.

³ Сакля — кавказецвлән кудон ыштымы ылышышты.

сакля сага кок пушангы шалгат. Сакля порогыштыжы шим пи кия, изиш ордыштырак кесы патявлажыдон пачыжым лывшедыл каштеш. Кырык лап гыц самырык тадар марья куза, ала тыгырым чиэн, бштым бштальн, ялаш вьлан шаргагемым чиэн. Вуйжы мьжардон леведмы, вуешыжы зосты гыц бштымь, вьдан кувшиным шьнден. Куза, кузымыжы семьн, пулышыжым мадыктылеш, капшы айьнылеш, ик кидшыдон тадар ьрвезым видь. Тадар ьрвезыжы ньжмы вуян, ик тыгырдон ылеш. Тадар марья вьд намалтышыжыдон саклышкы пырен кеш, тышец тенгечшы якшар пандашан тадар лакты, парсын бешметым¹ чиэн, пражь мычан шин кинжалым сакьалтен, цьра ялеш пашмакым чиэн. Вуйыштыжы шарык кавашты гыц ыргымы кукшы шим калпак, шайыкыла тодылмы. Лактын шагальы да карнен шалга, пандашыжым ниялтылеш. Изиш шалгалалы, работникшылан тамам шудыш да тагышкы ашкеды.

Жилинын йумьжы шозш, логержы кошкен шьнзын; иктяжы хыть анжалаш толам ылнежы,—манын шана. Колеш—сарай амасам пачыт. Якшар тадар да сагажы весы изирак капан шимырак тадар толыныт. Изирак капан тадаржы шим сынзаян, якшар цьреан, тыредмы изи пандашан; лицяжы веселя, топлот ваштылеш. Шимырак тадаржы эче яжонрак чиэн: бешметшы парсынын, кловой лендам ыргымы. Пражяэш сакьалтймы кинжалжы кого, шин; пашмаквлажы якшаргывля, сафьян гыц ыргымы ылыт, тишакенжы косирвлам ыргымы. Вьцкьж пашмак вьланжы весым, кьжгырак пашмакым чиэн. Вуйыштыжы ош шарык кавашты гыц ыргымы яжо калпак.

Якшар тадаржы пырышат, шыдешкышылля тамам попалталы да шалгалы; кидшым амаса арлуэш кьнертышат, кинжалжым ьрзен шалга. Жилин вькьля, пирь гань, тырьнь анжа. Шимыжы гьнь—пьсы, тагышкат пырен кея, пружиня вьлны каштеш машанет. Тьорькок Жилин

¹ **Бешмет** — горьцвлан тоны чимь ыргемьшты.

докы ашкед миш, каклянен шынзй, ййрен шынден, Жилиным тупшы гыц йрзальй дй тамам анят йшке статянжы шйрен попаш тынгалй, сйнзйжым кымалтен колта дй — «Корош урус! Корош урус!» — манылдалеш.

Жилин тидын попымыжым нимат йш ынгылы: «Вйдым, вйдым йуаш пудай!» — манын вйдым кйчйш тынгалй.

Шим тадаржы ваштылеш. «Корош урус!» — манын, седок йшке статянжы попа.

Жилин тйрвйжйдон, кидшйдон моло йумй шомыжым пйльктынежй, кыце-шон анжыктылеш.

Шимйжй ынгылыш, ваштыл колтыш, амаса тугй анжалят, тйгум сйгырйл колтыш: «Дина!» — манеш.

Вйцкйж, кукшынди, луаткым ййш кытла, йдыр кыргыз толы, тидын лицйжй шим тадарын гань. — Мол агыл, тидын йдыржй лимйля. Сйнзйжй шимй ылеш, соты, цйрежйт цевер. Вйлнйжй кловой, кымда шокшан кужы тыгыр, кйдал йштйжй уке. Тыгыр пачыжы ййр, мелйштыжй, шокшыштыжы моло якшар шйртйдон тйрлен шйндймй. Ялыштыжы ялаш дй вйцкйж пашмак, пашмак вйланжй кукшй кавалан вес пашмакым чйен. Шуэшйжй полтинникан руш оксавля гыц йштймй оксаншуашйм чйен. Вуйжы цйрй, шим калявачан, калявачешйжй лендам ялштымы, лендаштыжй тамахань капцаквлй дй целковыян ши тйнгй сйкймй.

Йдырлян йтяжй тамам шудйш. Сарай гыц, тидй кыргыз лйктйн кешйт, зосты кувшиным намал кандыш. Вйдышйм пушат йшкежй когонок каклянен шынзй. Шынзй, сйнзйм кйрен шуен, Жилинын йумйм анжа, тамахань зверь вйкй анжа машанет.

Жилин кувшинжым мйнгеш кычыктыш. Йдыр кувшиным кычалят, дикий кесйлйок йрдышкй тйргештыш. йтяжйт ваштыл колтыш. Йдыржйм эче тамалан анят кейш шудйш. Тидй кувшиным роалтышат, кыргызы, шукат йшли, ййргешкй ушаеш шергиндым намал толы. Йшкйжй эче каклянен шынзй, Жилиным анжа, сйнзйжй гыцйт ак колты.

Тадарвлә сарай гыц ләктӳн кевӳ, сарайым эчеӳт сы-
рален кодевӳ.

Изиш лимбӳкӳ Жилин докы ногаец мишӳт, попа:
— Айда! хозяин, айда! — манеш.

Тидӳт рушла попен ак мышты. Жилин тидӳн та-
гышкы кеӳш шӳдӳмӳжӳм веле ынгылыш.

Жилин колодка ялаок ашкедеш, акшакла, ялым пра-
мой ташкалаш акли, колодкӳт седок ӳрдӳшкӳлӳ шывшеш.
Жилин кӳнӳбӳльӳ дӳ ногаец паштек лӳктӳ. Ужеш — тадар
сола, иктӳ лу тома нӳрӳ каеш. Башня вуян церкӳ улы.

Ик тома доны ортнеллен шӳндӳмӳ кым имни шалгат.
Нинӳм ӳрвезӳвлӳ лавшемӳштӳ гыц кычен шагалыныт. Ти
тома гыц шим тадар кыргыж лӳктӳ кидшӳдон токыжыла
ыдыра, Жилиным токыжы миӳш шӳдӳ. Бӳшкежӳ ваштылеш
бӳшке статянжы — тадарла попа. Вара пӳртӳшкӳ пырен
кеш, Жилинат тишкӳ миӳн, пӳртӳшкӳ пырыш. Горницӳжӳ
яжо, стеньжӳ вашток шундон шӳрен шӳндӳмӳ. Анзыл
стенья доранжы мамыкын кого тӳшӳквлӳм пиштӳмӳ, ӳрдӳж
стеньявлӳӳшӳжӳ шергӳш ковервлӳм сӳкӳлтӳмӳ; ковервлӳ
вӳлнӳжӳ пичӳлвлӳ, пистолетвлӳ, саплыввлӳ кечӳт, цилӳ
шидон яжоӳмден шӳндӳмӳ ылыт. Ик вел стеньштӳжӳ
седӳрӳдон тӳреш изи, лап камака шӳнзӳ. Седӳрӳжӳ рокын,
ире, лывыргы йӳдӳм ганьы. Анзыл лыкыштыжы кымды-
кешок манмы гань партышвлӳ шӳрен пиштӳмӳ ылыт.
Партыш вӳлнӳжӳ ковервлӳ киӳт, ковервлӳ вӳлӳнжӳ
мамык кӳпцӳквлӳм пиштӳмӳ. Ковервлӳ вӳлнӳ пашмак
ялан тадарвлӳ: шимӳ, якшаргы дӳ кым хына шӳнзӳт.
Нинӳ тупышты шайылан цилӳн мамык кӳпцӳквлӳм пиш-
тенӳт, анзылнышты йӳргешкӳ кого уша, ушаштыжы пшо-
на меленӳ дӳ уӳн плошка шӳнзӳ. Кувшинышты тадар
сыра, тидӳм тадарвлӳ буза маныт. Савала моло уке, цилӳн
киддон качкыт, кидӳштӳ у вӳдӳлкӳ веле.

Шим тадар кӳнӳбӳл шагалы, Жилиным ковер вӳкӳ
моло агыл, охыр рок седӳрӳӳш шӳндӳш шӳдӳш. Бӳшкежӳ
вӳрӳшкӳжӳ мӳнгешок пырен шӳнзӳт, хынавлӳжӳм анжаш
тӳнгӳльӳ: меленӳжӳм пукша, сыражым йӳктӳ. Работник-

шы Жилиным анжыктымы вәрйшкы шындышәт, вылвәл пашмакшым кыдашы, вес пашмаквлә доран шынден кодыш дә Ышкежы хозавләжы лишкырак, партыш вькы шынзы; нынн качмыштым йумыштым анжа, шывыльвйдшым нелын шынзә.

Тадарвлә меленәштым качкевы. Тадар марья толы, тыгыржы моло лешәнгышы Ыдырын ганьок, клоной ялашым чиэн, вуешыжы савыцым ялштен. Уша вьлнышы ум, меленәм намал кеш, изи логаным дә әнгысыр логерән кувшиным кид мышкашышты канден пуш.

Тадарвлә кидыштым мышкевы, вара кидыштым онгышкышты пиштевәт сукалтен шынзевы, цилә векылә Ыфыләл колтевәт, молитваштым лыдылдалевы. Ышке статянышты тамам попалтымыкышты, ик хынажы Жилин докыла сәрнәлят, рушла попаш тьнгальы:

— Тынбым, — манеш, — Кази-Мугамед нәлын, — Ышкежы якшар тадар вькылә анжыкта, — дә тынбым Абдул-Муратлан пуэн, — шим тадар вькы анжыкта. — Ынде тынбын хозаэт Абдул-Мурат лиэш. — Жилин юкымат ак лык.

Абдул-Мурат попаш тьнгальы, попымыжы лошты седок Жилин докыла анжыктылеш, ваштылеш дә: «Солдат урус, корошо урус», — манын, пачаш-пачаш таманяр гәнә келесә.

Переводчикшы Жилинлан попа:

— Абдул-Мурат тынбыләт токет сирмәшым сирен колташ шүдә, тынбым сылаш торцет оксам колтыкташ шүдә. Оксам колтымыкышты тынбым тишец колта, — манеш.

Жилин шаналталы дә келесыш:

— Тидылан оксажы маняры вара келеш, манярым нәлнежы?

Тадарвлә лоштышты попалталевәт, переводчик Жилинлан попа:

— Кым тьжем тәнгә.

— Уке, мынь тьнәрым түлен ам керд, — манеш, Жилин.

Абдул кыныыл шагалят, кидыдон шалалтылаш тьн-

гальбй, тамам анят Жилинлан попа, — мам гбйнат соикток ынгыла машана. Переводчик тидбн шаяжым Жилинлан келесбш:

— Тбньжбй бне манярым пунет вара?

Жилин шаналталы да келесбш:

— Вбщшбдбй тбнгб.

— Хозалан вбщшбдбй тбнгб тбнь тбрешет чбдбй. Кым тбжем тбнгб гбц чбдеш тбньбйм колташ акли. Сирмбшбйм сирен ат колты гбнь, йбмбшкбй пыртен шбндбт, нагаты-кадон шибш тбнгблбйт.

Жилин тидбйм цилб колышт нблят, бшкешурешбжбй шана: «Нинбй гбц маняры лбдбт, тбнарбй худа лиэш» — манеш. Вара переводчиклан попа:

— Тбнь, — манеш, — келесбй тидблбн, мбньбйм лбдбй-тбнежбй гбнь, ик копекбмбт ам пу, сирмбшбймбт токына сирен ам колты.

Переводчик шайышт пушат, цилбн икбнбштбй попаш тбнгблевбй.

Шуку попен шбнзевбй, шимбжбй кбньбйл шагалат, Жилин докы ашкед миш.

— Урус, — манеш, — джигит¹, джигит урус!

Джигит шамакшы нинбй статян «молодец» манмы лиэш. Бшкешбй ваштылеш; тамам переводчиклан келесбш да переводчикшы Жилинлан попа:

— Тбжем тбнгбм пу.

Жилин пбтбриш шамакешбжбй шагалынат, нигышкылаат ак цбкнбй:

— Вбщшбдбй тбнгб гбц шуку пуэн ам керд. Пуштыда гбнь, вбщшбдбй тбнгбжбймбт ада нбл, — манеш.

Тадарвлб лоштышты попалтевбт, работникиштым тагышкы бнят колтевбй, бшкешбй то Жилин вбйкбй, то амасашкы анжал-анжал колтат. Работник толы, паштекшбй тамахань кбжгбй, кышкедблт шбцшбй, колодка ялан эдембйм кандыш. Жилин Костылиным пблен колтыш. Тидбймбт кыченбйт.

¹ Джигит — лбдтеок мыктен кыдалыштшы.

Когыньыштым йыгыре шындевы. Нины иканә-иктыштылан шайышташ тынгәлевй, тадарвләжй юкымат ак лыкеп, нины вйкй анжат. Жилин бшкежй гишән шайышт пуш; Костылинжы попа — имнижй когон янгыленәт, шагалын, пичәлжй пыдеште, вара, тевеш ти Абдул поктен шонат, кычен, тишкй канден.

Абдул кынбйл шагалят, Костылин вйкйлә анжыкта, тамам попа. Переводчик Абдулын шамаквләжым келесен пуш: нины коктынат бнде ик хоза доны ылыт, кў пйтәри оксам пуа, тйдй сек анзыц колтымы лиэш.

— Вот, — манеш, — тынь седок шбдешкет, тыньбн тәнгет ак шбдешкй, смирнә. Тидй токыжы сирмәшымәт сирен колтен, вйц тйжем тәнгәм әнят колтат. Тидым бнде пукшашат яжон тынгәлйт, овижәйышәт уке лиэш.

Жилинжы тйшәк:

— Мбнь тәнгемым ам пәлй, мам бштә тйдйм бштйжй: тидй анят паян ылеш, мбнь паян ам ыл. Мбнь, — манеш — мам келесенәм, тйдй лиэш. Пушмыда шөэш гбнь пушта, пользыжы соикток ақ ли. Вйцшүдй тәнгә гйц шукум соикток ам сирй.

Ик мәгәлеш юквлә шып лин колтевы. Абдул трүк кынбйл шагалы, шүндйкйм шывшыл лыкты, пером, пумагам, чернилам нәлят, Жилинлан кычыктыш. Жилиным пулышыжы гйц севәлбй дә пумагашкы анжыкта: «сирй» — манеш. Вйцшүдешок ярыктен.

— Тырхалал эче, — Жилин переводчиклан попа. — Тынь тидйлән тебе мам келесй: мәмнәм яжон пукшыжы, чиктйжй, кембй пужы, мәмнәм когыньнамат иквареш урдыжы — мәләннә веселәрәк лиэш, эче ялна гйц колодкам кедәрйжй, — манеш. Бшкежй хоза вйкй анжа, ваштылеш. Хозаат ваштылеш. Жилинын попымым переводчик келесйшәт хоза нинйлән попа:

— Чиәштә сек яжо ыргембй пуэм: черкескымат, кембймәт пуэм — бдйр нәләш кеәш ярал лиэш. Князьвләм пукшымла пукшаш тынгәләм. Иквареш бләш сөрәт гбнь, блбштй, сарай ситә. Колодкажым кедәрәш акли — шблйт. Йыдеш

кыдашаш лиэш.—Кыргыз мишәт, пулыш гыц бирзә: «Твоя хорош, моя хорош!»—манеш,

Жилин сирмәшым сирен шындыш, сирмәш вьләнжы, сирмәш бнжы шо маненок, самынь сирыш. Ышкежы: «Мынь шьләм»—манын шана.

Жилин дон Костылиным сарайышкы нәнgevы, ниньлән тышкы кукурузы олымым, вьдым кувшинеш, сыкырым, кок тошты черкескым дә кок мыжыр тошты кемым нәлбн миэвы. Кемвләшты пушмы салтаквлә гыц кыдаш нәлмы ылыт — тидьжы каеш.

Йыдеш ниньн ял гыцышты колодкам кедәревәт, сараеш сырален шындевы.

III.

Жилин тәнгжьдон тенге ик тьлзы ьлыш. Хоза со ваштылеш: «Твоя Иван хорош, моя Абдул хорош». Пукшашыжы гынь, худан пукша, просы лашаш гыц ьштьмы шергиндым веле пуа. Кынамжы гынь, тидьжәт нунжык гань веле ылеш.

Костылин эче икәнә токыжы сирмәшым сирен колтыш, со окса колтымым выча, скушнан ьлә. Кечы кыт сарайышты шьнзә, сирмәш шоаш керәл кечы шотым шотла, әль амала. Жилин ти гишән ладна, тидын сирмәшыжы токыжы соикток ак шо, весьжым ак сиры.

«Кышты вара шонгы әвәм мыньым сылаш тинәр оксам мон кердеш? Әвәмжы вет мынь колтымом оксадон веле ьлә. Вьцшуды тәнгәм погаш гынь, тидьлән нимадеок шагал кодаш вәрештеш».

Ышкежы седок шьләш шана, анжылтеш, ядыштеш. Аул мычкы шишкыкален каштеш, кынамжы гынь, иктә вәре пырен шьнзешәт, иктә-мам ьштә: шун поханявләм тышка, ваштырдон корзиным плетә.

Тиды тамамат ьштен мышта.

Икәнә тиды нерән, кидән, ялан, тадар тыгыран поханям шундон ьштен шьнден дә левәш вьлән шагалтен. Тадар марьявлә вьдлән ашкедыт. Хозан ьдыржы — Дина,

поханям ужын колтен дә, вѣдлән кешѣ марьявләм сѣгѣ-
рен канден. Нинѣ толынытат кувшинвләштѣм рок вѣлән
шѣнденѣт, анжат, ваштылыт. Жилин поханяжым левәш
вѣлец валтыш дә нѣнѣлән пунежѣ. Нинѣ ваштылыт,
нәләшѣжѣ шекләнәт. Вара тидѣ поханяжым кодышат, ыш-
кежѣ сарайышкы кеш, тѣшец шелѣк вашт анжа.

Дина кыргыж миш, йѣрвәш анжалы, поханям роал-
тыш дә кыргыжы...

Ирок анжа, Дина поханям нәлѣнәт, якшар савыцвлә-
дон вѣдѣл шѣнден, пѣрт анзылны мадын шѣнзә, рѣвшѣм-
лә моло ыштә. Тѣ веремән шонгы папа ләктѣ, Динам
вырсен шуш, поханям шывшын нәлѣѣ дә пыдыртен шуш,
Динажым тамахань пәшәшкѣ поктыл колтыш.

Жилин эче вес поханям пѣтәришѣ гѣцәт яжом ыш-
тен шѣндѣшәт, Диналан пуш. Дина икәнә Жилин докы
кувшиным намал толы, Жилин анзылан шѣндѣш дә ыш-
кеәт шѣнзѣ, Жилин вѣкѣ анжа, ышкежѣ ваштылеш, кув-
шинышкы анжыкта.

«Малын вәл сусу лин шѣнзѣн?» — манын Жилин ша-
на. Кувшиным нәлят, йѣаш тѣнгәлѣѣ. Тидѣ машанен вѣд,
анжет гѣнь — шѣшер ылын. Шѣшерѣм йѣн колтышат:
«хорошо» манеш. Дина тамаок, пиш сусу лин колтен!

— Хорошо Иван, хорошо! — манят, кѣнѣл шагалы,
лапавләштѣм севәл-севәл колта, кувшинжым Жилинын кид
гѣц шывшын нәлят, кыргыжы.

Тѣнәмшен Дина Жилин докы каждый кечѣн шѣшерѣм
шолышт-шолышт намалеш. Теве эче тадарвлә кесѣ шѣ-
шер гѣц ыштѣм тывыртышдон таравләм ыштәт дә левәш
вѣлән коштат, Дина техень таравләм Жилинлан йѣвырт
намалыкален. Икәнә хоза тәгәм шѣшкѣлѣн ылын дә Дина
Жилин докы шокшешѣжѣ ик маклака пайым намал канден.
Кандымыкыжы шуэн колтенәт, мѣнгеш кыргыжын.

Абдулын, рушвлә дорц нәлѣн кандымы, цәшѣжѣ пыдыр-
ген вазын. Жилиным токыжы сѣгѣрәлят, анжыкта, йѣл-
мѣжѣдон «ц-ц» ыштәлтен колта.

Жилинжы тѣшәк:

— Кадемә, төрлен пуэм,— манеш.

Цәшым нәльй, лык кызыдон пыжен шуш, вара мынгеш поген шындыш дә пуш. Цәш кашташ тынгәльй.

Хоза сусу лин колтен, тошты, шүкшй бешметым кандыш дә Жилинлан подарыш. Мам вара бштет, яра, йыдым леведәш хыть ярыжы, Жилин нәльй.

Цәш төрлымжы годшен, Жилин лымлы лиәш тынгәльй, тидым мастар манаш тынгәлевй. Тидй докы мындыр солавлә гыцәт мам-шон төрләш кандаш тынгәлевй: кыдыжы пичәл сравачым әль пистолетым намал кандат, кыдыжы цәшым намал толыт. Хозажы тидылән төрлымашты кычылташ керәл хәдырвләм: сакой ципцивләм, әзырым, пыром, подпилкәм моло кәнден пуш.

Жилин йнде тадарлаат изиш ынгылаш тынгәльй. Кыды тадарвләжәт тидын докы привитнен колтенйт,— керәл годым со:— Иван, Иван!— манын сыгырәлйт.

Кыдыжы гынь соикток, зверь вйкы анжымлаок, тйрйнь анжат.

Якшар тадар Жилиным ак яраты. Ужылдалеш веле, шйдешкен колта, вес векйлә сәрнәл кеә, әль вырсен шында. Эче ик тьотя нинын ылы. Тидй аулышты агыл, тагышты, кырык лапышты йлә. Жилин тидым мечетьшыкы ыдылаш толмыжы годым веле ужын. Чалмажым¹ чиэн шйндә, пандым нәлеш ашкедйкәлә, пирй ганьын ййржй анжылтеш. Жилиным ужылдалеш веле, сәрнәләт кеә, нержым пывшаш тынгәлеш.

Жилин хозажы гыц ядышташ тынгәльй: тидй махань тьотя ылеш вара? Хоза Жилинын ядыштмашеш тенге шайышт пуш:

— Тидй кого эдем! Тидй сек яжо джигит ылын, пиш шуку рушым шин, паян ылын. Тидын кым вәтйжй дә кәндәкш эргйжй ылын. Цилән ик солашты йленйт. Рушвлә толынытат, ти солам зораен шуәнйт. Ик эргйжй кодын дә рушвлә векй лин. Ти тьотя кенәт, бшкеәт рушвлә векй

¹ Чалма — вуеш ялштымы почетный савыц.

лин. Рушвлә доны кым тЫлзЫ Ылен. Ышке эргЫжЫм монат, Ышкеок тЫдЫм пуштын дә вара шЫлЫн. ТЫ веремә годшен воюяш прахен, Меккышкы¹ йымыдылаш кен. Се-дЫндон вет чалмам чИә. Меккышты кУ ылын, тЫдЫм хаджи манын лЫмдәт, тЫдЫ чалмам чИә. ТидЫ тәмдәм, рушвләм ак яраты. ТидЫ тЫнЫм пушташ шУдә; мЫләм пушташ акли: мЫнь тЫнь тәрешет оксам тУленәм. МЫнь тЫнЫм, Иван, пушташ вара, пушташ ышемәт уке, яратен колте-нәм, шамакым путелам ылгецЫ, торцемжәт, Ынемәт колты ылнежЫ.— ЫшкежЫ ваштылеш, рушла попаш цаца: «Твоя Иван хорош, моя Абдул хорош!»—манеш.

IV.

Жилин эче ик тЫлзЫм тенге эртәрен колтыш. Соты-гечЫн аул мычкы каштеш әль кид пәшәм Ыштә, йид лин колтымыкы, аулышты тынгланымыкы, сарайыштыжы ыра-жым капая. Капаяшыжы гЫнь, кУән рокат, куштыялок агыл, кынамжы подтпилкәдон шымах вәрештеш. ТЫнге гЫнят, сарай стена лЫвәлән эдем ләктЫн кердмЫ ыражым капаен шоктыш. «Кышкыла кеәш келеш—корным веле пәлЫпәш ылнежЫ. Ик тадарат ак ажетеп Ышкәләш»,—манын, Ыш-кедурешЫжЫ тидЫ шана.

Хозажы тагышкы кен колтымыкы, тидЫ ЫшләнжЫ ке-рәлЫм пәләш ли. КечЫвәл эртЫмыкЫ, аул шайыкы, кырык вЫкЫ кеш,—тЫшец кУкшЫ вәр гЫц махань вәр ылмым анжаш шанен ылын. Хожа кемЫжЫ годым, изи ЫрвезЫжЫ-лән Жилин паштекок кашташ, тидЫм оролаш шУден коден ылын. Жилин паштек ЫрвезЫ кыргыжеш дә сасла:

— Ит ке! Әтям кеәш шУдЫдә. Сейчас народым сЫгырәл колтем!—манеш.

Жилин тидЫм семәләш, Ышке векЫжЫ сәрәш тЫнгәльЫ.

— МЫнь,—манеш,—мЫндЫркЫ ам ке, тЫве тЫ кырык вЫкЫ веле кузем: тәмдән народым лицәш мЫләм шудым моаш келеш. Айда сагаәм, мЫнь колодкадон ылам вет, ам

¹ Мекка — Аравиштыш хала.

шыл. МЫнь тЫлат иргодым янгежән пичәлым дә пикшЫм
Ыштен пуэм.

ЫрвезЫм семәлен шоктышат, нинЫ кевЫ. АнженжЫ
гЫнь, кырык вЫкЫ кузаш мЫндЫрлә ак чуч, ашкедәшЫжЫ
гЫнь, ялышты колодкавлә ылытат, пиш лелЫ; ашкедЫ, аш-
кедЫ, токорак-токорак кузен шо. Кырык вЫкЫ кузен шо-
мыкыжы, Жилин крепостышты тоныжы ЫлымЫ годым,
кечЫ кышец ләкмЫм, кышак шЫцмЫм әшЫндәрәш тЫнгә-
льЫ. Ужен — тЫве тЫштЫ, тЫ кырык лапышты крепость
лишәинлык. ТЫшкЫ, тЫ кок кырык лошкыла шЫләш ке-
леш.

КечЫ валаш тЫнгәльЫ. Лым вЫлвәлән ош кырыквлә
якшар валган лиэвЫ. ШимЫн кайшы кырыквлә лошты пЫц-
кемЫшәлтЫ, кырык лоштыш лапатавлә гЫц пар кузаш тЫн-
гәльЫ. Мәмнән крепость ылы лапыштыжы якшаргын ве-
ле каеш, шЫцшЫ кечЫн әйрет якшартен шЫнден. Жилин
туранок анжа, лапышты тама тәрвәнЫлмЫлә чучеш, тидЫ
трува гЫц ләкшЫ шЫкш векәт. Жилинлан кайшыжы ла-
чокат руш крепостылаок каеш, тидЫ руш крепостыок ма-
нын шана.

Рымәлгәшәт тЫнгәльЫ. Мулла¹ саслым юк шакта, ти-
дЫ халыкым ыдылаш сЫгЫрә. КЫтө толеш, ышкавлә ла-
выжыт. Сагашы ЫрвезЫжЫ Жилиным седок уженш: «әлымә»,
Жилинжын тишец кемЫжЫ ак шо.

Токушты сәрнен толевЫ. «Ну, Ынде корным пәлем,
шЫләш келеш». — Жилин шана. ТЫ йыдынок шЫләш ша-
нен колтен ылы. Йыдвлә пЫцкемЫш шалгат, тЫлзЫ пЫтЫмЫ
веремә. Мол ситЫдЫмәшеш, вады лимЫ андак тадарвлә
сәрнен толевЫ. Молнам толмышты годым, волыкым пок-
тыл кандат, сусувлә ылыт ылы. Ти гәнә нимат Ыш кандеп,
өртнер вЫлән пиштен, колыш тадарым, якшар тадарын
шүмбелжЫм веле шывштен толевЫ.

Цилән шЫдешкен шЫцшЫвлә толевЫ, колышым таяш
погыневЫ.

¹ Мулла — тадарвлән поп.

Кым кечѣ вѣлѣ пайым качкевѣ, буза манмы сырам йүэвѣ — колышым ашбндәрәт. Цилә тадарок тонышты ылевѣ.

Нѣлѣмшѣ кечѣ шомыкы, овед кытлан тадарвлә, тагышкы кеѣш тәрвәнѣмѣм Жилин ужы. Имнивләм виден толевѣ, өртнервләм пижѣктевѣ дә лу эдем нәрѣ тагышкы кыдалевѣ, нинѣ сага якшар тадарат кеш. Абдул веле торанжы коды. Тѣлзѣ шачын веле, когонок ак сотемдәрѣ, йыдвлә пѣцкемѣшвлә шалгат.

«Ну, тагачы шѣләш келеш» — манын, Жилин шана. Костылинлан бѣшке шанымыжым попа. Костылин лүдѣн колтен.

— Кыце вара шѣләт? Корныжымат ана пәлѣ вет.

— Мѣнь корным пәлем,— манеш Жилин.

— Пәлет гѣнят, ик йыд ваштышты шон ана керд вет.

— Ана шо гѣнь, шѣргѣштѣ амаленә. Теве мѣнь шергиндѣвләм йәмдѣленәм. Мам вара тиштѣ шѣнзет? Яра оксаэтшѣм колтат гѣнь, тинәрѣжѣм эче погенжәт ак кердеп вет. Тадарвлә кѣзѣт когон шѣдешкѣшѣвлә ылыт, нинѣн эдемѣштѣм рушвлә пуштыныт. Мәмнәм пушташ сөрәт,— манын попат.

Костылин шаналталаят:

— Ну, айда! — манын келесѣш.

V.

Жилин капаен йәмдѣлѣмѣ ыражышкыжы пырен кеш, Костылин ләктѣн кердшѣ манын ыражым кымдаэмдә. Шѣнзәт, аулышты тырлымым вычат.

Аулышты халык тырланомыкы, Жилин стена лѣвәл нѣш ыражышкы пырен кешәт, вес векѣ, воляшкы ләктѣ. Костылинлан пѣжген попа: «ләктѣмә» — манеш. Костылинат ыражышкы пырыш дә ялжыдон кү маклакам шырал колтыш, кү маклака вален вацмашеш рыж-руж шактен колтыш. Хозан куды оролышы, Уляшин лѣмән ала пижѣ улы, пиш костан. Жилин тидѣм анзыцок пукшен йәмдѣлен. Рыж-руж шактен колтышы юкым колят, пи опташ

тѣнгәльбѣ, тидѣ паштек мол пивләәт тәрвәневѣ. Жилин изин шишкалтен, пим токыжы сѣгѣрәлят, шергиндѣ лаштықым пуш. Уляшин пәлѣш, пачыжым мадыкталят опташ цәрнѣш. Хозаат пижын юкым колын, сакльыжы гыцок сѣгѣрә: «Гайть! Гайть! Уляшин!» — манеш.

Жилин Уляшинын пѣлѣш тѣнгѣм ыдыркала, семәлѣлеш. Пи юкымат ак лык, Жилинын ял йѣр пѣтѣрнәлтеш, пачыжым пыймакта.

Сарай огол шайылны шѣнзәләлевѣ. Юк тынгланыш. Шарык кахырымы юк дә кырык лапышты вѣд йогым юк веле шакта. Пѣцкемѣш. Пѣлгомышты, пиш кѣшнѣ, шѣдѣрвлә кайыт. Кырык вѣлвәл туре у тѣлзѣ якшарген ләктеш, шуржым кѣшкѣлә сәрәл шѣнден. Лапатавлә мычыкы тѣтѣрә нәлѣн шѣнден дә шѣшер гань ошын каеш.

Жилин кѣнѣблят, тәнгжѣлән попа.

— Ну, шѣмбелкә, айда!

Тәрвәневѣ. Изиш веле кен посеевѣ, колыт — левәш вѣлнѣ мула халыкым ыдылаш сѣгѣрә: «Алла! Бесмила! Ильрахман!» — манеш. Тенге гѣнь, ѣнде халык мечетьыш кеәш тѣнгәлеш. Стеня сага йѣмен шѣнзевѣ. Шукы шѣнзевѣ, тадарвлә эртен кемѣм вычевѣ. Халык кен колтышат, аулышты тыр ли.

— Ну, айда, йымперегѣжѣ ѣне, тәрвәнәнә! — манын, йымым хрестевәт, тәрвәневѣ. Кудвичѣ гач эртевѣ, тура вәрдон рекәшкѣ велевѣ, рекәм ванжевѣ дә лап мычыкы ашкедѣт. Тѣтѣрә нәлѣн шѣнден, лапышты нимат ак кай, кѣшнѣ шѣдѣрвлә кайықалат. Жилин шѣдѣрвләм анженок кышкыла кеәш керәлѣм пәлә. Тѣтѣрә лошты юалгырак, ашкедәш куштылгы, кемвлә веле тѣрѣнь ташкен колтымы ылытат, ялым карштарат. Жилин кемжѣм кыдашат, шуэн колтыш, цәрә яла ашкедеш, кѣ гыц кѣшкѣ тѣргә дә шѣдѣрвләм анжылтеш. Костылин кодаш тѣнгәльбѣ.

— Оленрәк кемә, — манеш, — кемем ялым когон нѣлзѣлтәрән шѣнден.

— Кыдашыма, вара куштылгырак лиәш.

Костылинат кыдашы, ѣнде цәрә яла ашкедеш: мам вара,

эчеят худа ли, кемет укеят, пёйсй кў тёрвлә ялым пёчкён-пёчкён колтат, тидё эчеят кодаш тёнгальё. Жилинжы тидёлән попа:

— Ялым нёйзёлтәрет — тёрләнә, поктен шот гёнь пуштыт, — эче худа лиэш.

Костылин юкымат ак лык, кичкёжәл-кичкёжәл веле колта, ашкедәш цаца. Нинё лап мычкы пүлә веремә ашкедевё. Колыт — вургымлашты пивлә опташ тёнгәлевё. Жилин шагальё, анжылтеш, кырык вёкё кузен анжыш, тамам ниәлтәльё.

— Эх! — манеш, — самыным ёштеннә, вургымлашкы кен колтеннә. Тиштё йәлён аул ылеш, мёнь тидём кырык вёлец ужинам; мälәннә мёнгеш, шалахай векёлә, кырык вёкёлә кеәш келеш. Тёштё шёргё лишәшлык.

Костылинжы тёшәк:

— Изиш вычалыма йә, шүләлтәш хыть ирёкём пуэмә, ял лапавләэм вёр веле ылыт.

— Нимат уке, тёрләнәт, тёнь куштылгыракын тёргештёл. Теве тенге!

Жилин мёнгешлә, шалахай векё, кырык вёкёлә, шёргёшкё шоаш манын, кеәш тәрвәнёш. Костылин седок кодеш, охла веле. Жилин талаштара, ёнежё коды, ёшке седок анзыкыла ашкедеш.

Кырык вёкё кузен шагәлевё. Лачок, тиштё шёргё ылеш. Шёргёшкё пырен кевё, ёнде шёргё лодон кеят, вёлнёш выргемёштё нимат ёш код, лёчкә имеш, кукушы укшвләэш моло цилә кышкедәлт пётёш. Шёргё лодон кешё корныш шоэвё. Ашкедёт.

Нинё иктә нёл уштыш нәрём эртевё. Шёргёштё тётёрә эче кого, анзылны нимат ужаш акли. пёлгомыштыш шёдёрвлә изиш веле кайыт.

Анзылнышты имни ял юкым колын колтевё. Имнин таганан явләжё кёэш тёкнёмё шакта. Жилин кымык пырен вазы, ял юкым рок вёлнё қолыштеш.

— Мам вара ёштенә, мыктешкё ваштарешнә толеш, — маньё, Костылинлан попа.

Корны гыц өрдөшкы, шыргы лошкы пырен шынзевы, эртен кембжым вычат. Жилин корны тырышкы аваянен лакты, анжа — тадар мыктен ышкавләм поктыл нангеа, бшкежы тамам мыгымактылеш. Тадар эртен кеш. Жилин Костылин докы миш.

— Яра, йымы перегыш... Кыныыл, ашкедына.

Костылин кыныыллаш тынгальы да кенвазы.

— Ам керд, — ейбогат ам керд; нима силаэмат уке.

Кого капан таза эдем пужалт шынзын; шынзымашеш юалгы тытыраэт тидым укшыктен колтен, да эче ял лавлажят выр веле ылыт, нызылт, пычкылт шынзыныт да, эдемет воксеок слапкаэм кен. Жилин тидым неволяок кыныылташ тынгальы: Костылин кердмын сыгырал колтыш:

— Ой, каршта!

Жилин пишок когон лудын колтыш.

— Мам вара саслет? Тадаржы вет мындыркок кен колтыде, юкедым колеш, — бшкежы: «Лачокшымат когон слапкаэм кеныш. Мам быттышаш вал? Отказен кодышаш, яжо агыл», — манын шана.

— Ну, — манеш, — айда, кыныыл, мынь выкем шыц, ат кердок гынь, намалам.

Костылиным тупешыжы шындыш, явлажы гыц кидшы дон кычыш, корнышкы лактат, ашкеды.

— Кидетдон шум веле ит пукты, — манеш. — Пулыш гыц кычы.

Жилинлаң лелы, тидынат ялжы нызылт шынзын, выр веле да когон янгылен. Какляналеш, Костылиным кушкыраң лукталеш, намалаш куштылгы лижы манын, торлалга, корны мычкы намалаш цаца.

Костылин сыгырал колтымым тадар колын ылын тама. Колеш Жилин: тагу анят нини паштек мыктен толеш да тамам сыгыра, Жилин корны гыц өрдөшкы, тышкы лошкы пырен кеа. Тадар пичалжым кедарыш, луэн колтыш да быш чуч.

— Ну, — манеш Жилин, — инде ямна! Тиды тадарвләм погалтаат, паштекна покташ тынгалеш. Эче икта кым

уштышым ана ке гынь, — ямаш вәрештеш. — Ышкедурешыжы весым шана: «Кү чорт шүдүш гынь веле тидым сагаэм нәләш. Ышкетем ылам ылгецы, тагынам шылыным ылы», — манеш.

Костылинжы попа:

— Кемә ышкетет, мам вара мынь верцем ямат.

— Уке, ам ке, тәнгым кодаш ак яры.

Костылиным эче пулыш выкыжы лүктәл шындышат, намалеш. Тенге ик уштыш нәрым кеш. Со шыргы, цәрә вәрышкы ләктын шоаш шанашат уке. Тытырә шөрләш тәнгәлы, пыл нәлмылә чучеш, шыдырвлә ак каеп. Жилин когонок янгылен шынзын.

Корны тырышты изи выдсынзәм ужеш. Выдсынзәжы күвләдон әрен шындымы. Шагальы, вылецынжы Костылиным валтыш.

— Тырлай, — манеш, — изиш выдым йүлдәләм, канәлтәләм. Шергиндынам качкылдалына. Ынде мындырок лишәшлык агыл.

Йүәш манын кымык веле вазын поспейыш, колеш — шайылыны ял юк шакта. Эчеят вургымла векы, тышкә лошкы пырен кевы, тура кырыкым изиш валеват, йымен вазевы.

Колыт — тадар юквлә; нины Жилинвлә шыргышкы пырен кемы вәреш шагалевы. Попалтаевы дә ниным кычәләш ним колтевы. Колыт — тышкәвлә лошты цодырге шакташ тәнгәлы. Анжат — тышкәвлә лодон нины выкы торок пәлыдымвлән пи вала. Шагалят, опташ тәнгәлы.

Пи юкышкы тадарвлә валаш тәнгәлевы, нинәт пәлыдымвлә ылыт. Жилин дон Костылиным кычевәт, пидын шындевы. Вара имнивлә выкы шынден, мынгеш аулышкы нәнгевы.

Иктә кым уштышым кемыкышты, ниным хозашты, Абдул вәш ли. Сагажы кок тадар ылевы. Нины Жилинвләм кычышы тадарвләдон тамам попалтевы, ышкымыштын имништы выкы шындевы дә ышкымыштын аулышкы кыдалевы.

Абдул ниньдон ынде ак ваштыл, ниньдон ик шамакымат ак пелешты.

Сотеммй годымрак аулышкы шоэвй. Жилин дон Костылиным олиця покшалан шйндевй.

— Нинй ййр тадарвля погынен шагалеvй, кырык лапышты йльшй шонгы тадарат толы. Подаш тйнгялевй. Жилин колеш, тадарвля нинйм мам йштймля манын, попат. Ик полкыжы: «Нинйм эче мбндйркйрак, кырыквля гач колташ келеш», — манйт. Кырык лап гйц толшы тьотя йшке статьянжы попа: «Пушташ келеш,» — манеш. Абдулжы тидйн ваптарен ылеш: «Мбнь нинйм оксала няльнйм, нинй гйц сылым тар оксам нялям», — манеш. Шонгы тадар попа: «Нинй, — манеш, — соикток нимахань оксамат ак пуэп, нинй гйц бедям веле вычаш лиэш. Рушывлям пукшашыжат сулык. Пуштат дя пашажй пйтыш».

Шяляневй. Хозажы Жилин докы ашкед мишят, попаш тйнгяльй:

— Сылаш оксам ак колтеп гйнь, кок арня эртымйкй когындамат лывшен пуштам. Эчят шйляш цацет гйнь, мбнь тйньйм пи шотешок пуштын пиштем. Сирй сирмашйм, дя анжы, яжоракын сирй! — манеш.

Пумагам намал толевй, нинй коктынат сирмашйм сиревй. Ялешышты колодкавлям чиктен шйндевй дя мечеть шайыкы нангевй. Тйшты, иктя вйц аршын келгйцян йям ылын, нинйм тй йямйшкй валтен колтевй.

VI.

Нинйн йльймашышты когонок худаэм кеш. Колодкам ак кедяреп, воляшкы ак колтеп. Костылин совсемок ясылин колтен, пуал шйнзйн, кяпшй кымдыкеш каршта; тидй седок охла аль вазешят амала. Жилинат сылык дин колтыш — дела яжо агыл. Кыце тишец лакмйля — ак пялы.

Эче сарайыштышла капаяш тйнгяльйн ылы, рокым кйшкяш вяр уке; хозажы ужат, пушташ сйрен крозыш.

Иканя Жилин каклянен шйнзйн дя воля йльймаш гишан шаныкален шйнзя ылы, йшлянжй гйнь, пиш скушна. Трйк пылвуйышкыжы ик шергинды, весй вален вазы, коштымы вишньопка вилеш. Кйшкйля анжал колтыш — тйш-

тѣ Дина шалгалта. Дина Жилин вѣкѣ анжалы, ваштыл колтыш дѣ кыргыжы. Жилин шана: «Дина палшен ак пу вѣл? — манеш.

Йѣм пындаштыш кыныжым ирѣктен шуш, лывыргы шуным йѣмдѣлѣш, поханявлѣм бѣштѣш тѣнгѣлѣ. Эдемвлѣм, имнивѣм, пивлѣм бѣштен шѣндѣшѣт: «Дина толмыкы цилѣ шуэн колтем», — манын шана.

Вес кечеш Дина йѣш тол. Дина толмым вычен шѣнзѣмѣжѣ годым, Жилин имни ял юквлѣм колын колтыш, тѣгүвлѣ тагышкы кыдалевѣ. Тадарвлѣ мечеть доран погынен шагалыныт, спорат, саслат, рушвлѣ гишѣт попат. Шонгы тадарын юкшым колеш. Яжонжок бѣш ынгылы, нинѣ лишкѣлѣ рушвлѣн лишеммѣ гишѣн попымыштым цаклыш. Аулышкы рушвлѣ пырымаш гѣц тадарвлѣ лүдѣт, пленыштышывлѣдон мам бѣштѣмлѣ — ак пѣлеп.

Попевѣ, попевѣт, кен колтевѣ. Күшнѣ, йѣм тѣтѣрштѣ тама кыж-кож шактен колтышы юкым Жилин трүк колын колтыш. Анжа: — Дина йѣм тѣреш каклянен шѣзѣн, пылвуйвлѣжѣ вуй гѣцѣт күшнѣ ылыт, вуйжым йѣмѣшкѣлѣ виктен шѣнден, оксан шүѣшѣжѣт йѣмѣшкѣлѣ кечѣлтѣн. Сѣнзѣжѣ шѣдѣр гань йолге каеш: шокш кѣргѣжѣ гѣц кок тарам лыктылдалят, Жилинлан шуэн колтыш.

Жилин таравлѣм нѣлят, Диналан попа:

— Ма вара шукершен ат тол? Мѣнѣ тѣлѣнет мадышвлѣм бѣштен йѣмдѣленѣм. Теве нѣ, нѣнге! — манѣы дѣ бѣштѣмѣ мадышвлѣжѣм иктѣн-иктѣн күшкѣ кѣшкѣш тѣнгѣлѣ.

Динажы вуйым веле ырзѣ, акат анжал.

— Ак кел, — манеш. Юк лыктеок шѣнзѣлѣлят, попа: — Иван! Тѣнѣм пушташ сѣрѣт, — манеш. Бѣшкежѣ кидшѣдон шүжѣм анжыкта.

— Пушташыжы кү сѣрѣ?

— Ѧтям, Ѧтямлѣнжѣ шонгывлѣ шүдѣт. Мѣнѣжѣ гѣнѣ тѣнѣм бѣжѣлѣем.

Жилинжы тѣшѣк:

— Мѣнѣм бѣжѣлѣет гѣнѣ, тѣнѣ мѣлѣнем кужы равым канды, — манеш.

Дина вуйжым веле ёрзә,— «акли» — манеш. Жилинжы тадарвләлә кидшым онгышкы пиштёшәт, Диналан ыдылаш тёнгәльё.

— Дина, пожалысты! Дина канды!

Динажы попа:

— Акли, тонышнавлә ужыт, — манын келесёшәт, кыргыжы.

Вады. Жилин йәм пындашты шёйнзә: «ма лиэш вәл?» — манын шана. Күшкёлә анжылтеш. Шёйдёрвлә кайыт, тёлзёй эче кузен шоте. Мулла сёгырәл колтыш. Цилә вәре тыр ли. Жилин нерәш тёнгәльё, ёшке со тумая: «ак канды, лүдеш,» — манеш.

Күшёц, тыгыды рок вилым трүк цаклен колтыш; күшкёлә анжалы — кужы равы, йәм вес тырёш тёкнёш дә вара йәмёш валаш тёнгәльё. Жилин сусу лин колтыш, равым хыватыш, равыжы кого. Тидёй эче ти равым хозан левәш вёләнөк ужын.

Күшкёлә анжалы — пёлгомышты шёйдёрвлә йолге кайыт; йәм тырёштё Динан кок сёйнзәжё, коти сёйнзәвлә гань, йолге анжат. Дина йәм тырёшкё кымык вазын дә пёжген попа: «Иван, Иван!» — манеш, ёшкежёй седок кидшёдон шалалтылеш, — «олен, йывырт,» — манын пәлдёртә.

— Ма вара? — Жилинжы ядеш.

— Цилән кен колтенёт, торанна коктын веле кодышыт. Жилинжы попа:

— Ну, — манеш, — Костылин, айда кенә, эче икәнә путаен анженә; мёнь тёньём намалам.

Костылинын ти шаям колмыжат ак шо.

— Агыл, — манеш, — мёләм тишец ләктәш акли векәт. Кышкы кен кердәм машанет вара, сәрнәләшәт силаэм уке.

— Ну, цевер ёне, худа ылы манын ит әшёндәрё, — Костылиным шывшалы.

Диналан равым кычаш шудёшәт, равы мычкы кузаш тёнгәльё. Кок гәнә тама колталт кеш, — колодкаёт әптёртә. Костылин маняры кердмёжым палшалтыш дә Жилин кредәл-кредәл кузыш. Тидём Дина тыгыржы гёц кычен

шившаш тѣнгальбѣ, улы силажыдон шывшеш, бѣшкежѣ вач-
тылеш.

Жилин йам гѣц равым лыкты дѣ Диналан попа:

— Вѣрѣшкѣжѣ намал кеок, ужытат эче тѣнбѣим шин
шѣнден кердѣт...

Дина равым нѣлят, токыжыла ашкедѣ, Жилинжы кы-
рык ѳлѣкѣлѣ валыш. Тура вѣрѣим валѣн шомыкыжы, кѳ
маклакам нѣлят, колодка сравачым пыдырташ манын, ши-
ѣш тѣнгальбѣ. Сравачым нигыцеѣт пыдырташ акли, дѣ
шиѣшѣжѣт эче йѣнѣнок агыл. Колеш: кырык вѣлец тѣгѳ
ѣнят куштылгын тѣргештѣл вала, «Дина векѣт толеш»,—
манын щаналта. Лачок тѣдѣ. Дина кыргыж мишѣт, кѳ
маклакам роалтыш:

— Кадай мѣнь, — манеш.

Пылвуйтен шѣнзѣт, шиѣш, пѣтѣркѣлѣш тѣнгальбѣ. Нимат
ѣштен ак керд. Кидшѣ вѣцкѣжѣт силан агыл. Кѳ макла-
кажым шушат, мѣгѣрѣл колтыш. Жилин эче бѣшкеок: ши-
ѣш, пѣтѣркѣлѣш тѣнгальбѣ, Дина сагажы каклянен шѣн-
зѣн, тѣдѣм пулышыжы гѣц кычен. Жилин кырык вѣкѣлѣ
анжал сѣрнѣшѣт, ужеш: кырык шайылны пѣлгом якшар-
гаш тѣнгальбѣн, тѣлзѣ куза. «Ну,— манеш,— тѣлзѣ кузы-
мешкѣ ти лапым эртен, шѣргѣш пырен шоаш келеш». Ш
Шагалы, кѳ маклакажым шуш. Колодкадон гѣнят, — кеѣш
келеш.

— Цевер, Дина. Курымок тѣнбѣим ѣшѣндѣрѣш тѣнгѣ-
лѣм, — маны. Динажы тидѣм кычен шѣнден, кидшѣдон
шергиндѣвлѣм пиштѣш вѣрѣим кѣчѣлеш. Жилин шергин-
дѣвлѣм нѣльбѣ.

— Тау, ышан ѣдѣр ылат, — манеш.— Мѣнь кемѣкем,
кѳ вара тѣлѣт паханявлѣм ѣштѣш тѣнгѣлеш? — Динан вуй-
жым ниѣлтѣш.

Дина мѣгѣрѣш тѣнгальбѣ, изи лапавлѣжѣдон лицѣжѣим
мѳдѣлтѣштѣт, кырык вѣкѣлѣ, кесѣ патялаок, тѣргештѣл-
тѣргештѣл кыргыжы. Пѣцкемѣштѣ тидѣн калявач мыча-
шеш сѣкѣмѣ лендѣштѣшѣ тѣнгѣвлѣ дѣ оксан шѳѣшѣжѣ веле
цонгырге мырен коды.

Жилин йымым хрестыш, колодкаштыш сравачшы цонгырге Ынжы шакты маный, кидшөдон кычыш дә корны мычкы ашкедө. Колодкан ялжым прамоЙ нәлбн ак керд, шывшеш веле, Ышкежы кембжы сембн пйл якшаргаш тынгалмы векылә анжалеш — тышты тылзы куза. Корным тиды пәлен колтыш. Төрөкок кемблә гын, иктә кәндәкш уштыш веле ылнежы. Тылзы яжонок кузен шомешкы керек ма дә, шьбргышкы шоаш келеш. Ангырым ванжыш, ужеш, кырык шайылны сотемалтын.

Лап мычкы ашкеш, кеә, йбргжы анжылтеш: тылзы эче ак кай. Бйжерә ошемәлтәш тынгалмы, тылзылән мелбн ылшы кырык тырвләәт тылзы сотеш ошемәлтәш тынгалевы. Кырыквлә гыц вацшы ймылкәвлә тиды докы лишембт.

Жилин со ймылкәдон кеәш цаца. Тиды пиш талашен ашкеш ылнежы, тылзжы гын, эче чыньрак куза; вургымла велнәт кырык неркәвлә сотемалт кевы. Жилин шьбргы докы лишылемәш тынгалмы, тылзы кырыквлә логыц йонгышкы ләктын кеш, — сотыгечы годшы гань соты лин колтыш. Пушангы йлыштәшвләәт яжон кайыт. Кырыквлә лошты соты, тыр, ма-улыжы цилә колен пьтенйт машаналтеш. Улны веле ангыр вөд йогым юк шакта.

Шьбргышкы шо, иктымәт вәш йш ли. Шьбргышты пьцкембшрак вәрым моат, Жилин кәнәлтәш шынзы.

Кәнәлтыш. Дина пумы шергиндым пырылы. Кү маклакам моат, эче колотка сравачым шиәш, пьтыркәләш тынгалмы. Кидшым шушыртыш, сравачшым пыдыртен йш керд. Тәрвәнбш дә эче ашкедө.

Тылзы ошемәлтәш тынгалмы, лывш вазы, сотемәшәт мбндыр агыл, Жилин эче шьбргы тыршыкәт шоте. «Ну, — манеш, — Ышкедурешыжы шана, — эче иктә кымлы ашкылым кемәт, шьбргышкы пырем, кәнәш шынзәм». Кымлы ашкыл нәрым ашкедәт, ужеш, шьбргы пьтә, йонгын каеш. Шьбргы тыршыкы ләктын шагалы — яжонок сотем кен; анзылныжы степь дон крепость яжон кайыт, шалахай велнжы, кырык лывәлны, лишньракок, тылвлә йылат, йөрәт, шькш куза, тылвлә йбргжы эдемвлә ылыт.

Туранок анжалбы, ужеш: пичәлвлә йолгыжалтыт, казаквлә, салтаквлә кайыт.

Жилин сусу лин колтыш, остатка силажыдон тәрвәннәшәт, кырык ұлыкылә ашкешәш тынгалы. Ашкешәштәжок турешәжәи шана: «Йымы перегәжәи, тиштәи, йәрәнырышты иктә тадар мыктешкәи ужмыкы, лишыл гәнят, ат шәил».

Шаналтал веле поспейәш, шалахай велнәш кырык нерәштәи кым тадар мыктешкәи шалгалтат.

Жилиным ужын колтевәт — тидәи докы валаш тынгалевәи. Тидәи шүмжәт шеләи кемәләок чучы. Кидшәи шалалтылаш дә кердәи бәшкәи бәштәиным сәгәрәш тынгалы:

— Шүмбелвлә, ытарыда! — манеш.

Саслым юкым казаквлә колын колтевәт, мыктен тәрвәнәвәи. Тадарвлән корныштым пәчмәлә, Жилин докы кердәи кыдалыт.

Казаквләжәи мәндәи рнәи, тадарвләжәи лишнәрәкок ылыт. Жилинжәт колодкажым кидшәидон кычен шәинден дә маулы силажыдон казаквлә ваштареш кыргыжеш. Кыргыжмыжы лошток, бәшкәи жәмәт ак әшәндәрәи векәт, сасла:

— Шүмбелвлә! Шүмбелвлә! Шүмбелвлә!..

Казаквләштәи иктә луатвәизәи ылыт.

Тадарвлә лүдәи колтевәи, Жилиным шотек, кыдалаш цәрнәвәи.

Жилин казаквлә докы кыргыж миш.

Казаквлә тидәи әрен шагелевәт, ядыштыт: кү ылеш, махань әдем, кыштышы? Жилин бәшкәи жәмәт ак әшәндәрәи, мәгәрә дә седок попа:

— Шүмбелвлә! Шүмбелвлә!..

Салтаквлә кыргыж миәвәи. Жилин йәи погынен шагелевәи — кыдыжы сыкырым, кыдыжы шәбрәшәи, кыдыжы әрәкәм пуат, кыдыжы шинельым чиктәт, колодка пыдыртышыжы — колодка пыдыртат. Жилиным офицервлә пәлен колтевәи дә тидәи крепостыш шывштен нәнгевәи. Салтаквлә сусу лин колтевәи. Жилин докы тәнгвләжәи погыневәи.

Жилин, кыце тишкевек шомыжым ниньлән попен пушат, остаткаэшйжй:

— Тевеш, токунаат каштын тольым, ыдырымат нальым! Уке, мьләм пуйырыде видны,— маньы.

Жилин Кавказешок служаш коды. Костылинжым тылзы эртымькы веле вьц тыжем тангаэш сылен канденйт. Тидым пеле колышы ганьым шывштен толыныт.

Л. Н. Толстой.

Ядмашвлä.

1. Ти рассказ гьц Кавказыштыш горецвлән ылымьштй (пөртыштй, качкышышты, ыргемьштй, обуцавлäштй, пашäвлäштй) гишән мам пәленä? Тидьвлä гишән сирьмы вярвләм лыдта.

2. Жилин пленышты ышкьмжьм кыце виден? Костылинжы ышкьмжьм кыце виден?

3. Дина гишән Толстой мам шайыштеш?

4. Кугижән правителство малын горецвләм кидышкьжй нälнежй ылын? Тенге кид лывäкы нälмашьжй күлән келеш ылын?

Упражненивлä.

1. Плен гьц удачны агыл шьлмашьм (V гл.) шайышт пуда.

2. Дина лымән ыдыр гишән шайышт пуда.

3. V главан планым сирьдä дä план семьнь шайышт пуда.

Кок йымäвä.

Кого хала тырьштй, рекән күкшй сирьштй, кого тома ошын кайын олмыд шьнзä. Ёлнйжй рекән сир тырьштй, фабрика шькштен шьнзä. Ош томан кымшы этажыштыжы кечй сотемдäрймы кого кыдежвлäштй фабрика хоза семьяжыдон ёлен. Пеле пьцкемьш подвалыштыжы ты фабрикын ткач дон ткачиха ёленйт.

Фабрика хоза марьян ыдыр шачын. Ткачихынат изи шачын.

Пиш яжо амалымы кыдежыштыжй шортни ризән йымäвä икон кечен. Фабрика хозан марьяжы йымылан ёняншй ылын. Йымäвäm хангаэш яжон рисуйымы гьнят, эдемьн оксажы уке гьнь, тидй гьц нима толкат лин кердтымä-

шьжй
оголы
кечен
живо
Ф
горни
äзäжй
коды
ша.
шапи
уке—
станс
шты
Ф
шьн:
ылыт
рису
залге
мьш
вькь
анжа
Ф
лым:
шуки
тидй
попа
шьн
Т
шүн
кеш,
äвäj
сука
незе
лык
йым
ваш
9*

шыжым барыня яжон пәлен. Ткачихынат әнгіремшівадан оголыштыжы, шимәлген шыцшы лицән дә сьнзән ханга кечен. Ткачиха когон ьнянен тидьлән ыдылын, тидь вькь живой йымәвә ьшкеок анжа машанен.

Фабрика хоза марьян әзә йьргец нянькавлә, мамкавлә, горничныйвлә ылыныт; незерьн ьлымь вирдон ьшке әзәжым солаэш, ьржа сыкыран инзькым пукшаш шуэн кодышы, сола гьц толшы сәмьрык ьдрәмәш тьдьм пукша. Ткачихын әзәжь кечь мычкы мәгьрә, шужышет начкы шапиквлә лошты со саслен кия; тидьм анжалшат иктәт уке — әвәжь дон әтяжь кечь мычкы со ружге мырышы станок сага фабрикышты шалгат, изи гишән ойхырымашышты ниньн ик минутешәт ак льпләнг.

Фабрика хоза марьян ьдыржь пеледыш ганьок лин шьнзьн, розвь цьреән, кид дон ялжы пиш кьжгьвлә ылыт. Тидьн вькь шьртнидон олмыктарен шьндьмь, рисуен шьндьмь сьнзә анжа. Ткачихын ьдыржь — нарынзалген шыцшы цьреән, папа лицән, какляка ялан, пьцкемьш мьгьрепеш сарем кешь шуды ганьы ылеш. Тидьн вькь шельшт шыцшы хангаштыш шимем шыцшы лицә анжа.

Фабрика хоза марьян әзәжь ясы лин колтыш, цилә вецьн льмль докторвлә, профессорвлә погыневь, ниньлән чоте шуку оксам тьлевь дә ьдырыштым лицен шоктевь. Эчеәт тидь розвь цьреән дә пьсы лин шьнзь, кек игь ганьы попалтен колта. Тидьн вькь шьртни ризьдон сьрен шьндьмь ханга лаштык анжа.

Ткачихын ьдыржь ясы лин колтыш, кидшь, ялжы шьн шывшмы ганьы лияш тьнгәлевь, изи лицәжь кәкәрген кеш, тьрвьжь вочык шывшылт шьнзь. Ойхырен колтышы әвәжь ьшке ьпшым кьреш, вуйжым ханга тервен шиэш, сукалтен шьнзьн йымәвәм сарвала: «Ире гьцәт ире ылшы, незервләм ытары... ьдырем паремды... ьдыремлән шулыкым пу... Ма гишән тидь тенге мучыялтеш вара? Ире йымәвә ытаремә»... ьшкежь кукшы онгжым лу дон кавашты веле кодшы кидшьдон ясын пьзьрә, шимәлген

шыцшы хангам анжен, тйдылән бнянен, сынзавид йоктарен, шүмжйи вашт пыт, палшымашым вычымыла ыдылеш.

Завод сыгырә, ткачиха бшке ясы пырцыкшым отказен кодаат, сынзавидшым бштыл-бштылок, фабрика хозан семьяжылан ровотаяш кыргыжеш. Ткачат, онгышкы куйланен погынен шыцшы ойхыдонжок, пашашкы кеа.

Ткачихын изижы колыш, вылен кешы блышташ ганьы, кыптырген вазын. Оголышты шим ханга кечя. Тайымы годым, поп пиш йбле служен пуш, талашен, шырен попа:

— Йымын корным пален шоаш акли... Ти изилән зато, тшты яжо лиэш... Вес светышты...

— Эх, хыть ти светышты изиш, хыть ик цаш, прамой блышаш ылы, — манын, аважы ныжиклен иопаш цаца.

Поп тидым пелештен шуш:

— Тынь йымым ит шбидештары! Йымы цилалән хрестым пуа, бшке хрестыштым цилән намалшашлык ылыт. Йымы пумы хрестым ат намал гынь, тйләт камакашты йылаш вәрештеш.

Фабрика хоза марьян бдыржы пеледыш ганьок кушкеш, пеледеш, ткачихын изи бдыржы мыгилашты шүн кия. Парвален блышы бдрамашын ойхыжы нигнамат шорлен бш керд.

Йымаввлә тошты статьянок кечевы. Иктыжы күшны — шортни ризән ханга вйлән рисуен шындымы, весыжы — ныцкемыш подвалышты, шимемалт шыцшы шелын кешы хангашты.

А. С. Серафимович.

Ядмашвлә.

1. Махань блымашышты кок бдыр кушкыныт? Ниньн блымашышты махань айыргем ылын? Ти кок изи бдырым автор мадон төрештәрә?

2. Рабочий семьян блымаш лоштыш айыргем автор кыце, махань шамаквләдон анжыкта? (портым дә блымаш йоныштым моло).

3. Ткачихан бдыржы малын колен? Фабрика хоза марьян бдыржы малын төрланен? Фабрика хоза марьялан ясы лин колтышы бдыржым лицаш, төрләш ма палшен: окса аль икон?

4. Ткачихан ойхыжым поп кыце шораш цацен?

5. Ти рассказышты анжыктымаш махань вереман лин кердын?

Парма¹ халаштыш забастовка.

Генуя¹ халашты, вокзал анзылныш изи площадьышты, народ шанг погынен шагалын. Нинй лошты шукужок рабочийвлä ылыт. Ти эдемвлä вълны рабочий организацывлән шуку йиш цыреән знамявлä выльге кайыт. Знамявлäштйжй морковлäjй, ялававлäjй, кандырävлäjй моло шортнин кайын йолгыжыт, знамя равы мычашыштыш йбвшвлäät йолге кайыт, парсын кывыжге мыра. Тамахань кого праздник годшы ганы погынен шагалшы народын юкшы, пел юкдон мырышы хор юк гань, шакта.

Мрамор гыц бштымбй, полукругла шынзбшй кого вокзал здани шылдыржым шären шынден, погынен шагалшы эдемвлäm элтäлен нäläш йämдйлälтшй ганы шынзäлтä. Порт гыц пароходвлән лелын шульмбй юкышты шакта, вйдбшты винт шужгымы юк пйлбшшкбй пыра, кйртни цевлä цонгырге шактат, шишкымы, саслымы юк шакта. Площадьышты тыр, пйцкätä, кечй бшке аяржым цилä вäre вазыктен шынден. Томавлән балконвлäштй дä окнявлäштй пеледыш кидән йдрämäшвлä дä ирен, яжок чиктен шындымбй тетявлä кайыт, нинйжй гынь, пеледышвлäläок чучыт.

Станцишкы локомотив² кыдал толын сйгырäl колтыш, локомотив юкеш народ тärвәнблäш тынгälбй; лач шим кевлäок тырыжалтыш шляпävлäm кбшкылтäш тынгälевбй. Музыкантвлä пычвлäштйм кидбшкбшты нälйт, шакташ йämдйлälтйт. Тамахань блälшбрäk эдемвлä бшкбмыштын выргембштым тöрлälтыл народ анзыкы лäктйт, народ докыла мелын шагалытат, кидбштым шалахайышкыла, вургымлашкыла шалалтыл попат.

Погынен шагалшы народ олен, талашыдеок, олицäнкбй лäkмбй корны гыц каранг шагалы.

— Күм вара вычат?

— Парма хала гыц толшы тетявлäm вычат. Тбшты,

¹ Парма дä Генуя — Италиштыш халавлä.

² Локомотив — паровоз.

Парма халашты, забастовка. Хозавлә рабочийвләлән ак ступеп. Рабочийвләлән трудна лин дә ынде рабочийвләжы шужен ылымәшеш ясыланаш тынгалшы тетявләштым погенйтат, Генуяштыш тәнгвләшты докы колтенйт.

Вокзалыштыш колонывлә шайыц изи ырвезывлә рядыдон строялт вокзал анзыкыла ләктыт. Нинын ыргемышты кышкедәлт пйтен, кыдыжын гынъ, пел кәпшок цәрә ылен. ыргемышты когонок шүкшәт, тамахань таваналт шыцшы мижән зверь игывләлә веле кайыт. Нины икәнә-иктыштым кидә-кидә кычен вьц эдем ряды, рядын ашкедыт, пиш изивлә ылыт, пыраканг шынзынйт, когон янгылымыла кайыт. Нинын лицәшты серьезныйын каеш, сьнзәшты гынъ йонгатаң, сотын анжа. Нины ләкмь ваштареш Гарибальдин¹ гимны музыкдон шакташ тынгалмыкы, нинын худаланышы, шужымашым пәлдбртшышы лицәшты мыккы сусун йбрәлтймәш кайын колта. Погынен шагалшы народ ти изи тетявләм, анзыкыла эдем лишәшлыквләм, сусу юкдон саслен вәш лиэш, нины ләкмь семынъ знамявләм нины ваштареш кычат, музык юк мугьбрәлтеш, музык юкышты пьмьш нимат ак кол, пычвләшты йолгыжыт, тетявлән сьнзәм йымьктә,—нины тенге вәш лимәшым вычеделыт, седьндон изиш шекләншышы ганьы ылыт. Ләкмьшты семынъ ик магәлеш цәкнәләл колтевы дә, тагыце анят трук шывшылт кевы, кушкын кемьлә чучын колтевы, икараш цат цымырген шагалевәт, таманяр шудын ик юкдон сьгьбрәл колтевы.

— Шулыкән лижы сәмьбрык Парма! — маныт.

Погынен шагалшы халыкын юкеш ырвезывлә эчәйт:

— Шулыкән лижы Гарибальди! — манын саслат, бшкешты народ лошкы ишкьлә пырен кемьлә чучыт.

Отельвлән² окнявләшты томавлә вьлны моло ош кеквлә машанет, савыцвлә выльгыжалтыт. Тишец ырвезывлә вькы пеледышвлә юрла вилыт, сусун, когон саслымы юк шакта.

¹ Гарибальди — Италиштыш ирык верц кредәлмәшты вуйлалтышы. 1807 игьц 1882 и якте йлен.

² Отель — гостиница.

Ийрым-ийр празниклә чучын колта, цилә Ыльж кен, вокзал стенаштыш луды мраморат пәтмән-пәтмән пелед кен.

Знамявлә мыльгалтыт, шляпәвләм вуй мычаш туре кышкылтыт, пеледйшвләм Ырвезывлә докы кышкәт. Когораквлән вуйдон төрышты Ырвезывлән изи вуйвлә каяш тынгәлевй, кышты-тишты изи кидвлә кайыт, нинй докы

шуэн колтымы пеледйшвләм кычаш цацат, когораквлән юкеш кидыштым сусун шалалтылыт. Воздухыштыжы ты-тыштеок когон саслымы юк шакта:

— Шулыкән лижй социализм!

Парма хала гыц толшы тетявләм, циләмок манащ лиэш, кидән-кидышкы нәлыныт. Нинй когораквлән пулышвлә вйльнй шынзәт, тамахань костанла кайшы эдемвлә нинйым кымда онг сага элтәлен шынденйт. Саслымы, ваштылмы, ружгымы юкышты музык юк прамой акат шакты.

Народ лошты йдрамәшвлә сәрнылыт. Нинй кодшы тетявләм токышты нәнгеаш нәлыт. дә икәнә-иктышты гыц ядыштыт:

— Аннита, тѣнь коктым нэлѣт?

— Мане. Тѣнят коктым нэлѣт?

— Эче ялтымы Маргаритылан иктѣм...

Цилѣ вѣре веселѣн каеш, цилѣн праздник годшы ганьы ылыт, цилѣн сѣнзѣштѣ вѣдѣжген, пурын анжат. Забастовкышты ылшывлѣн тетявлѣ кыды-тидѣ мам-шон качкытат уш.

— Мѣ веремѣштѣнѣ тидѣ гишѣн шаныделыт! — манын, кекѣн гань нерѣн, шим сигарым пырыл шѣндѣшѣ тѣотя попа.

— Лачокат, пишок проста вет...

— Мане! Тидѣ простан дѣ ышдон ѣштѣмѣ йѣ.

Тѣотя ышмажы гѣц сигаржым лыктат, тылан мычашыжым анжалы, шѣлѣлтѣш дѣ сигар мычаштыш ломыжым пачкалтен шуш. Вара ѣшке лишнѣжѣ Парма гѣц толшы кок ѣрвезѣм ужын колтышат, лицѣжѣм костанла ѣштен шѣндѣш, пандашыжым шагалтен колтыш — нѣнѣжѣ тидѣ вѣкѣ серьезны анжат, — шляпѣжѣм сѣнзѣ вѣкѣжок темдѣл шѣндѣш, кидшѣм шѣрѣлтен колтыш. Нинѣжѣ ѣзѣк-шолякла чучыт — икѣнѣ-иктѣштѣ сага пѣзырнен шагалевѣ, шеклѣнен колтенѣт. Нинѣ гѣц цѣкнѣмѣ семѣньок тѣотя каклянен шѣнзѣ дѣ когон сѣгырѣл колтыш, ѣптѣн мыралтен колтымлаок чучын колтыш. Ёрвезѣвлѣ ваштыл колтевѣ, цѣрѣ ялыштыдон ял лѣвѣлнѣшѣ кѣм ташкен шалгат. Тѣотя кѣнѣл шагалы, шляпѣжѣм тѣрлѣлтѣш, ма керѣлжѣм цилѣок ѣштен шоктымла чучы тама дѣ сила пѣтѣшѣ шонгы явлѣжѣ мыльгалтмы семѣнь, ѣрвезѣвлѣ гѣц ѣрдѣшкѣлѣ ашкедѣ.

Шим ѣлѣн гѣнуѣзка пѣл ял мычан манмы ганьы кѣѣ, кидшѣдон пу пашмакан, пулыш якте вален шѣцшѣ шляпѣѣн иктѣ шѣм иѣш ѣрвезѣм видѣ. Ёрвезѣжѣ вуйжым ѣрзѣ, шляпѣжѣ гѣнь седок лицѣшкѣжѣ вала. Ёдрѣмѣш ѣрвезѣн изи вуйжы гѣц шляпѣм кыдаш нѣлят, кидшѣ мычкы ѣрвезѣм кѣшкѣ лѣктѣл шѣндѣш, тамам мыра дѣ ваштылеш. Ёрвезѣжѣ вуйжым комдык шуѣн колтенѣт тѣдѣ вѣкѣ анжѣ, ѣшкежѣ гѣнь пиш сусу — ваштылеш. Вара ѣдрѣмѣшѣн кидшѣ гѣц шляпѣжѣм нѣлшѣшлѣнен тѣргѣштен

ашкедәш тѣнгәльѣ, шуку веремә бѣш эртѣ, тамахань оли-
цәшкѣ пырен кевәт, ямевѣ.

Кавашты гѣц ыргымы анзылвачан кого кәпән, цәрә кого
кидән пүэргѣ пулыш вѣкѣжѣ иктә куд иәш изи бѣдырым
кузыктен шѣнден. Бѣдыржѣ луды каля игѣ постол ылеш.
Ашкедмәштѣжѣ тидѣ тыл гань якшар бѣрвезѣм виден кешѣ
сагашы бѣдрәмәшлән пона:

— Ынгылет, тидѣм бѣлѣмәшкѣнә яжонок пыртен шок-
тенә гѣнь... мәннәм сѣнгәш ясы лиәш. Колат?

Сусун, юкын ваштылеш. Пулыш вѣлнѣшѣ изи намал-
тышыжым күшкѣлә, воздухышкыла лүктәл-лүктәл колта,
ваштылмыжы лошток сѣгѣрәл колта:

— Шулыкан лижѣ Парма!

Погынышы эдемвлә шәләнәт, сагашты Парма гѣц толшы
тетявләм видѣшѣжѣ виден кеәт, намалшыжы намалыт.
Площадеш тырыжалтшы пеледѣшвлә, канфет пумагавлә,
сусу факино¹ полкы кодыт. Олицәвләжѣ гѣц, лач тамахань
кого трувавлә гѣцок машанет, у бѣлѣмәшѣм вәш лишѣ
эдемвлән сусу юкышты пиш веселән шакта.

Максим Горький.

Ядмашвлә.

1. Пармаштыш тетявлә Генуя халашкы малын толыныт?

2. Нинѣ забастовка бѣштѣшѣвлән тетявлә ылмышты махань
шамаквлә гѣц каеш?

3. Парма хала гѣц толшы тетявләм Генуяшты кыце принимаенѣт?

4. Генуяшкы толшы тетявлә у вәрѣштѣ бѣшкѣмѣштѣм кыце
чувствуенѣт? Рассказышты тидѣ гишән сирѣмѣ вәрвләм лыдын
пуда.

5. Тетявләм встречаюмы анзыц, хала олицәвлә, народ моло
махань ылыныт?

6. Кавашты гѣц ыргымы анзылвачан эдемжѣ кү ылеш?

«Тидѣм бѣлѣмәшкѣнә яжонок пыртен шоктенә гѣнь... мәннәм
сѣнгәш ясы лиәш?» — манмы шамаквләм, кыце ынгылымла?

¹ Факино — носильщик.

Мазай кугуза дә моренвлә.

Шонгы Мазайна сарайышты шаям
Шукым тѳнгәлѳын: «Мәмнән вел крайышты,
Купан лап вәрѳштѳи сетьдон, силкадон
Дичьвләнәм ак кычет моло ылгецѳи,
Нинѳвлә вѳщ гәнә утла линештѳи.
Тевеш моренвлә,— сѳнзәвѳд толмешкѳи
Тожы жәләет. Шошым полоеш
Пиш шукын ямыт. Эчежѳи вет нинѳм
Марывлә пагырдон пуштыт дә кычат.
Кышты йә нинѳвлән совестышы?.. Мѳнѳѳи
Икәнә пулан рекәшкѳи миәнәм,
Шошым вѳд шуку пум тишкѳи йоктара.
Кеем дә кычем. Полой вѳдшѳи темеш.
Анжем изи островок — тѳштәкенжѳи
Цуцан шѳнзәлтәт моренвлә. Неркәжѳи
Каждый минутын чѳде меш, моренвләм
Вѳдшѳи потопа; кымдыкшы гѳнѳ аршын
Веле вет кодеш, а кытшы гѳнѳ вочык.
Тѳшкѳи мѳнѳ мишѳм; пѳлѳшѳиштѳим лывшат,
Лүдѳн шѳнзѳнѳит, акат тәрвәнәлеп;
Иктѳим кычышым дә пушым командым:
Тәжѳи тѳргѳдә пышышкѳем! мѳнѳ манѳым.
Мѳнѳѳи моренвлә тѳргенжѳи мыштевѳи.
Шәйѳк командем шѳцмѳкѳиштѳи тѳрѳк
Островшы ямы полой вѳд лѳвәлән.
«Тоты, моренвлә, идә споры,— манѳым.—
Колышта мѳнѳѳим — Мазайым, кугузам!»
Тенге кытырен тырышты йогенә.
Штолмы — тә агыл, пушәнгѳн тангата,
Морен тѳштәкен какляныл шѳнзәлтә:
Нәлѳѳим пышышкѳем, пиш лелѳюк агыл.
Теве вешләдон ыдыраш тѳнгәлѳѳим,
Ужам тѳшкә, тѳштәкен морен.
Анжем тәрвәнә, купчиха гань кѳжгѳи.
Мѳнѳѳи ородым, мѳжәрдон леведѳим.
Когон цѳтѳрә... Ирәт агыл ылын.
Лишѳѳем укшан пѳиреня йогалта;
Тѳштѳи бѳшкѳѳим лу морен спасаят,
Шалгат дә шѳнзәт, мѳшкѳѳирѳнәт киәт.
«Нәлнем ылнежѳи дә пышем валтедә».

Ёжӑл моренвлӑ дӑ ёжӑл пӑреня —
 Мӑнӑнӑ пӑреням ыдырал шӑндӑшӑм,
 Тӑдӑм пыш паштек шывшедӑл нӑнгешӑм
 Мӑнӑнӑ солашкы пышемдон пырышым.
 Вӑтӑвлӑ, Ёрвезӑвлӑ анжат, цӑдейӑт:
 «Анжыдок мам ёштӑ шонгы Мазаёт!»
 Яра, цӑдейӑдӑ, дӑ ак кел мешӑйӑш.
 Сола вес велӑнӑ рекӑштӑ мӑ линӑ.

Тиштӑ моренвлӑэм сепнӑшӑ ганы
 Анжылтыт, ружгат: кок яла шагалыт,
 Пышым мыльгыктат, вешлӑдон ыдыраш
 Ирӑкӑм ак пуӑп. Шӑйӑквлӑ ужыт:
 Сирӑм дӑ азымым, тӑшкӑм дӑ рошам...
 Мӑнӑнӑ пӑреням сир докы шывшылым.
 Пышем ялштышым дӑ «цевер» мӑнӑ маньым...

Моренемвлӑ
 Кыдалевӑ пишок,
 Мӑнӑжӑ нинӑлӑн
 Сӑгырӑльым: у-ух!
 Йӑле, зверьвлӑ!
 Перегӑлтӑ, дӑ тӑ
 Телӑм ёнде
 Попазалда доко!

Целен шындем — бух!
Төрөк вазат... У-ух!..

Мынъын командем выртышты шаланыш,
Ясывлә кок мыжыр пышеш кодевй —
Когон нөрөнйт, кылменйт; мешакыш
Пиштышымын ниным, дә токем нангешым.
Мынъын ясемвлә йывашет кошкенйт,
Яжон ёренйт дә омым пйтәренйт;
Нинёвләм алыкыш лыктым, мешак гыц
Йөрәл мынь колтышым, — кердмын чүктевй.
Тошты советым мынь нинылән пушым:
«Телым турешем идә ли!» маньым.
Кангыжым, шошым мореным ам лү:
Худа кавашты, дә мижшы вилеш»...

Н. А. Некрасов.

Ядмашвлә.

1. Шошым полой вйд годым моренвлә ёшкымыштым кыце ытарат? Стихын кыды корнывләшты тидй гишән келесымй?
2. Мазай кугуза моренвләм кыце колымаш гыц ытарен? Ясыланышывләштым кыце лицен?
3. Мазай кугуза ёрвезывләлән махань потикам (цудейымашым) ёштен?!
4. Мазай кугуза моренвләм шошым малын ак лү? Стихын шамаквләдон келесен пуда.
5. Стих лөэш анжыктым рисункыжы стихын кыды вәржым анжыкта?
Рисункын анжыктым вәржым лыдын пуда.

Шошымшы кйдёртышән юр.

Ир шошым андак мынь кйдёрцым,
Дә клоной пылгом воктен тйдён
Ружгалтен рунген мадын кемым,
Яратен анжем мынъы тйдым.
Кйдёртыш юкшы пиш мугыра,
Шыведеш юржы, пырак вйсә,
Кечәлты юрын ялававлә
Дә тйдым кечы тьолгыжтара.
Кырык гыц юр вйд шужге йога,
Шыргышты кек юк шойге шакта, —

Вѣд шужгым юк дѣ шѣргѣн юкшы
Кѣдѣртѣш семеш сусун шактат.
Завод туре пѣл шагалеш.
Ужеш — народ вѣлнѣ флагвлѣ,
Труваввлѣ гѣц шѣкшѣт ак лѣк,
Труваввлѣ гѣц юк мѣгрѣлтеш.

Ф. И. Тютчев.

Ядмашвлѣ.

1. Тютчевын стахышты сирен анжыктымашыжы гѣц шошымшы
кѣдѣртѣшѣн юрышты махань веселѣ, сусу улы?

2. Шошым кѣдѣртѣшѣн юрын веселѣжѣм дѣ сусужым стихын
шамаквлѣдон келесѣдѣ.

Цилѣ вѣре Май.

Майский кечѣн октябрятвлѣ
Мырым мырен лѣктѣн кевѣ.
Анжат — пѣлвлѣ, мызырланен
Пѣлгом кымдык леведѣнѣт.
Октябрятвлѣ пѣллѣн попат:
— Тѣнь тишецѣн ѣоген кеок,
Юр лиѣш гѣнь, — пелештѣлѣт, —
Парадышкы акат пыртеп.

Завод туре пѣл шагалеш.
Ужеш — народ вѣлнѣ флагвлѣ,
Труваввлѣ гѣц шѣкшѣт ак лѣк,
Труваввлѣ гѣц юк мѣгрѣлтеш.
Ик рабочий пѣллѣн попа:
— Тидѣ эче ма техеньѣ?
Вет мѣлѣннѣ тагачыжы
Юржы ак кел воксеокыш!

Пѣлвлѣ лошты валгалт колтыш.
Тангыж докы пѣл сѣрнѣл кеш,
Шылдырвлѣжѣм кымдан шѣрен,

Караплы дорц улыцок кеш.
Матросвләжй дружниан саслат:
— Колышт, юр мәләннә ак кел.
Земля докы тынь кен колтай,
Мәмнән тиштй Первый май!

Пыл шьдешкен чьнь ворчалтыш,
Шьды пардон ьшәт цаклы,
Маяк стьоклаш тькнен миш,
Степь вьлецын чьнь кен колтыш.
Степь вьлецын пылым поклат:
— Иргод кечьн лучи толай,
Кишлакышты флагвлә кечәт,
Тагачыжы праздник — Первый май!

Кырык вьлньш аул докы
Рунге мырен пыл сәрнәлеш:
Аул хәлә тыргыжланен
Тьдын юкеш сьгырәлеш:
— Тьнь кьдыртьш ит лудькты!
Пацынракок тьнь чонгештй,
Ужат, — мәмнән яжо кечй,
Кавказ гачок лучи чукты!

Пыл чонгештә, паки кеә,
Мир кымдыкеш сәрнен шоэш,
Юр пьрцыквләм поген шьнден
Шанхай вьлецын эртен кеен,
Австрин өлцә туре кеен,
Австралийский степьвлә кұшыц,
Кырык вьлецын, шьргы кұшыц,
Кого корпусвлә гыц кұшыц...
Цилә вәре пыллән попат:
— Тиды эче ма техеньы?
Вет мәләннә тагачыжы
Юржы ак кел воксеокыш!

Ядм

1.
2.
3.
4.

май п

Упра

Ть

(кок г
кишле
цилә
Пе

Улы

Вески

Кукып

Конто

¹ М

дин Те

мьдон

² К

шестве

Кечы шынзын веле шокта,
 Пыл остатка силам пиштен
 Октябратвлә докы толын,
 Рвезывлә гыц тьды ядын:
 — Май празникым эртәрдымы,
 Вара улы сәндәлыкшы?
 Рвезывләжы пьллән попат:
 — Лучи тыньы итәт кычәл,
 Край гыц крайыш итәт кашт,
 Цилә вәре Первый май.

М. Ивенсен.

Ядмашвлә.

1. Махань вәрвлә гач дә сәндәлыквлә гач пьл каштын?
2. Кувлә пьлым поктен колтенйт, циләштым келесьдә.
3. Малы пьлым цилән поктен колтенйт?
4. СССР сага капиталистический сәндәлыквләшты Первый май празникым кұ празнуя?

Упражненивлә.

Ти стихотвореним юквләдон лыдаш теменьдә: октябратвләлә (кок гәнә: пытәри дә вара), рабочийвләлә, матросвләлә, степыштыш кишлакышты ылышывләлә, кырыкыштыш аулышты ылышывләлә, цилә мир ылыншыш рабочийвләлә.

Первый майын лишы утренникышты лыдын пуаш йәмдыләлтә.

Мистер Твистер¹.

1.
 Улы
 Вескидышты
 Кукын
 Контора².

Тышты тәләндә
 Пиш скушна
 Лин гынь,
 Мирым пиш ужмыда
 Тәмдән шон гынь,—
 Остров Таитим,
 Парижым, Памирым,—

¹ Мистер Твистер — господин Твистер (английский йылмьдон).

² Кукын контора — путешественниквләлән, паян эдем-

вләлән, кого оксаэш транспортым мон пушы контора.

Кук тәләндә
Ик ырътышты
Йыле караплеш
Каютым моэш,
Аль самолетым
Тәләндә пуа,
Тиды верблюдым
Дә колташ шүдә.
Яжо отелеш
Кыдежым моэш.
Ванныым,
Завтракым
Варышкы пуа.
Северым, югым,
Кырыквләм, недравләм,¹
Пальмывләм, кедрвләм²
Анжыкта Кук.

2.

Мистер
Твистер,
Ылшы министр,
Мистер
Твистер,
Делец дә банкир³,
Заводвлән, газетвлән,
Пароходвлән хоза,
Йарсымы годым
Мир йыр сырнәш лин.
Вәтым, ыдыржым
Нәнгеәш решен.

¹ Недравлә — рок лошты
ылшы богатствы.

² Кедрвлә — имән породы
пушангы.

³ Банкир — банк хоза.

Вәты, ыдыржы
Согласын ылыт.

3.

Ирок
Кук доны
Цорга аппарат:
— Каютым нәйләтым
Нью-Йорк — Ленинград,
Лижы гостинный
Фонтанан,
Садан.
Толькы смотри тынь,
Сагана ынжышт ли
Негрвлә,
Китайцвлә
Дә молы
Сбродвлә.
Мистер
Бнеж уж
Цветной народвләм.
Кук
Телефондон
Келесә:
— Есть!
Бштем мынь
Шүдымым,
Ваша честь.

4.

Лу минут анзыц
Карапшышкы Твистер
Мия кемешкы
Дә бортышкы
Куза.

Пан
Сы
Бд
Мар
Нин
Кей
Вел
Туп
Кок
Чем

Ыжа
Паро
Нью
Паро
Корн
Вост
Кым
Океа
Мист
Твист
Ылш
Мист
Твист
Банк
Завод
Паро
Океан
Маден
Уке с
Цветн
Негрв
Китай
Дә мо
Негрв
10—3569

Папа — сагажы,
Сынзäлыкшы кого.
Бдбр — сагажы,
Мартышкам элтäлен.
Нинбн паштек
Кеät нблбт
Великан,
Туп вблнбштб
Коклы нблбт
Чемодан.

5.

Ыжар коэ вблнб
Пароходшы кеä,
Нью-Йорк гбцбн тишкб
Пароходшы толеш.
Корнын тбрдон тидб
Востокышкы кеä.
Кымда корма шайыц
Океанжы шужга.
Мистер
Твистер,
Блшы министр,
Мистер
Твистер,
Банкир дä богач,
Заводвлән, газетвлән,
Пароходвлән хоза,
Океан вблнб
Мадеш мачдон пиш.
Уке сагажы
Цветной народвлä —
Негрвлä,
Китайцвлä
Дä молы сбродвлä.
Негрвлäm,

Китайцвлäm
Дä молы народвлäm
Шывштат вет молы
Вес пароходвлä.
Негрлан,
Китайцлан
Шокшы дä начкы,—
Коэ шавбктä,
Щремеш вуй каршта.

6.

Мистер
Твистер,
Миллионер,
Советский Союзыш
Лин турист¹.
Ленинградский
Кого портын
Ружгым юкшы лишемеш.
Вургымла вел
Бортшы дорцын
Хала каяш тбнгälеш.
Шуку колонны,
Лудалгы вбд.
Пблгом шимембн,—
Заводвлән шбкш.
Мистер шляпäm
Кидешбжб кыча,
Тидб пристиныш
Трап² мычкы вала,
Твистер анжалеш,
Петропавловский

¹ Турист—путешественник.

² Трап — пароходыштыш ташкалтыш.

Шпильыш¹,
Пиш йыле шынзеш
Автомобильыш.
Оптат вещавлам
Дә шынзйт цилән.
Авто шыдешкен
Сыгырал колта.
Тиды асфальт мыч
Кыдалаш тәрванә,
Каштшын лицәшкы
Бензиным шүләлтә.

7.

Мистер
Твистер,
Ылшы министр,
Мистер
Твистер,
Миллионер.
Заводвлән,
Газетвлән,
Пароходвлән хоза,
Пыра гостиницыш
«Англетерыш».
Шортни сигарым
Ышмаэш пырылын,
Швейцарлан попа
Английский йылмьдон:
— Тамдән отельышты
Улы ли номер?
Тишкы тенгечы
Пуэннә уверым.
— Улы,—
Келесә

¹ Шпиль — зданин кашар
мычашыжы.

Усиән привратник,¹—
Номер девятый,
Номер десятый.

8.

Олен ашкедйт
Узоран ковер мыч,
Эртат тыгырым
Дә номерлыш кеят.
Пиш кого швейцар
Галунан² сюртукан,
Мистер паштекшы —
Кымдарак панаман,
Папа паштекшы —
Йыргешкы очкиән,
Ыдыр паштекшы —
Маргышкам элтәлен.
Трук
Иностранецвлән
Ышма
Кәрәлтеш.
Мистерын
Твистерын
Пужвйд
Вак ләктеш.
Номер гыц,
Сто девяносто гыц,
Күшыц
Шим эдем,
Пиш кого капән
Ашкедеш.
Кидшым

¹ Привратник — швейцар,
амаса доны шалгышы.

² Галун — костюмыштыш
тьолгыжшы аңгысыр нашивкы.

Пыл
Тык
Тру
Дә
Шы
Кайн
Шим
Шим
Ашк
Кажд
Шим
Тык
Кажд
Тру
Дә
Мист
Шыд
Тырх
Тыш
Тишк
— Т
Блат
Кода
Тиш
Кымд
Ташк
Кымд
Кырг
Папа
Йырге
Ыдыр
Марти
Йыле
Автош
Шофер
Зонти

Пылдыреш
Тыкныктен ашкеш;
Трупкам пырылын
Да ладнан
Шывшылеш.
Кайыт тыгырышты
Шимы эдемвлә,
Шимы эдемвлә
Ашкешит иканьвлә.
Каждый
Шим кидшым
Тыкныктен пылдыреш,
Каждый
Трупкажым пырылын
Да шывшеш.
Мистер
Шыдешкыде
Тырхен йш керд.
Тышкы анжалеш,
Тишкәт анжалеш.
— Тишты отельшыты
Блат негрвлә,—
Кодаш маләннә
Тишәкен акли!
Кымда панаман
Ташкалтышым вала,
Кымдан ташкалеш
Кыргызмыла вала.
Папа паштекшы —
Йыргешкы очкиан,
Бдыр паштекшы —
Мартишкам элтәлен.
Йыле да юкте
Автошкы шыныйт,
Шоферын тупшы гыц
Зонтикдон шырат.

Пиш строгий швейцар
Поклоном¹ быштәлтә,
Будкыш кыргызжеш.
Телефоныш чынь сасла:
— Два
Сорок два
Сорок восемь,
«Астория»!
Швейцар
Григорийдон попынем,
Улы?
Колышт, Григорий,
Наверны, тынь докет
Миат автоэш
Туриствлә кымыт,
Твистер лымышты,
Отчаянный ылыт,
Пиш скандалиствлә,
Отельна гыц миат.
Номер, ман, уке,
Тенгелә келесы.
Палы, Григорий!
Да лиок здорова!
— Двадцать один
Восемнадцать,
«Сицилия»!
Швейцар
Василийдон попынем,
Улы?
Колышт, Василий,
Наверны, тынь докет
Миат автоэш
Туриствлә кымыт,
Твистер лымышты,

¹ Поклон — кымалмаш

Отчаянный ылыт,
Пиш скандалиствлă,
Отельна гыц миăт.
Номер, ман, уке,
Тенгелă келесы.
Кольцы, Василий?
Дă лиок здорова!
— Пять
Тридцать пять
Тридцать девять
«Италия!»
Швейцар
Виталийдон попынем,
Улы?
Здравствуй, Виталий,
Цецаш... дă пакыла.

9.

Выжге пыракшы
Ӗлцăштѣ вѣсăлтеш.
Автомобильжы
Ӗлцăштѣ кыдалеш.
Гоголын Ӗлцă,
Третий подъезд.
— Уке, — келесят, —
Отельышты вяр.
Площадь Восстания,
Пятый подъезд.
— Уке, — келесят —
Отельышты вяр.
Пестельын Ӗлцă,
Первый подъезд.
— Уке, — келесят, —
Отельышты вяр.
Шелѣн автожын
Вургымла шинижѣ.

Скоры
Бензинышты
Пѣтă моторлан.

10.

Мистер Твистер,
Ылшы министр,
Мистер Твистер,
Миллионер,
Заводвлан, газетвлан,
Пароходвлан хоза,
Гостиницыш мѣнгеш
«Англетерыш» толеш.
Папа паштекшѣ —
Йѣргешкѣ очкиан,
Бѣдѣр паштекшѣ —
Мартишкам элтăлен.
Сралым амасам
Толеват стучевѣ.
Цолт
«Англетерышты»
Подъезд чуктăлтѣ.
Цаш луаткоктым
Кѣшнѣ севальѣ.
Швейцар пырысым
Шолток шывшылы.
— Позда, —
Келесѣш
Усиан служитель:
— Уке
Девятый
Дă уке
Десятый.
Угнетенный
Народвлан
Кѣзѣт съезд.

Тал
Оте
Код
—
Мѣ
Мис
Бѣдѣ
—
Ана
Пор
Икт
Тѣн
—
Атя
Шу
—
Чик
Бѣдѣ
Бѣдѣ
Шам
Нѣн
Шве
Про.
Нѣн
Шве
Нѣн
А м
При:
—
Ама.
Мис
Твис
Ыли
Мис

Тәләндәжы
Отелеш
Кодте вәр.
— Мам йә мынь ыштем?
Мынь пиш янгыленәм,—
Мистерлан Твистерлан
Ыдйржы пелештә;
— Вәрым амалаш
Ана мо гынь тиштй,
Портым, анят,
Иктәжым
Тынь нәләт?
— Нәләт!—
Атяжы
Шуләлтен келесә.
— Тынь вет
Чикагошты ат ыл
Ыдырем.

11.

Ыдыр дә авә
Шамте лиэвы.
Ныным усйән
Швейцар ладнангда.
Пролетарский вәрйш
Ныным нәнгеә,
Швейцарвлән кыдежеш
Ныным амалта.
А мистер ышкежы
Прихожыеш шынзеш:
— О, йымы! — пелештә,
Амален ды кеә.
Мистер
Твистер,
Ылшы министр,
Мистер

Твистер,
Миллионер
Корнеш шалнен,
Советский отель
«Англетерын»
Порогеш амален.

12.

Йырен амала
Дә омыным ужеш.
Омын потикә,
Цүдейымлә каеш.
Вуйта томадымы
Тиды бродяга;
Йыдым
Пыцкемышты
Каштеш өлцәшты.
Трук
Самолетын
Пиш күшыц
Юк шакта,
Вуйта
Пылгом гыц земляшкы
Кук вала.
Твистер
Кук докы
Кыргызжеш, дә тыдын
Пиш энергичный
Кидшым кычалеш.
Вурт,
Самолетышкы —
Токыжы шынзеш,
Лучок
Амасам чүчеш
Дә күшкы.
Теве Америка

Туан сәндәлик —
Мраморный порт
Дә сады сагажы.
Подъездым пачеш
Шонгы слугажы.
— Уке, — келесә, —
Америкышты вәр.
Тумын амасам
Цаткыдын чүчеш.
Мистер Твистер,
Ылшы министр,
Мистер Твистер,
Миллионер
Шижеш дә анжа,
Эче «Англетер».
Шижеш
Советский
Отельын норогеш.

13.

Ирок
Бірвези
Шоткадоны толеш,
Кемвләм веселән
Чистаяш тингәлеш —
Сарым, якшаргым,
Кымдавләм дә изим,
Шведским,
Советским,
Немецким,
Французским.
Шуку мыжырым
Срокеш чистая,
Кемым остаткам
Ягылтен шокта —
Анжа, тәгү:

Иностранец кынылеш.
Йыржи анжалеш,
Сигарым пырылеш,
Швейцар контор гыц
Ләктын шагалеш.
Мистерлан швейцар
Тенгелә манеш:
— Улы кыдежвлә
Йыгыре кокты,
Ванна,
Гостиный,
Фонтанан
Дә садан.
Кедә гынь тәмдәм
Нангеем тышкы.
Толькы тәләндә
Келесем иктым:
Ик велдә номерым
Снимая китаец,
Вес велдә номерым
Снимая малаец,
Күшныштә номерым
Снимая индус,
Үлныштә номерым
Снимая зулус.
Ваштылеш
Миллионер
Омпышдонжы,
Рвезывлә ганы
Севәлеш лапажым.
Сасла
Английский йылмьдон:
— О-кэй!
Комнатвлән
Ключвләдәм
Пуда скорей!

Дә к
Бдыр
Мар
Кыча
Дә к
Мист
Тыр

Ядм

1
өрт
2
кыш
ныш
кенб
3
4
оста
5
ныт?

сьез
агыл

Упр

Ил

187

хал
ман

Син
тор

Дә кидшѣ
Бѣдѣржѣм,
Мартышкам
Кычалеш,
Дә комнатыш
Мистер
Тѣргәлтен ашкедеш.

Мистер
Твистер,
Ылшы министр,
Мистер
Твистер,
Миллионер.

С. Маршак.

Ядмашвлә.

1. Советский гостиницышты Мистер Твистер ма гишән когон өрт гѣц кен?

2. Бѣшке доныжы, капиталистический сәндәлѣкѣшты (Америкышты), тидѣ махань порядкаш тыменьын? Мистер Твистер корнышты махань условишты кеен, негрвлә махань условишты кенѣт. Стихотворенин шамаквләдонок келесѣдә.

3. Советский швейцар Твистерым кыцелә тымдем?

4. Мистер Твистерын положенижы лелѣ лимѣкѣ швейцар остаткашѣжѣ кыце бѣштен?

5. Советский яжо гостиницын комнатвләштѣжѣ күвлә ылыныт?

6. Малын цилә мир вѣлнѣш труйыш представительвлән съездвлә мә донына, СССР-шты лит? Малын мол сәндәлѣквләштѣ агыл?

Упражнени.

Мистер Твистер гишән историм рольвләдон лыдта.

Ильичын изижѣ годшы дә школышкы кашмы годшы бѣлѣмәшѣжѣ.

I.

Мәмнән вождьна Владимир Ильич Ульянов (Ленин) 1870 ин 10 (22) апрельын, Йыл тѣрыштѣш Симбирск халаэш шачын. Кѣзѣт ти халам, тѣдѣн лѣмеш, Ульяновск манын лѣмденѣт.

Владимир Ильичын әтяжѣ Илья Николаевич тѣнәм Симбирский губернаштѣш народный училищывлән инспектор ылын. Тидѣ проста семья гѣц ләкшѣ ылеш, сәмѣрѣк-

шы̄ годымок эче а̄тяжы̄ гы̄ц тылык кодын, ы̄зӓжы̄ палшым-дон веле труднан образованим плучаен. Симбирскышты незервлӓлӓн, хресӓнь тетявлӓлӓн тыменяш шковлӓм строяш шуку стараен. Седындон тиды̄ силажым, трудвлӓжым ы̄жӓ-лӓйы̄деок, керек махань игечы̄ шалгымы̄ годымат, губерна̄ мычкы кыдалыштын.

Владимир Ильичын ӓвӓжы̄ Мария Александровна врач ы̄ддыр ылын. Тиды̄ сӓмырдыкшы̄ годым шуку веремӓжы̄мок

солашты эртӓрен. Солашты хресӓньвлӓ тидым пиш яратеныт. Тиды̄ музыкым яжон шактен мышта ылын, музыкшы̄мат яжон пӓлӓ ылын. Вескид йы̄лмы̄влӓм — французским, немецким дӓ английским яжон пӓлӓ ылын. Музыкшы̄мат, йы̄лмы̄влӓжы̄мат тетявлӓлӓн тымден. Тиды̄ кого обществом, хынален кашмашым моло яратыде, цилӓ йӓрсӓмы̄ веремӓжым ы̄рвезы̄влӓ лошты эртӓрен. Ы̄рвезы̄влӓжы̄ гы̄нь тидым пишок яратеныт.

Владимир Ильичын кушмы семьяжы пиш дружнан ы̄лышы̄ семья ылы. Тиды̄ кымшеш шачшы ылын. Изижы̄ годым тиды̄ шукужок Ольга лымӓн шыжаржыдон мадын. Ольгажы тиды̄ гы̄ц иӓк-пелӓк изи ылын. Нины̄ коктынат пиш пӓсы̄ дӓ бойкый ылыныт, ружген, кыргыжталын мадаш яратышывлӓ ылыныт. Техень мадышышты когонок Володя мадеш ылы, тиды̄ мадаш тынгӓлмы̄кы̄жы̄ шыжаржым камандывая моло ылы. Мадаш тынгӓлмы̄кы̄шты̄ Ольгажым диван лы̄вӓкы̄ поктыл пыртаат, вара ты̄шец: «Шагом марш из-под дивана!» — манын, камандываен лыктеш ылы. Мадышвлӓдон мадаш яратыде, со пыдыртен. Мӓ когораквлӓ пумы мадышвлӓнӓм ы̄ненӓ пыдыртыкты, цӓренӓ, тиды̄ мӓ гы̄цнӓ кынамжы шы̄леш моло ылы.

Вѣц иѣшѣжѣ годымракок эче ѡвѣжѣ гѣц лыдаш тыменьѣн. Володаяжат, тидѣндон иквѣреш тымень шоктышы Ольгажат, лыдмашым пишок яратен колтевѣ Ёрвезѣлык книгѡвлѡ, журналвлѡ моло ѡтам докы утыдонок шуку толытат, нинѣ ти журналвлѡм, книгѡвлѡм моло пиш охатан лыдыт ылыы. Вара тѣнѡмок русский истори гишѡн сирѣмѣ рассказвлѡм лыдаш тѣнгѡлевѣ, стихвлѡм наизусть тыменяш тѣнгѡлевѣ. Лыдын ситѣмѣкѣ, шыжаржым сагажы нѡлешѡт, мадаш кыргыжеш. Мадашыжы гѣнь, анзылнат келесѣшѣм, ружгымла, кыргыжталмыла мадышым пиш ярата ылыы. Кѡнгѣжѣм нинѣ коктын кудвичѣшкѣ, садышкы кыргыжит, пушѡнгѣвлѡ вуйышкы ыдыркален кузат, кынамжы мѡ сагана, когораквлѡ сагаок «шим пандыла» мадыт (кѣзѣйт ти мадышым «палочка-застукалочка» маныт векѡт). Володя ти мадышым пиш ярата ылыы, вара тидѣ крокет манмы мадышым пиш яратен мадаш тѣнгѡльѣ. Телѣм кудвичеш ѣштѣмѣ кырыкышты изидирѣн мадаш ярата ылыы. Тѡнгвлѡжѣдон лымлаат мадеш ылыы. Вара векѣлѡжѣ изи ечѣдон мадаш тѣнгѡльѣ. Симбирскышты ечѣдон мадаш ѣштѣмѣ катокышты мадыштым ѡшѣндѡрем. Володя, Саша ѣзѡжѣ ганьок, кѣкшѣ кырыкышты мадеш ылыы. Кырыкшы гѣнь, пишок тура, изидирѣнѡт валаш лѣдѣш. Кырыкшы тураат, валаш тѣнгѡлмѣштѣ годым, нинѣ пѣгѣнен шѣнзѣйт, вара валымышты семѣнь виѡнѡт, пасе вѡрѣшкѣ шомыкышты, тѡр шагалынок мѣндѣркѣ кеѡт. Нинѣм анжен мѣньѣнѡт тѣштѣ мадмем шоѡш ылыы дѡ нинѣлѡ мадашыжы лѣдѣшѡт, мадтелам. Мадмышты годым Володялан мадашыжы, мѣнь шанымаштем гѣнь, Саша гѣц яжорак, куштылгырак ылыы: тидѣ кого кѡпѡн агыл, кымда ѣнгѣжѡѡн, пингѣдѣ кид-ялан. Изи ечѣжѣдон гѣнь, Володя вара, гимназист лимѣкѣжѣ мадын.

II.

Володя гимназишкы 9 иѡш дѡ пелѣн, первый классышкы пырен. Куштылгын, охатан тыменьѣн. Тидѣн способностьшат яжо ылыы. ѡтамжѡт тидѣм мол тетяжѣлѡок яжон

тыменяш тымда ылы, школышты пумы уроквләм төр, яжон пәлен нәләш тыменяш шүдә ылы. Ашбндәрем, учительвләжй шайыштыт ылы: Володя керек махань урокыштат ынгылдарен попымым пиш яжон колыштеш маныт ылы. Способностьшы яжоат, пумы урокым тидй классышток эче яжон ашбндәрен, токына толмыкыжы, мондымаш гыц веле лыдылдалеш ылы. Вады лиәш тйнгәлмйкй, мә когораквлә йшке уроквләнәм столоыйышты ик кого стөл ййр погынен шынзйн ик лампы тыл сотышты йштәш тйнгәлбнә: анжет, Володя йшке уроквләжйым тыменьбнәт, мадашат тйнгәлеш, мам-шон шайыштеш, йшкежй гыц изираквләм мыскыла, мälәннә әптйртә. Старший классвләштй тйнәм шуку урокым тоны йштәш пуат ылы. «Володя, тырлемә!» — «Ави, Володя урок тыменяш әптйртә», Володялан соикток, тырын шынзен нерад лин, тидй кыргыжталаш, мадаш, ружгаш тйнгәлеш. Кынамжы изивләм әвәм залышкы поген кеәт, тйштй рояль юк сембнь изи йрвезылык мыривләм мыраш тйнгәлйт. Володя мыраш ярата ылы; тидйн музык пәлымәшбжәт яжо ылы. Тйнге гынят, тидй тиштәт соикток тырын эртәрен ак керд. Изи шоляжы — Митя, 3—5 иәш ылмыжы годым пиш йжәләйбшй ылеш ылы. Седбндон тидй «козлик» мырым мәгырәл колтыде нигнамат мырен пйтәрен ак керд ылы. Тидйлән со ладнан мыраш, мәгырыдеок мырен пйтәрәш семәлен попенә ылы. Тидй попымна паштек, мырын йжәллә чучмы вәрвләжйым сйнзәвйд лыктеок мыралтен колташ старая йлнежй, тйшәк Володя тидй докыла сәрнәл шагалешәт, лицәжйым лүдышлә йштәлтен колта, паснан ударенивләм йштен: «Напали на козлика серые волки», — манын мыраш тйнгәлеш. Митя мәгырәл колтымаш гыц маулы силажыдон тырха. Тйнге гынят, зорникет ак цәрнй, эче ойхан лицәдон, тошна юкдон шывшылрак мыраш тйнгәлеш: «Оста-а-вили ба-абушке ро-жки да но-жки.» Изият тырхен ак керд, кердмбн мәгырәш тйнгәлеш. Ашбндәрем, тидй гишән Володядон вйрседәлбнә, изим мыскылымашешбжй шбдешкем ылы.

III.

Атям тонына ылмыжы годым, мämнäm со тырышты шын- зыкташ, уроквлäm ёшташ палшащ цаца ылыы. Тиды Воло- дям ёшке кабинетышкыжы нангеаат, Володя гыц уроквлä- жым ядынтеш. Керек кынам ядышт, Володя урок- влäjым цилä пälä. Тынäm атям тетрадеш сирымы латинский¹ шамаквлäm ядышташ тынгälеш. Володя тидывлämт цилä төр келесен пуа. Атямын йäрсимы веремäjы уке гынь, Володян уты веремäjым нимадонат, — шамак толшы, шахматдон моло — йашнен ак керд гынь, столовы- еш тыр шуку веремäэшок ак ли ылыы.

Цилä пашäjымок пиш шотдон керälлä ёштен мимашты- жы, шахматла мадмашымат бизäjы ганьок, книгäвлä вöлец Во- лодя тыменяш тынгälы дä варажы пиш яжон мадеш ылыы. Ти мадыш вара тидылän солавлашты, изи халавлашты ёлымыжы годым, пачешыжы ссылкышты, вескидвлашты ёлымыжы годым моло, шуку кужы кечывлäm, йыдвлäm эртäраш палшен. Гимназист ылмыжы годым Сашадон шахматла мадаш пиш ярата ылыы. Шахматла велеат агыл. Тиды Саша мала мадеш, мам ёштä, цилäок ярата ылыы. Володя бизäjым пиш ярата ылят, керек мажымат Саша ёштымы статян ёштен миä ылыы. Володя гыц керек-ма гишän ядат гынят, нимамат сразу ак келесы, со Саша вöкы анжа. Кыце, мала маднежы, гуляялаш кенежы, кач- каш шыцмыкыжы шырашым моло кыце, удон аль шышер- дон качнежы — Саша келесымешкы нимат ак келесы. Ты- дыжы гынь йори йыле ак келесы, шоляжы вöкы койырым- ларак веле анжалеш. Мä Саша дон коктын Володям ваштылына. Ваштылмашна Володям ти пашä гыц укшыктен ёш керд. Тиды соикток: «Саша кыце — мёнят тынге» — манын, попа ылыы.

Сашажы пиш толкан, ышан, керек махань пашämät пиш шотдон ёштышы ёрвезы ылят, тидын статян ёштен мимаш

¹ Латинский йылмы — первиш римлянвлän йылмы: ти йылмы- дон ёнде ак попец, тидым махань-шон йылмышты икань научный названывлашты пользывают.

Володялан пишок кого пользы ли: тидѣ пумы пашам пѣт-
тѣрѣмешкѣ бѣштѣмѣм, точны дѣ цаклен, когон бѣштен
мыштымашын примерым соок бѣшке анзылныжы ужын
шалген.

Паша бѣштѣмаштѣ веле агыл, Саша эдемвлѣдон, йѣл-
влѣдон попымаштат пиш яжо пример 'мѣлѣнна ылы. Мѣ
тидѣм ти гишѣн цилѣн пиш яратенѣ ылы. Тидѣ мѣмнѣн
шаянам, ядмашнам моло пиш колыштеш ылы, ласко,
хыть мажымат тѣр бѣштѣ дѣ пиш пингѣдѣ характеран ылы.
Володя изижѣ годым вспылчивый ылеш ылы, Сашан
бѣшкѣмжѣм, ладнан видѣмаш, яжон кычылт мыштымаш
примержы цилѣлѣннаок, тѣ шотышты Володяланжы гѣнѣ
паснанок, кого значенян ылы. Володя пѣтѣри кого бѣзѣжѣ
статян бѣштѣ ылы, варажы тидѣ сознательно бѣшкѣмжѣн
ситѣдѣмашѣжѣ ваштареш кредѣлѣш тѣнгѣлѣ. Кѣпеш шомы-
кыжы гѣнѣ, мѣ тидѣн вспылчивостьшым совсемок — ѣль
нимат ганьок — ана цаклы ылы. Пашам ѣшѣндѣрен бѣш-
тѣш куштылгын бѣштен мышташ тымень мѣмаштѣжѣт,
тидѣн бѣшкежѣдон кредѣлѣмашѣм дѣ ровотайымашым мѣ
ужына.

IV.

Володя изижѣ годымок эче йѣржѣ ма ужмыжым, цилѣ
семѣнѣ анжен мыштымыжым мѣнѣ цаклем ылы. Йѣлѣн
тамаханѣ потикѣмѣт ужшы, ваштылаш, мыскылаш яраты-
шы, куштылгы ышанла чучшы, тагышкат пырен кешѣ,
пѣсѣ бѣрвезѣ делаштыжы тидѣвлѣм веле агыл, молывлѣмѣт
яжон цакла ылы. Тидѣ яжомат, керѣлѣмѣт ужеш.
Яжом ужмыкыжы бѣшке бѣштѣмѣжѣдон тѣрештѣрен анжа,
керѣлѣжѣм тидѣт йѣлѣнлѣ бѣштѣш тѣнгѣлеш.

Володян тенге бѣштѣмашѣжѣ, мѣнѣ шанымаштем, пиш
кого силажы ылын. Мѣнѣнѣн ѣпешем кѣзѣт яктеок те-
хень кок лиѣлѣмаш кодын. Тидѣвлѣ гишѣн тенге попа
ылы: «Мѣнѣ шаненѣм, тидѣм бѣштѣш мѣнѣнѣн кердѣмашем
ситѣ вѣл? Пожалы, ак ситѣ».

Тидѣлѣн изижѣ годымок эче, хвальымаш, бѣшкѣмжѣм

когоэш ужмаш пиш акеллә, ярдымла каеш ылы. Ти ситѣдѣ-машвләм тидѣ кого лимѣкѣжят ак тырхы ылы, пыт кредалеш ылы. Комсомолын III-шы съездыштат сѣмѣрѣк-вләлән ти гишән анзыцок келесен. Хвальымашым әтямят пиш ак яраты ылы. Тыменьмаштынә циләнок яжон тыменьѣннә, паснаок Володя яжон тыменеш ылы гѣнят, нигнамат, иктѣнәмат ак хывалы ылы. Мәмнән яжон тыменьмѣлән сусу лиэшят, яжоракын тыменяш, мälәннә эчеят когон пälаш шүдä ылы.

Изижѣ годым кол ломашкы кашшы, кек кычышы Володя варажы ик пәшәшкѣжят пыт ыш пиж. Гимназиштыш старший классвләштѣ тыменяш тѣнгälмѣкѣжѣ, кол кычашат ак кашт ылы, кеквлә кычашат решоткавләм ак шѣндѣ ылы. Саша университет гѣц кәнгѣж гачеш толмыкы моло, Володя тидѣн сага пышдон каште. Саша сагажы изи шоляжы — Митя каштеш ылы. Митя Саша сага кеаш пиш ярата ылы. Нинѣ коктын пышеш шѣнзѣйтят, Свяга рекә мычки махань-шон шукшвләм, вѣдѣштѣ ылышѣвләм кычен каштыт ылы. Саша гимназишты тыменьмѣжѣ годымок естественный науковләм пыт тыменеш ылы, университетышкы пырымыкыжы гѣнь, естественный факультетышты¹ тыменяш тѣнгälѣн. Кәнгѣжѣм толмыкыжы мам-шон тѣшлә, махань гѣнят животныйвлә гишән сочиненим сирәш материалым постара ылы.

Володя естественный науковләм ак яраты ылы. Гимназишты тыменьмѣжѣ годымок латинский йѣлмѣм, историм, географим тыменяш ярата ылы. Классиквлән — лѣмлѣ писательвлән — сирѣмѣштѣм лыдаш ярата ылы. Сочинивләм сирәш ярата дә сирѣмжят пиш яжо ләктеш ылы.

V.

1886 ин, Владимир Ильичлан 16 и шошаш годым, Ульяноввлән цәшән ылышѣ семьяшты пиш кого ойхы лин колтен — 12 январын әтяштѣ — Илья Николаевич

¹ Естественный факультет — университетышты естественный науковләм тыменьмѣ отделени.

трүкбштй колен кен. Александр Ильич ти вереман Петербургышты ылын. Володя бшкё семьяэшбштй кого эргй вәреш кодын. Самбрык ылын гынят, тидй аважылан кого ойхым сьнгаш, у пашавля бшташ моло пиш кого палшыкымок пуэн шалген.

1837 ин Володя гимназин остатка классышты ылмы годым, мамнан семьяэш эче вес кого ойхы лин колтыш. Александр III кругижам пуштмы пашаштй ылмашеш Александр Ильичым Петербургышты арестуеныт. Тынәм тидй гишан Владимир Ильич пйтариок колын да аважым ти кого ойхеш йамдылаш вәрештын. Тидй теве кыце лиалтын. Александр Ильичым да мбньым — тбдын шыжаржым, ти ашбндарымаш сирбшым, — арестуымаш гишан Симбирскыштыш мамнан знакомыйлан Кашкадамовалан мамнан родняна уверым пуэн да авамым ти ойхеш йамдылаш ядын. «Сирмашым плучайымыкем, — Кашкадамова попа, — мбнь гимназишкы Володям ужаш колтышым, толмыкыжы сирмашым лыдаш пушым. Сбнзэхал пынвлажй цаток ваш лин шынзевй, сирмашым анжен шбндышят, пиш когон тумайымла пүля верема шалгыш. Мбнь анзылнем первишй веселя, седок мадын кыргыжталшы брвезй агыл, когорак эдемок ылеш: «Дела серьезный ылеш, тидй Сашалан худанат пйтен кердеш», — манын, тидй келесйш».

Вара, авам Петербургышкы, кого тетявлажй верц хлопочаяш кен колтымыкы, Володя, Кашкадамован шайыштмашыжы мычкок, таманяр ганя попен: «Тенге гбнь, Сапа мол статян бштен кердте, тенге гбнь тенгеок бштбшашлык ылын», — манын.

Володя ти ойхым пыт тырхен эртären, школышты тыменьмашыжй первишй ганьок стараен эртаралтын. Бшкежй веле вашталтын, серьезный да чбды шайыштшы лин. Изи шыжарвлажй да шоляжы докы мимбкй веле, ниным кыцеат веселайаш, сусуэмдаш цаца ылын, первишбляок шутям бштен, ваштылтен, нинылан ребусвлям¹,

¹ Ребус — шуку рисункыдон да фигурдон анжыктым загадка.

шарадывлām¹ пуа ылын. Тидым цилә, әвәштй уке годым, бшкетйштй бльшы тетявлә докы микәльшы Кашкадамова шайыштеш.

Александр Ильичын делажы лачокумат пиш серьезны пйтйш: тидым кугижә пуштмы пәшәштй сек ик главный вуйлалтышеш шотленйт, казнен пушташ суенйт дә 1887 ин 8 майын казненйт.

Симбирскыштыш гимнази начальниквләлән, техень «кого преступникым» яжо аттестат (отзыв) дә шөртни медаль пуэн тымден лыкмы гишән выговор пумы лин. Тидй паштек, тидйн шоляжыланат — Владимир Ильичлан шөртни медальым пуаш акли манын шаненйт. Тынге гйнят, Владимир Ильич гимназишты 8 и пиш яжон тыменьйнәт, выпускной экзамен годым ответвләштй чотеок яжо ылынытат, тидым шөртни медаль пумаш гйц карангдаш, Ольга шыжаржын ганьок, нима вирәт уке ылын. Тидй шөртни медальым плучайымыкыжы Казаньыштыш университетын юридический факультетышкы пырен. Казаньыштыш университетышты студентвлән «беспорядыквлә» тйнгәләлт колтенйт. Владимир Ильичат шүдйдымы погынымашты ылын. Седьндон йәл яре тидымәт университет гйц лыктын колтенйт дә Казань гйц Кокушкино солашкы йләш колтенйт. Ти лыктын колтымашдон Владимир Ильичын школышты тыменьмәшбжй пйтйш. Высший школа амасавлә тидйлән пйцок питйрневй. Университетышкы мйнгеш пыраш хлопочайымаш бшкымжйнәт дә әвәжйнәт такеш ли — отказевй. Отказымашыжы гйнь, лач, лймйнжок мол гишән агыл, тидй Александр Ильичын шоляжы ылмы гишән лин. Ти статян теве Владимир Ильичын тыменьмәшбжй 17 иәшйн пйтйш. Тынге гйнят, сознательный ылмыжыдон тидй бшке вужок, йәл иктәт палшыдеок, бшләнжй керәл якте тымень шоктен мыштыш.

Провинцишты — пйтәри Казаньышты, варажы Сама-

¹ Шарәда — загадка; тиштй пәльшәшлык шамакшы частявләэш пайыләт ш, каждый частя пасна шамак ылеш, ти шамаквләм анзыц пәлымбкй ижй загадкам пәләш лиэш.

рышты (кызыт Куйбышевышты) ылымыжы гач, тиды революционер лиашыжат тынгеок тымень пйтарыш. Тиды Марксын да Энгельсын цилә сочиненим вашт тымень лактын да рабочий классын кредәлмәш идеяшты бшке корныжым мо.

Тиды Российыштыш ылымашым пыт ланзылен, Марксын тымдымашыжым тишкы пыртен шокташ кыце лимым, тыменяш тынгальы. Марксын тымдымашыжым Российын ылымашышкы пырташ лимым яжонок пәлен нәлмькыжы, тиды ти корныдон пингыдын кеш. Бшке организуйымы коммунистический парти вуйлалтымдон Российыштыш рабочий классым видыш да сынген шоктымашкы кандыш.

А. И. Ульянов.

Ядмашвлә.

1. Володя тыменьашым кыце анжа ылын.
2. Малы тиды Саша бизажым пишок когон ярата ылын?
3. Бизажым пуштмы гишан уверым Володя кыце принимаен?
4. Кугижан правительствовжы Владимир Ильичым университет гыц малын лыктын колтен?
5. Ленинын учительжы ку ылын?
6. Ленин организуйымы коммунистический парти вуйлалтен шадгымыдон Российыштыш рабочий класс мам бштен шоктен?
7. Икта эдемьн ылымашым сирен анжыктымашым кыце лымдат?

Выц йыд да выц кечы.

Эдемвлә гыц мыгиләшкы
курым мычкеш тайымешкы,
лач выц йыдеш да выц кечеш
тидым пиштат Колонный залеш.
Нарынземшы цырем ужаш,
онгыштышы орден ужаш,
якшар знамям анзыц намал,
тышкы народ выдлә йога.

Эртät. УштЫжЫ Москвашты
пиш вет кого ылеш ылы.
Вуйта ушты мämнän шокшым
шившын нälын, сага нänген.

ТидЫ амален кемЫ гишän,
Москва вЫц йЫд Ыш амалы.
ТЫлзЫн почетный караул
пишок кого ойхан ылы.

В. Инбер.

Стройка мыры

I.

Школ дә тоны,
костер доны
ТЫньЫ тänгем
стойкий ли!
Цилä мирЫн
пионери
ТЫньЫ стройкеш
йämдЫ ли!

ТЫньЫ строеш пиш төр шагал,
ЫшкЫмедЫм төрлälтäl!
Мä Ыштенä, мä строенä,
лиэш мамнäm коммунизм!

II.

Мämнän парти пиш силанвлäm
мämнäm куштен,
тымденät.
Капиталын сändälЫквлäm
поктен шоаш
эртäшät!

(1-ш строфан 2-шы частьшым лыдаш.)

III.

Мә веселә шүмвләнәжым
ышнавләдон
шукемденә!

Пятилеткын иланым темәш
әтявләлән
мә палшенә!

(1-ш строфан 2-шы частьшым лыдаш.)

IV.

Киндән шөртни вуйвләжым
кыдыртышән юржы
мышок,
мәмнән рвезы колхозвләнәм
яжон кушток,
пингыдемдок!

(1-ш строфан 2-шы частьшым лыдаш)

V.

Мәмнән рвезы курымышты
мыры шүмнәм
ывыртәры.

У техникән у заводвлә
мәмнән шуку, шуку
лишты!

Тыныы строеш пиш төр шагал,
ышкымедым төрләлтәл!
Мә ыштенә, мә строенә,
лиэш мәмнән коммунизм!

С. Кирсанов

Кого план гишән шайыштмаш¹.

1. Пятилеткын разведчиквлә.

У гыц таманяр шүдй у халам, таманяр тбжем заводым строяш манын попаш пиш куштылгы. Мадон нинбм стройымла вара? Воздухдон бштәш акли вет. Стройым пәшәэш керәл кйрпыцшы, цементшы, охоницәжй ситә вара? Машинавләм бштәш кйртнинәжй ситә вара?

Мәмнән йәмдй материалвләнә чбдй ылыт, сырьежы гбнь, пиш шуку улы.

Вагон окня гыц пустырвләм, шбргбвләм дә купвләм веле тә ужыда гбнь, ти ужмашта нимат ужтымдон икток ылеш.

Пустырвлә — нинб шун, ошма, кйрпыц ылыт.

Шбргб — тидй сакой каштәвлә, балкывлә стройкалыквлә, шпалвлә ылыт.

Торфан купвлә — нинб электрический ток ылыт.

Шун дон ошма гыц мә кйрпыцым бштенә. Шун дон известь гыц — цементым, кйртни руда гыц — кйртним.

Сырем мә мона. Сырье кычәлмәш пәшәм тынгалмәштй пйтәриш задачижы — разведка ылеш. Кредәлмәштй разведка гыц пасна сынбмәш лин ак керд, седбндон разведка керәл ылеш.

Каждый инок мә научный разведкывләм (экспедицивләм) сек мбндбрнбш крайвләшкы — Полярный круг вес векы,

¹ «Кого план гишән шайыштмаш» 1930 ин сирбмб М. Ильинын книгә гыц.

Казахстанын пустыньшыкы, Алтай дә Памир кырыквләшкы колтенә.

Ик отряд Сибирьшты иктә-махань купан тундрышты мам гынят кычәләш. Нини картыдеок, вәрйшты ма ылмым пыт пәлбидеок, анжен кеәт. Шакте гань шим увшвләм чиэн шындәт. Ти увш чите, кужнер гыц, бивбрә гыц ытлаш итәт шаны. Отряд анзыкыла кеә, нини паштек «кужнер экспедици» кеә, ик ашкыләшәт ак код. Тундра коаш торелкә гань ыләш, ик пугырикә вәрймәт, ик пушангымәт ат уж.

Ти веремәнок югышты, мбндбр вәрйшты разведчиквлән вес отряд кеә. Тура, кого кырык тыр мычкы ялгорныдон кеәт. Ял лывәлнй шуды метр кымдык охыр вәр. Лудын колтет, кенвазат гынь, лувләмәт ак мөзп. Тынге гынят, разведчик совсемок лудшәшлык агыл. Седбндонат тама, эдемвлә кұ кырык тервен пызырнен кеәт: олен, переген, тура тырйштышы ташкалаш лимы вәрвләм ялыштыдон ниәлтыл кычәлйт.

Лу и лошты — 1919 и гыц — Академия наук кымшуды шымлу ик экспедицим колтен.

Тиды Академия наук колтымы экспедици веле ыләш.

Эче мәмнән мол научный институтвләнә кынар разведчикым колтенйт! Кыртни корны бштәш сөрүмб вәрвләшты, каналвлә капаяш сөрүмб вәрвләшты, кұ шұ лыкмы шахтым капаяш сөрүмб вәрвләшты заводвләм стройымаш вәрвләшты моло пиш шукуы эдем ровотаят.

II. Разведчиквлә мам попат.

Мам вара нинижы попат? Нини иктә-мам мон кердынит вара?

Мә эче бшке сәндәлбкнәм совсемок ана пәлы манын нини попат. Мәмнән сәндәлбкнә эче пәлен нәлмб агыл маныт.

Полярный круг вес велнй, Карелишты, тундран вәрйшты нини Хибинский кого кырыквләм моныт. Тә пәледә вара, нини мадон паян кырыквлә ылыт? Ти кырыквләшты сек шергакан сырье — нефелин дә апатит улы.

Нефелинжы мälәннә охоницәм пуа. Апатит — тиды мälәннә суперфосфатым мәннән нырвләнәм пышкыдемдәш удобреним пуа. Ти сырьё тышты таманяр лу, шуды миллион тонндон шотлалтеш.

Кара-Кум пустыньышты күкшикәвләм моныт. Вуйта тамахань великанвлә (кого эдемвлә) мадыла ошма гыц кырпыцвләм бштен оптен коденыт машанет. Ти күкшикәвләм капаен, пыргет анженытат, паленыт: нины ирсә ошмаан күкшикәвлә агылеп, нины ошма дон сирә ярлалтшан аравлә ылыт. Мә сирәм Италия гыц нälбнә, мбндыр вәр гыц шывштенә, шуку оксам түленә. Сирәжы мälәннә пумага бштымаштат, резина бштымаштат керäl ылеш. Эче виноградым, дә хлопокым сакой локтылшывлә гыц ытараш манын сирәм пырхат. Анжет гынь, сирә бшке сәндälбкыш. тынәок утыдон улы.

Сибирьышты разведчиквлә, бшкешурешыжок тырлен шыщән соды йәрвләм моныт. Содыжы ма ылеш, паледә вара? Тиды пиц керäl материал ылеш, тидыде шавыным бштәш акли. Шавыным велеят агыл, эче шуку мол керäl хдбрвләмат содыде бштәш акли. Содым санзал гыц бштат, тидым бштәш лимым кого заводвләм строят. Анжет гынь, ти йәрвләшты йәмды соды кия, ми дә пäl.

Якутишты разведчиквлә кү санзал скалавләм (кырыквләм) моныт. Ти скалавләжы куд этажан томавлә гыцат күкшы ылыт. Санзалжы гынь, вес вәрвләштат шуку улы.

Разведчиквлә Якутишток эче лач цудейымләмок — охоницälә вашт кайшы гипс кого кристаллвләм моныт. Кымлы выц сантиметр кытшы, торешыжат тынәрок. Лач окняэш шбндбшашлык охоницä ганьок, охоницä веле агыл. Окняэш хыть охоницä вәрешок шбнды.

Казахстаныштыш хондриллажы эче! Хондрилла — тиды кушкыш ылеш. Хондриллам учонывлә тышлен анженытат, вурдыштыжы йогышы тамахань патькалтышвләм цакленыт. Тидым тышлен анженытат, тиды каучук ылмым паленыт. Резина бштшы заводвләнән керäl каучукум, мәжы, вескидвлә гыц шывштенә.

Разведчиквлә момым циләок келесен шокташыжат акли!

Разведчиквлә шйргыштй, степьвләштй дә пустынь-вләштй веле ак ровотаеп. Каждый лабораторишты разведчиквлә ровотаят. Нинй тенге попат: циләлән тйжем километрәш вәрйшкй кеәш, юришты нөрән дә тырхыдымы ұштй вәрвләштй кйлмен кашташ ак кел маныт. Мә теве тиштәкенок, ти стёл вёлнок, ти охоницә пробиркывләшток заводвләлән дә фабриковләлән шергакән сырьем мона, — маныт. Заводвләм, вуйта ярдымы манмы сакой кодшывлә гйц керәл сырьем моаш тымденә, — маныт.

Тевеш, пумагам дә кардоным амыж гйц ёштймй йөнйм моныт. Цаштыра, проста миж гйц, яжо, вёцкйж сукном ёштәш лимйм пәлен ләктйнйт. Сакыр ёштйшй фабриковләштйш акелвлә гйц сакыр ёштймй йөнйм момы.

Мәмнән сырьена ситә. Ак ситй манын шанашат уке.

Торфан купвләэш электрический станцивләм строенә дә электрический токшым проводвлә (ваштырвлә) мычкы колтенә.

Кожерлә гйц мә пумагам ёштенә.

Цаштыра шуды дә шодышудан степьвләм кырал шуенә дә үден шйнденә, нинәт киндйм пуаш тйнгәлйт.

Земля лйвәлнйнәжй келгйштйжй кұ шұ, кйртни, цинк, вйргеньй улы. Цилә теве тидйвләм мә моаш веле тйнгәлйннә вет.

Вёц и перви мә Сибирьышты, Кузнецкий бассейнышты 250 миллиард тонн кұ шұ улы манын шаненә ылы. Разведчиквлә эче 150 миллиард тонн кұ шұм тйштй моныт. Теве кынарым моныт вет! Тинәр кұ шұ аражы вёц километр кұкшйцәш кырык ганьок ылеш вет! Кыце вара техень кырыкшым цаклыделыт?

Кұ шұжй аран-аран рок вёлнок ак киәт, седйндон цаклыделыт. Тидй землян келгй вәрйштй ланзын-ланзын киә. Вёлец анжымашты рок лйвәлнй кұ шұ улы, уке — ужаш акли вет. Кұ шұ ылмы вәр якте шоаш, рокеш пыродон ыражым ёштәш келеш. Пыролашыжы гйнь куштылгок агыл. Пыргата рокым веле куштылгын пыролаш лиэш.

нам
нәм

бас
Дон
гйн

пәле
шұә
кбж

вара
мета
мәлә

проф
хала
у

ваш
к
нәлй

чикв
Разв
вәрес

«коп
Земл
ланзы

ярды
III. I

II
дәлй
жаш

Пыролымы вәр турежы кў ланзы попазыш гынь? Кы-
намжы тебе техень вәрвләм нимахань вурсат ак нәл, ты-
нәм алмаз пыродон пыролаш вәрештеш.

Кузнецкий бассейн гишән попомла вара? Кузнецкий
бассейнышты мә шахтывләм строяш веле тынгәлбіннә вет.
Донбасыштыжы йнде пел курым (50 и) ровотаенә. Тынге
гынь, Донбассыжым пәленә вара?

Уке, ана пәлы. Мә тышты кў шў ылмы вәрбим прамоу
пәлен шотеок шахтывләм йштенә. Рок лбвәлнб ылшы кў
шўән ланзывләжбм прамоу пәлен шотеок, маняр шукуы,
кбжгб ланзан моло ылмыжым пыток пәлен нәлмб агыл.

Кбртнижб вара?

Нижний Поволжьешты кбртни улым перви пәленнә
вара? Бнде тебе мә, тыпәкен кого заводым — Хоперский
металлургический заводым строяш тынгәлбіннә. Ти завод
мәләннә и йбде 650 тбжем тонн чугуным пуаш тынгәлеш.

Нефтьдонат тынгеок. Шукердәт агыл Преображенский
профессор, нигнам кбчәләш шаныдымы вәрбштб, Пермь
хала гбц 40 километрәш вәрбштб нефть вәрбим мон.

Учоныйвлә тенге попат: Средний Волга гбц Урал якте
вашт нефтян вәр лишәшлык, маныт.

Кбтыкбн келесбмлә гынь, разведчиквлән пыроштым
нәлбн, землян комжым цилә вәре «булавкыдон» — развед-
чиквлән пыродон шыркедбл анжаш келеш манте акли.
Разведчиквлә тытыштеок кбчәлбт. Земля вблнб шукуы
вәреок вурс гбц йштбмб, кужы великанвлә шалгат. Нинб —
«копрвлә» — пыролымы пыром шбндбмб станоквлә ылыт.
Землям цилә вәре вурсын, алмазын пыровлә чўчәт, кў
ланзым пыролат. Таманяр лу, шўдб метр келгбцбштб,
ярдымы «пуста» рок лбвәлнб кишб богатствым кбчәлбт.

III. Школышты тыменьшбвлә цилән разведчиквлә ли- шәшлык ылыт.

Школышкы тыменяш кашшывлә циләнок мбндбр сән-
дәлбквләшкб — Африкышкы, Америкышкы, Индишкы ан-
жаш кеәш шанат.

Техень мýндыр вэрýшкýжý малын вара кемýлэ йá? Ышке ýлымдэ вэржым яжон пáледэ вара? Тэ ýлымдэ вэрýштý торфан купвлэ, стройкалык лес, известняк, кýрпýц ýштáш, коршок ýштáш ярал шун, стройкаэш керáл ошма дэ молы улы манын келесен кердýдэ вара?

Тэ тидым цилáок ада пáлы, седýндон келесенжáт ада керд.

Тáмдán пýтáри анжен кашмашта ýлымдэ хала йýр, ýлымдэ сола йýр лишáшлык.

Экскурсивлэм ýштýдэ, анжен кашмы вэрдэм картышкы раскыдын вазыда. Пятилеткеш ма керáл лин кердеш, тýдýвлэм цилáок ти картвлээш пáлдýртýдэ. Цилáок ýшке ýштен ада керд гýнь, когорак тáнгвлэм, учительвлэм палшыкташ лиэш, нинý гýцок сакой минералвлэм пáлэш тыменьдэ. Тэ вет эче анжен ада мышты. Руда маклака дон проста кý маклакамат айырен пáлен ада керд лимýлэ. Тидýвлэм разведчик пáлен мыштышашлык ылеш. Тидýвлэм цилэ пáлен шокташ книгá веле палшышы лин ак керд.

Керек мам момыкат ýшкеок кычылт анжаш, яжон тусарен, тóрештáрен моло анжаш келеш.

Ылымнэ сáндáлыкýн ма-улыжым цилáок эче яжон пáлен шотелна, тэ тидым пыт áшýндáрыдэ.

Сáндáлыкнán улыжым пáлэш керáлым моаш пыт кре-дáлдэ!

М. Ильич.

Ядмашвлэ.

1. Пятилеткын разведчиквлэ пустыньвлáштý, шýргýвлáштý, купвлáштý моло мам кýчáлыт?

2. Разведчиквлэ áнгá-йýрán пышкыдемдáш керáлвлэм, сирэм, содым, гипсым, каучукум кышты дэ кыце моныт?

3. Кýртним, кý шýм дэ нефтым разведчиквлэ кыце, кышты кýчáлыт?

4. Мáмнán стройка пáшáлэн разведчиквлэ малын керáл ылыт?

5. Школышты тыменьшý, кыце разведчик лин кердеш?

Винтовкым ум мә нәлбнә.

Винтовкым ум мә нәлбнә,
штык вуеш флаг!

Стрелковыйыш,
кружокыш

мырен кенә мә.

Раз, два!

Цилән!

Анзык,

отряд!

Война,

иктәжы,

толеш гыньы эчеят,

тынәм вет

лүэн мышташ келеш

циләлән.

Ашкед,

төррәк!

Тынь лү,

дә чуч!

Родной странаэм

армим цылт тәрвәтәмьк,

тынәм мә линә

санитарвлә

циләнок.

Шыргеш

ранят,¹

шайык

лыктам.

Күэрвлә шайыц,

тышкә лодон,

пиш йывырт,

разведкыш кемьк,

мә тышманым

монаок.

Йыдын, кечын

кеем,

ышкымнәнлән

палшем.

Винтовкынавлә тьолгыжыт,

штык вуеш флаг!

Стрелковыйыш,

кружокыш

мырен кенә мә.

Раз, два!

Цилән!

Анзык,

отряд!

В. Маяковский.

Ўшты кого и.

Атяжы кемы годым, Ига картыштыш Северный Ледовитый океан якте вуйжыдон веле чуч-чуч шоэш ылын. Людажы гынь киддон виктенат ак шо ылын... Тиды Черный тангыж якте веле кидшыдон шон кердын. Картышты Черный тангыжшы ылте. Тиды ўшты тангыжвләм анжыктышы карта ылын. Тиды ўлны, амаса донок кечен, дә

¹ Ранят — шушыртат.

әтяжй ләктын кеаш тынгалмьжй анзыц карта анзылан шагалын. Людам әтяжй кидышкыжй кычен. Тидым карта докы намал миэн дә тангыжвләм дә океанвләм парняжыдон анжыктен.

— Теве тенге мә кенә,—әтяжй келесен. Тидын парняжы Ленинград гыц Балтийский тангыж гач, йәлбн сәндәлыквлә лишыц, немецкий дон Северный тангыжвлә мычкы, Северный Ледовитый океан мычкы полюс докыла, северный землявлә йбир Тихий океанышкы кен:

— Теве кынар вәрйм кенә,—әтяжй келесен дә Людам шывшал колтен. Вара тиды Игам цаткыдын элтәлен нәлбн дә кидышкыжй чемоданым кычен. Әтяжым колташ Людалан йжәл лин. Тидбн нержй кыптырген кен, тырвбжй техень лин колтен:—

— Тетявлә, анжалда,—әтяжй манын,—чур, мбнь кембкем тә тиштй идә одраланы, әвәдәмәт идә шбдештәрй. Мбнь радиодон циләок йбле колам. Молодецвлә лидә гбнь, мбнь тәләндә мам-шон кандем...

Людан мәгырымжй шоаш цәрнен колтен. Бнде тидын тырвбжй техенят лин колтен:—

— Ати,—тбды келесен,—тбштй вет и дә и веле лиэш... Ати, пәлет, мыләнем Северный полюсын изи лаштыкым, теве техень и лаштыкым канды.

— Ну, лач полюсыштыжок мә ана ли... Мә тбдын лишыцшы веле эртен кенә. Полярный и лаштыкым тбләт керек-ма дә кандем.

— Тб лаштыкыштыжы ош мөскән ял кишәжй лижбй,—Ига келесен пуэн.

— И лаштыкшы мөскә ял кишәән лижбй,—Людажы эче келесен.

— Атяжй кен колтен. Тиды цилә северный тангыжвләштй дә землявләштй сәрнблтн. Тиды ледоколвләдон каштын, цепелинвләдон чонгештблн, кйлмен шыцшы островвләштй кужы телвләм эртәрен. Тбштй тиды нигнамат скучайыде. Тиды цилә мирдон дружбама кычен, пиш яжо радист ылын

дә цилә сәндәлйквләдон радиодон попен. Ти гәнә Люда дон Иган әтяштй ивлә лошкы «Челюскин» лймән кого пароходеш кеен. Пароходым сек яжо северный капитан Воронин — виктәрен кен. Цилә пароходшым Великий северный тангыж корнын главный начальник — учоный, профессор Отто Юльевич Шмидт командываен.

«Челюскин» караплы мьндйркылә дә мьндйркылә, тангыж гыц тангыжыш кеен. Газетвләштәт каждый номер-

ышток Ига дон Людан әтяштйн телеграммвләм сиренйт. Ига школып тыменяш кемьжй анзыц, каждый гәнә әвәжй гыц ядын: «Кышты әтям?» — «Белый тангыжышты,» — әвәжй келесен дә газетвләм юкын лыдын. Кынамжы әтяжй бшкеек радиодон Игалан дә Людалан шәләм колтен.

Икәнә ирок әвәштй газетым кычен дә трукышток строгий лин колтен дә ошем кен. Ма, әнят, газетыш — тук! вален вацмы юкым Игает колын. Тидй әвәжйин лелй сьнзәвйдшй газет вькй патькалт вазын.

— Пароход вален кен, — әвәжй келесен. — Пароходым ивлә пьзьртен шуәнйт. «Челюскин» вален кен.

— Кыце бнде, әтямжй?..

— Эдемвлә цилән и вѣкѣ ләктѣн шоктенѣт. Ик эдем веле вѣдѣшкѣ вален кен, кодшывләжѣ — и вѣлнѣ ылыт.

— Кыце ѣне, нинѣ тѣштѣ Ылät?

Ига картышкы анжалын. Äвәжät. Людажат. Цилән картыш анженѣт... Тѣштѣ клоной чиäдон уштѣ Ледовитый океаным рисуен шѣндѣмѣ.

— Кыце нинѣ тѣштѣ Ылät?..

Äтяштѣ, сусу радистет, изишät сылыкларыде. Тидѣ изи походный палаткышты шѣнзен, кѣлмен шѣцшѣ парнявләжѣм шүлен ѣрѣктен дә Ышкѣмжѣн аппаратшын сравачым нѣтѣрäl кычен. Тидѣн юкшы цилä мир мычкы шактен: ти-ти-ти, тр-тр-тр... СССР-шты цилä эдемвлä, изи Людаат, дә Сталин тäng Ышкеät пыт колыштыныт, лыдыныт, и вѣлец радист мам увертärä, со тѣдѣм выченѣт.

— Цилä яжо, июнын токыда миэм, — сусу радист токыжы ѣнянѣн увертären, — тр-тр-ти, ти-тр-тр, ти-ти-ти... Июньн миэм.

Цилä Советский сändäлѣк нинѣлән палшыкым пуаш кѣнѣылмѣ уверѣм тидѣ Ышкеät йѣле колын дә Шмидт профессорлан дә вес тängвләжѣлән келесен. Палшыкым пуаш пароходвлä дә ледоколвлä кенѣт. Самолетвлä дә дирижабльвлä чонгештенѣт. Пи нартвлä¹ дә аэросанивлä² чѣнѣ кыдалыныт.

Ўнде ирок йѣде Ига газетвләм лыдаш тѣнгälѣн. Перви школыш кеаш тѣнгälмѣ гѣц анзыц тидѣ окня докы кыргыж кеä дә градусникым анжалеш ылын:

«Луаткуд градус уштѣ, — тидѣ сѣгырäl колта ылын, — мѣнѣ тагачы катокышкы кеем, и яжо!»

Ўнде тидѣ газетыш анжен дә сылыкын попен:

«Нѣллѣ градус уштѣ... И эчеät шелѣн кен»...

Äвәжѣ худаланен кен. Тидѣ йдымат амалыде, со тыр-

¹ Нартвлä — куштылгы, кужы тирвлä. Северышты пивләм дә пучывләм ти тирвләш кѣцкät.

² Аэросанивлä — пропеллеран, кым-нѣл положаан тирвлä, нинѣ лым вѣлец пиш чѣнѣ кеät.

гыжланен. Тидѣ картыш анжен дѣ кужын шүлälтен. Игаат скушнан кашташ тѣнгälбѣн. Людаат одраланаш тѣнгälбѣн. Äтяжѣ веле, сусу радист, и вѣлнѣ сылыкларыде. Тидѣ радиодон спокойный дѣ потикалѣ телеграммвләм колтен:

«Ига кыце школышты тыменеш? Люда кечѣ йѣдеок пүжѣм мышкеш вара? Мѣнѣ тиштѣ каждый кечѣнѣок пүэм мышкам. Тенгечѣ ош мѣскәм пуштынна. Полярный и лаштыкым соикток кандем».

Äвәштѣ отвечаен: «Здоровәштѣ мѣскәм качта. Ига — премируйымы ударник. «Очень хорошо» ,отметкыдон тыменеш».

Вара пѣтәриш сусу кечѣ шон шагалын. Бѣрвезѣ летчик Ляпидевский самолетдон Шмидтын иән лагерышкы чонгештен миән. Самолетышкыжы летчик челюскинец-бѣдрәмәшвләм дѣ челюскинецвлән кок бѣрвезѣм: Аллочкам дѣ тангыж вѣлән шачшы, нигнамат эче замляштѣ ылтымы Каринам шѣнден. Тидѣлән гѣнѣ, земляжät пишок керäl агыл ылын. Тидѣ эче каштын тымень шоктыде. Тѣнге гѣнят, Советский иингѣдѣ земля вѣлнѣ Карина кашташ тыменьжѣ манын, пѣсѣ летчик Ляпидевский тидѣм весѣвләдон иквәреш сирѣшкѣ лыктын.

Ти кечѣн бѣрвезѣвлә техень стихвләм сиренѣт дѣ мыренѣт:

Эх, тѣнѣ уштѣ и,
Ит ке океанышкы,
Ит ке океанышкы.
Соикток океанышкат
Чонгештен толеш самолет.

Тѣ кечѣнок, кудвичѣштѣ челюскинецвләм ытарымла мадмаш тѣнгälälтѣн. Ти мадышым Ига дѣ тѣдѣн тәнгжѣ Петя-Петух тѣнгälбѣнѣт. Тидѣ настоящий летчикын эргѣжѣ ылын. Тидѣ кудвичѣштѣ цилә бѣрвезѣвләм вуйлалтен. Кудвичѣ покшалны кого и арадон лым ара вѣлән тарваш

лаштыквлә гыц дә пандывлә гыц Шмидтын лагерьым
ыштенйт.

Костан дворник Харитон нини докы миэн, салкодон
шалалтен колтен дә йож гань тәрванен кен.

— Мынь тәмдәм!— тиди сьгырәл колтен.— Арада
гыц кызьток валыда! Тиди махань мадыш! Лымым веле
шәведә.

Харитон кого пандашан ылын гынят, тиди Шмидт
профессор статян воксеок агыл ылын... Ырвезьвлә орланен,
лым арашты вьлец валенйт. Ты веремән Игавлән паш-
кудышты Федор Егорыч пашә гыц толеш ылын. Тиди
Ига дон Люда йлымы квартирышток йлен. Федор Егорычым
ырвезьвлә цилән яратенйт дә тидым полярный делавлә
шотышты кого мастареш шотленйт. Тиди кангыжым ймы-
лым, йонгатам яратен, и вьлнй урдымы шапым йүн дә
ырвезьвләлән мороженыым пукшен. Федор Егорыч ырвезь-
влә векй шагалын.

— Малан тынь нини мадышыштым пыжгает? Лым
тылат йжәл ма?

— Нимахань порядкаат уке! — Харитон сьгырәл колтен.

Федор Егорыч ырвезьвлә докы миэн дә нынйлан
олен келесен:

— Нимат уке, ырвезьвлә. Тиди мәннән йож гань ылеш:
кыргыж толеш, йштылеш, сасла дә, вара амалаш вазеш...
Мынь, ырвезьвлә, «погодым тышлышы бюро¹» лиәм.
Кынам мадаш лиэш, кынам акли — тидым тәләндә увертә-
рәш тынгәләм. Тидын кашмыжы мыньын окняэм гыц
каеш.

Ты кечы гыц тенге лиәш тынгәлын: Федор Егорыч
пөртанзыкы ләктын дә келесен:

— Мындыркы ак кай, поранан, цилә вьстәрә. Чонгеш-
тәш акли.

Шьдешкышы Харитон толмым дә тынец шьләш керә-

¹ **Погодым тышлышы бюро** — научный учреждени, погодым
тышлә дә махань лиэш, аныцок келесен пуа.

лым ырвезывлэ төрөк паленбит, Федор Егорыч шыренок сьинзэжым пытьке бштен келесен:

— Горизонтышты йолток, чонгештэш лиэш.

И вот, советский летчиквлэ ушты дон йож лошток и вькы чонгештенбит дә, сусу радист «Шмидтын лагерь дон Ванкарем лошты воздушный пассажирский сообщени пачылтын»—манын, цилэ мирлән увертären. Летчиквлэ пингиды земля вьлец карангыныт дә йогышы и вькы шьинзэинбит. Ивлэ вьлец лелы аппаратым намалаш келеш ылын. Летчиквлэ челюскинецвләм сирьшкы самолетвләш лыктыныт. Ты кечын сек пачеш ясы профессорым Шмидтым самолетеш нангенбит. И вьлән 6 эдем кодын. Сусу радистат пач яктеок кодын.

Веремә шуку лин колтен дә пьцкемыш ылын. Летчиквлэ вес кечын ирок чонгештен миаш дә циләм самолетеш нангеаш сөренбит.

Летчиквлэ чонгештен кенбит. Лагереш куд эдем дә кандакш пи кодын. Йыд лин, дә Ледовитый океан вьлны Полярный шьдыр¹ кайын. Тиды Москвашкат кайын, дә Москваштыш эдемвлэ, Полярный шьдыр вькы анжен, и вьлныш лүдтым куд эдем гишән шаненбит...

Ти йыдын Ига йыле амален кен бш керд. И вьлны йыдым бляш махань лүдыш,—манын шанен киэн. И лывалны тангыжын шим пындашыжы укшә, йьрвәш костан, пьсы тырән ивлэ каштыт. Ига сьинзэжым кымалтыдеок киэн. Кьдеж мыккат ивлэ кашмыла тидын сьинзэшьжы каяш тынгалын. Тиды эртен кешы автомобильвлән сотышты потолыкышты каеш ылын.

Вес кечешьжы кудвичьштыш и вьлны ырвезывлән мадмаш нигыцеат лин кердте... Ош мөскәвлэ паштек охотничайымла мадаш тынгалынбит дә, Петухын аважы ләктын шагалын: плюшевый «мөскәм» ляврән и вькы идә

¹ Полярный шьдыр — шьдыр ылеш, тиды пьлгомышты изишат тәрваньдеок шалга, тидындон горизонтын велвләм палат.

пиштѣ, — манын келесен. Штурма лѣман пим кыченѣт дѣ тиреш кѣцкѣнештѣ ылын. Штурма обижаялт кен: «Мѣнь поляр-р-ный амыл, то-ма-а оро-лы ылам» — манын опталтен колтен дѣ Петухын парняжым пырыл нѣлын. Теве, ѡвѣжын кѣдежѣштѣш окня пачылт кен, ѡвѣжѣ окняшкы вуйжым лыктын шѣнден дѣ сусун, царгата юкдон келесен:

— Ёрвезѣвлѣ, мадыштам пѣтѣрѣмешкок мадын кер-дѣдѣ! И пуста кодын! Пачеш кодшы эдемвлѣят тѣшец чонгештен лѣктѣнѣт. Сек пачеш чонгештѣшѣвлѣжѣ кѣвлѣ ылыныт, пѣледѣ? Начальник Бобров, капитан Воронин дѣ мѣмнѣн ѡтянѣ, сусу радист.

ѡвѣжѣ телеграммым лыдаш тѣнгѣлын: «И вѣлец сек пачеш лѣктѣнѣ. Ёнде Шмидтын лагерь уке. Остатка тыл вацакат ѣылен пѣтен. Пуста и вѣлѣн вышкы вуеш советский якшар флаг веле кодын»...

Июнын, сѣрѣмѣжѣлѣок, сусу радист Москвашкы толын. Тидѣ цилѣ челюскинецвлѣдон дѣ Советский союзын герой-летчиквлѣдон иквѣреш толын. Геройвлѣм цилѣ Москва вѣш лин. Стеклан банкеш радист полярный и лаштыкым канден. Тидѣ челюскинецвлѣн кок тѣлзѣ дѣ пелѣ ѣлѣмѣ и гѣц нѣлмѣ лаштык ылын. Пуштмы ош мѣскѣн кѣч кишѣ-жѣ ти и лаштыкеш кѣлмен шѣнзѣн. И лаштыкшым радист пиш переген. Тидѣ самолетеш, нартеш, парходеш, лоез-деш тидѣм канден. Подарка ѣнжѣ шылен ке манын, тидѣ банкыжым и вѣлнѣ шѣнзѣктен. И лаштыкшым тидѣ пасна ѣштѣ вагонеш Москва якте целамок канден шоктен.

ѡтяштѣ токыжы сусу, веселѣ толын. Люда дон Ига тидѣн ѣѣр сусун тѣргештѣлѣнѣт. Кандаш сѣрѣм и лаш-тыкшым ѡтяштѣ канден ѡль уке, тидѣм нинѣ, коктынат пиш пѣлѣнештѣ ылын. Тенге гѣнѣт, нинѣ ѡтяштѣ гѣц тидѣм ядтелыт, чемоданвлѣ вѣкѣ анжачи цацыделыт дѣ ѡтяштѣ келесѣмѣм выченѣт. Трѣк ѡтяжѣ вуйжым кычен колтен:

— Тырхалда! — тидѣ манын. — Банкы кышты вара?

Банкыжы седрѣштѣ, чемодан сага ылын. Радист тидѣ

гишан совсемок монден шуэн. Июнь тълзэш шокшы кечы, банкым ырыктен колтен да банкыштыш лярэн вьдышты кого кыч сарнйлтын...

— Вот тъланет Северный полюсын и лаштык! Шылен кен... — атяжы манын. — Эх, кыце мьнь тенге!..

— Ну, нимат уке. — Ига манын, — кычшы соикток шылен кете.

— Иктә минутым вычалдай, — пашкуды Федор Егорычын юкшы шактен колтен. — Ну-ка, банкыдам мьлэм пуалалдай... Мьнь сейчас.

Тиды, банкым нълынат, ышкымжын кыдежышкы пырен кен.

Вара мьнгешок лактын да шершанг шыцшы банкым стол вькы шьнден. Цилан ваштыл колтенйт: банкышты полярный и лаштык кия. И коргеш мьскя кыч кылмен шьнзын.

— Кольшта, — радист манын, — свет вьлны цуда акли. Кыце тидым тынь ыштышыц?

— Пиш простан, — Федор Егорыч манын. — Мьнь ушты делавлалан мастар ылам. Мьнь холодильный заводышты ровотаем. Тыштакен искусственный кукшы им ыштат. Тышты 70 градус ушты. Техень им кышаньшты кандыш-таш лиэш. Тиды шыла да ак йогы, торок воздухышкы кеа. И лаштыкым вьдышкы шумыкы, вьд кылмен кеа...

Бнде цилан лапам шияш тынгальныт. Вара атяжы Ига вькы трук анжал шьнден.

— Ну-ка, Игорь, карта доран шагал, — тиды келесен.

Ига бнде вуйжыдон Северный полюс яктеок шоаш тынгальн.

Л. Кассиль.

Ядмашвлә.

1. «Челюскин» Ледовитый океанышкы малын кен?
2. «Челюскин» пароходдон ма лиәлтән?
3. И вѣлнѣ радист мам йштен? Ёшкѣмжѣн задачшым тидѣ кыце йштен шоктен?
- 4 «Челюскинецвлән» судьбаштым радистын семьяжы кыце тѣшлен? Тидѣн вѣтѣжѣ гишән дә тетявләжѣ гишән шайышт пуда.
5. Тетявләжѣн шудѣмашѣм әтяжѣ кыце йштен шоктен?
6. «Челюскинецвләм» спасаяш мәмнән парти дон правитель-ство мам йштенѣт?
7. «Челюскинецвләм» спасайышы отважный летчиквләм парти дон правительство махань лѣмдон награждаенѣт?

Упражненивлә.

1. Ти шамаквләм дә предложенивләм ик иностранный шамакдон келесѣдә: а) *Шукын научный пѣшәм йштәш кемәш.* б) *Кәтә северыштыш сәндәлѣквлә дә тангыжвлә.* в) *Радиодон увертә-рѣм телеграмма.* г) *Сомолет.* д) *Летчик.*
2. Воздушный карапльывләм мазар йишѣм пәледә, кесесен пуда.
3. Рассказын каждый частяжѣлән заглавим пуда.
4. «Челюскинын» поход годым тә махань у мадышдон мадаш тѣнгәлѣндә, тѣдѣм шайышт пуда. Рассказдам тетрадештә сирѣдә.
5. «Челюскинецвләм» вәш лимәштѣ тә логѣцтә иктәжѣ ылында? Тидѣ гишән шайышт пуда. Шайышт пумыдам сирѣдә

Ц. 1938 г.
Акт № 288
Вкладн. л. _____

Отр
Тѣр
Жа
Кол
Сал
Тѣг
Пир
Сло
Кап
Авә
Хол
Топ
Тел
Тел
Сту
Кав
Кок
Пар
Маз
Шол
Цил
Мис
Иль
ш
Вѣл
Стр
Ког
Вин
Ўшт

ОГЛАВЛЕНИ

Отряд — <i>С. Маршак</i>	3
Тыргештымаш — <i>Л. Н. Толстой</i>	5
Жава-путешественница — <i>В. М. Гаршин</i>	7
Коллоэц дон кол гишан ямак — <i>А. С. Пушкин</i>	13
Салтан кугижя гишан ямак — <i>А. С. Пушкин</i>	21
Тыгёр дон Обезьян — <i>И. А. Крылов</i>	51
Пирё дон Тырня — <i>И. А. Крылов</i>	52
Слон дон Моська — <i>И. А. Крылов</i>	53
Каштанка — <i>А. П. Чехов</i>	54
Ава пирё — <i>Н. А. Некрасов</i>	73
Холопский тетявля да барынын пнеигывля — <i>В. Г. Короленко</i>	76
Топтыгин генерал — <i>Н. А. Некрасов</i>	80
Тел вады — <i>А. С. Пушкин</i>	82
Тел корны — <i>А. С. Пушкин</i>	83
Студеныйшты тел гач ёлымаш — <i>Д. Н. Мамин-Сибиряк</i>	85
Кавказский пленник — <i>Л. Н. Толстой</i>	103
Кок йымавя — <i>А. С. Серафимович</i>	130
Парма халаштыш забастовка — <i>Максим Горький</i>	133
Мазай кугуза да моренвя — <i>Н. А. Некрасов</i>	138
Шошымшы кёдыртгышан юр — <i>Ф. И. Тютчев</i>	140
Циля вारे Май — <i>М. Ивенсен</i>	141
Мистер Твистер — <i>С. Маршак</i>	143
Ильичын изижы годшы да школышкы кашмы годшы ёлымашы — <i>А. И. Ульянова</i>	151
Вёц йыд да вёц кечё — <i>В. Инбер</i>	160
Стройка мыры — <i>С. Кирсанов</i>	161
Кого план гишан шайыштмаш — <i>М. Ильин</i>	163
Винтовкым ум ма налына — <i>В. Маяковский</i>	169
Ушты кого и — <i>Л. Кассиль</i>	—

С. М. Браиловская и М. А. Рыбникова
КНИГА ДЛЯ ЧТЕНИЯ ч. I. для 3 класса нач. школы
На горно-марийском языке
Государственное Учебно-Педагогическое издательство
Наркомпроса РСФСР Москва 1938 г.

Ответств. редактор рассказов *В. Петрова* и стихотворений *С. Фирсов*
Техн. редактор *Е. Кириллова*
Корректор *С. Фирсов*

Сдано в набор 22/VII 1938 г.; подписано к печати 31/X 1938 г.
Формат бумаги 60×92¹/₁₆. Тираж 3500 экз.
Изд. листов 11¹/₄. Бум. листов 5³/₄. Авт. листов 7,28.
60980 тип. знаков в 1 бум. листе.
Бумага № 2 Каменской ф-ки.

Индекс У. 1. п. Учгиз № 11129.
Уполномоченный Главлита Б-15497
Заказ № 3569.

17 ф-ка нац. книги ОГИЗ'а РСФСР треста «Полиграфкнига».
Москва, Шлюзовая наб., д. 10.

АкшЫ 85 коп.
Цена 85 коп.

Мар-г.
2-24/1

М 75151

КНИГА ДЛЯ ЧТЕНИЯ

ЧАСТЬ ПЕРВАЯ

**для третьего класса
начальной школы**

СОСТАВИТЕЛИ

**С. М. БРАЙЛОВСКАЯ и
М. А. РЫБНИКОВА**

На горно-марийском языке